

DET MULIGES KUNST

Råd til kulturministeren og kunnskapsministeren

DET MULIGES KUNST

Råd til kulturministeren og kunnskapsministeren *om*

Kulturell grunnmur i lokalmiljøet med

- barnehage, grunnopplæring, kulturskole, Den kulturelle skolesekken, bibliotek, museum, teater, kino, kor, korps, Ungdommens kulturmønstring, kulturhus med flere

Nytt Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

- etableres av Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet
- knyttes organisatorisk til høyere kunstutdanning og lærerutdanning
- Den kulturelle skolesekken og kulturskolens virksomhet blir sentrale oppgaver i det nye senteret
- kvalitet og kompetanse i grunnopplæring og talentarbeid

Forenkling, mindre byråkrati og bedre koordinert innsats

Ekspertgruppe for kunst og kultur i opplæringen ble oppnevnt i august 2013. Behovet for en bedre koordinert og samlet innsats i arbeidet med kunst og kultur for barnehage og skole er sentralt i mandatet. Ekspertgruppa legger med dette fram sine anbefalinger i form av råd til ministrene med begrunnelser.

Oslo 24. april 2014

Eirik Birkeland (leder)

Sissel Andsnes	Berit Kirksæther
Magne Espeland	Aslak Sira Myhre
Ann Evy Duun	Elisabeth Sørheim
Ole Hamre	

Arnhild Hegtun (sekretariatsleder)

Sigrid Køhn

Innhold

KAPITTEL 1	INNLEDNING OG SAMMENDRAG	4
1.1	Kunst og kultur for barn og unge i skolen, barnehagen og i tilknytning til opplæringen	4
1.2	Ekspertgruppas oppnevning og mandat	4
1.2.1	Avgrensninger	7
1.3	Ekspertgruppas sammensetning	8
1.3.1	Ekspertgruppas arbeidsmåte og innhenting av innspill	8
1.4	Rapportens struktur	9
1.5	Sammendrag	10
KAPITTEL 2	EKSPERTENE LEGGER TIL GRUNN	12
2.1	Regjeringens politikk for kunst, kultur og estetikk	12
2.2	Formålsparagrafen for opplæring i Norge § 1–1 med ekspertgruppas uthevninger	13
2.3	Internasjonale avtaler, resolusjoner og prioriteringer	13
2.4	Kunnskapsgrunnlag utviklet i Skandinavia	14
2.5	Vi vet at	15
2.6	Alarmen tilsier at	15
KAPITTEL 3	RÅD TIL KULTURMINISTEREN OG KUNNSKAPSMINISTEREN	17
3.1	I Anerkjenn verdien av kunst, kulturmøter og kulturell kompetanse – formuler politikk for et mangfoldig og inkluderende samfunn	19
3.1.1	Estetiske fag, måling og resultatstyring	20
3.2	II Sørg for politisk oppmerksomhet og engasjement for kunst- og kulturfag på alle ledernivå – bruk styringslinjene	23
3.2.1	Planer om kunst og kultur i barnehage, SFO og grunnopplæringen	25
3.3	III Utvid porteføljen til den politiske styringsgruppa for Den kulturelle skolesekken til også å omfatte kulturskolevirksomheten	29
3.4	IV Styrk samarbeidet mellom kultur- og utdanningssektor – tydeliggjør oppgavedeling mellom nasjonalt, regionalt og lokalt nivå	31
3.5	V Utnytt ressursene bedre og utvid kunnskapsgrunnlaget – samlokalisér og koordiner virksomheten gjennom et nytt nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen	35
3.5.1	Om nasjonale sentre	35
3.5.2	Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen	36
3.5.3	Behov for et nytt senter	37
3.5.4	Koordinering og forenkling	37
3.5.5	Hva skal oppnås?	37
3.5.6	Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten	38
3.5.7	Lokal utfoldelse – der livet leves	39

3.5.8	Store byer, store og små kommuner – hva, hvor eller hvordan er en hensiktsmessig region?	40
3.5.9	Samarbeid i landsdelene	40
3.5.10	Lokalisering av et nasjonalt senter	42
3.5.11	Kapasitet og kompetanse	44

3.6	VI	Støtt opp om utvikling og kvalitet i den lokale kulturelle grunnmuren med barnet og eleven i sentrum	47
------------	-----------	---	-----------

3.7	VII	Still krav til fagkompetanse	51
3.7.1		Barnehagelærerutdanningen	51
3.7.2		Lærerkompetansen i grunnskolen	51
3.7.3		Kompetansebehov for kunstnere	54
3.7.4		Samarbeid mellom høyere utdanningsinstitusjoner og praksisfeltet om utvikling av relevant kompetanse	54
3.7.5		Kunstneres og kulturformidlers utdanning	54

3.8	VIII	Ta initiativ som kan utvikle og forankre Den kulturelle skolesekken bedre i både utdannings- og kultursektor	59
------------	-------------	---	-----------

3.8.1	Videreutvikling av Den kulturelle skolesekken i det nasjonale senteret	60
3.8.2	De nasjonale aktørenes rolle og ansvar	60
3.8.3	Behov for forenkling og forutsigbarhet	61
3.8.4	Mer forskning	62
3.8.5	Samarbeid mellom skole og kultur – utvikling av kompetanse	62
3.8.6	Behov for gjennomgang av kommunikasjons- og evalueringsverktøy	63
3.8.7	Se på finansieringsmodellen for DKS	63

3.9	IX	Lag tydeligere profil for kulturskolesatsingen	65
3.9.1		Utfordringer	65
3.9.2		Kommunalt eierskap	67
3.9.3		Nasjonal politikk	67
3.9.4		Kompetanse	68

3.10	X	Øk bevisstheten og kunnskapen om yrker og næringsvirksomhet som krever yrkesfaglig utdanning i håndverksfag eller høyere kunstfaglig utdanning	71
-------------	----------	---	-----------

KAPITTEL 4	OPPSUMMERING AV ANBEFALINGER	72
-------------------	-------------------------------------	-----------

KAPITTEL 5	ØKONOMISKE OG ADMINISTRATIVE KONSEKVENSER	73
-------------------	--	-----------

VEDLEGG 1–8	75
--------------------	-----------

KUNST OG KULTUR I OPPLÆRINGEN – EN SKANDINAVISK LITTERATUROVERSIKT	89
---	-----------

Innledning og sammendrag

1.1 Kunst og kultur for barn og unge i skolen, barnehagen og i tilknytning til opplæringen

Skole er kultur. Skolens rolle og forpliktelser som kulturbærer, kulturskaper og kulturformidler er uttrykt i formålsparagrafen for skolen, i den generelle delen av læreplanen, i prinsippene for opplæringen og i formål og kompetansemål for fag. I Barnehaelovens §2 slås det fast at «Barnehagen skal formidle verdier og kultur, gi rom for egen kulturskaping og bidra til at alle barn får oppleve glede og mestring i et sosialt og kulturelt fellesskap.»

Det mangler ikke på grunnlagstenkning og uttrykte ambisjoner, men de store utfordringene er knyttet til systematisk, kvalitativt arbeid gjennom hele opplæringen. Det handler om å oppleve og utvikle sine kulturelle ferdigheter og kompetanse som del av allmenndanning. I tillegg må eleven få utfordringer og utviklingsmuligheter innen kunst- og kulturfeltet slik at kompetanse kan utvikles og oppnås på et kvalifisert nivå for videre studier i høyere kunstutdanning.

I kunst- og kulturinstitusjoner og i fylker og kommuner blir det utviklet en rekke produksjoner, prosjekter og tiltak for barn og unge, beregnet på å styrke skolens og barnehagens arbeid på kunst- og kulturfeltet, og som tilbud i fritiden. I Kulturutredningen 2014 (NOU 2013) er en av de konkrete oppfordringene å styrke den lokale, kulturelle grunnmuren. Forslaget om øremerking av midler for å styrke kulturskoler og folkebiblioteker er sentralt i dette arbeidet. Disse oppfordringene fra Kulturutredningen 2014, og anbefalinger for arbeidet med Den kulturelle skolesekken, slik det blant annet uttrykkes i DKS-forskningen (Breivik og Christopherse 2013), blir fulgt opp i denne rapporten.

Utfordringene handler om kompetanse og kvalitet i skolens

tilbud, og hvordan fagmiljøene kan samarbeide seg i mellom og med barnehager og skoler. Arbeidet med å se satsingene som tilbys i skolen eller som supplerer tilbudet i skolen mer helhetlig er sentralt, spesielt gjelder det kulturskolene og Den kulturelle skolesekken. I en obligatorisk grunnopplæring er det et særskilt ansvar at tilbudet til elevene gjennomføres systematisk med høy kvalitet, basert på læreplanene for fag. Det er en sentral utfordring å følge opp læreres kompetanse i estetiske fag, både i grunnopplæringen og i videreutdanning. Det meldes om store mangler i dag, men det er også grunn til å melde at det gjøres veldig mye bra arbeid.

1.2 Ekspertgruppas oppnevning og mandat

Ekspertgruppa for kunst og kultur i opplæringen ble oppnevnt i et samarbeid mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet i august 2013. Dette ble gjort på bakgrunn av tiltak fremmet i Meld. St. 20 (2012–2013) *På rett vei* fra KD: «Sette sammen en ekspertgruppe for å få forslag som kan gi bedre koordinering og samlet innsats fra kunst- og kulturfaglige miljøer som har aktiviteter rettet mot skolen». Meldingen ble behandlet, og tiltaket fikk tilslutning i Stortinget 6. juni 2013. Noe av grunnlaget for at dette forslaget ble fremmet var erkjennelsen av at det er svært mange dedikerte personer i kultur- og skolesektor som uttrykker sterk bekymring for redusert kvalitet og manglende prioritering for kunst- og kulturfagene. Disse bekymringene og forslagene ble fremmet til tross for en politisk ledelse som gjennomgående viste til skolens brede samfunnsmandat, og at et bredt kunnskapssyn skulle legges til grunn for opplæringen. Statusen for de estetiske fagene skulle vies oppmerksomhet og heves, blant annet med tilbud om videreutdanning i strategien *Kompetanse for kvalitet*. Tilbudene er der, men skoleeiere prioriterer andre

fag som viktigere, til tross for påvist manglende kompetanse i disse fagene for lærere som underviser i dem.

Med Kulturutredningen 2014 ble det fremmet forslag om større oppmerksomhet og mer penger fra statlig hold for å sikre gode vilkår for den lokale *kulturelle grunnmuren*. Utfordringen er å stimulere arbeidet i kulturskoler og samarbeid med bibliotek, andre kulturinstitusjoner, og ikke minst arbeidet med Den kulturelle skolesekken i opplæringen. Det er et stort engasjement på dette feltet, og det bevilges store midler. Men det er behov for bedre samarbeid på tvers av sektorene og samordning av ressursene.

Det foreligger flere meldinger til Stortinget og strategiplaner fra Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet om arbeid med kunst og kultur i og i tilknytning til opplæringen. I tillegg foreligger en utredning fra Kulturskoleutvalget (2010), evaluering av DKS (Borgen og Brandt 2006), Kulturutredningen 2014, DKS-forskningen (2013), samt doktorgradsarbeider og masteroppgaver. Ekspertgruppa har derfor tilstrekkelig med utredninger å tuft sine anbefalinger på i tillegg til egne erfaringer. Det er dette som skiller en ekspertgruppes arbeid med kort leveringsfrist fra et utredningsutvalg, som selv bestiller og innhenter nye analyser og legger fram en mer omfattende utredning etter lengre tids arbeid.

Det fremgår av mandatet som ekspertgruppa har fått at hovedhensikten er å komme med konkrete råd for å få på plass en bedre koordinering og samlet innsats fra miljøer utenfor skolen, men med skolerettet virksomhet. Det gjelder i første rekke: Den kulturelle skolesekkens sekretariat og ordningen som sådan, Norsk kulturskoleråd og kulturskolenes rolle, Fellesrådet for kunstfagene i skolen, Samarbeidsforum for estetiske fag, Rikskonsertene og Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen.

Elevarbeid fra Ellingsrud skole

”

Og mer kunst vil vi ha,
for noen kan bli kunstnere...

To gutter, 4. klasse Vestgård skole

”

Mer kunst og håndverk,
det er bra for hodet å drive
med kunst også.

To jenter, 4b Vestgård skole

Elevarbeid fra Ellingsrud skole

Ekspertgruppas anbefalinger skal bidra til

- styrket og reelt samarbeid mellom kultur- og utdanningssektor på alle nivå
- hvordan en helhetlig satsing bør etableres
- tydelig koordinering og oppgavefordeling på landsbasis, regionalt og lokalt
- koordinert og styrket virksomhet overfor barnehage, skole og kulturskole i et samarbeid med DKS og høyere utdanning med kunstfaglig og pedagogisk kompetanse

Ekspertgruppa ble opprettet av kunnskapsminister Kristin Halvorsen (SV) og kulturminister Hadia Tajik (Ap) med statssekretærene Elisabet Dahle (SV) og Kjersti Stenseng (Ap).

Etter at ny regjering tiltrådte i oktober 2013 har ekspertgruppas leder Eirik Birkeland og sekretariatet hatt møter med ledelsen i begge departement, kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksen (H) og kulturminister Thorhild Widvey (H) med statssekretærene Birgitte Jordahl (H) og Knut Olav Åmås (H).

Ekspertgruppa for kunst og kultur i opplæringen fikk fortsette sitt arbeid med samme mandat og sammensetning av eksperter. I møtene med politisk ledelse ble det lagt vekt på at det er ønskelig med en god utvikling for kulturskolene, selv om kulturskoletimen og stimuleringsmidlene er tatt bort. Det ble uttrykt forventning til at ekspertgruppa kommer med andre forslag til hvordan kulturskolene kan utvikles og profileres, og hvordan et løpende samarbeid mellom kulturskolene og Den kulturelle skolesekken kan styrkes. Det ble lagt vekt på tydelighet, kvalitet og kompetanse, på hvordan kulturlivet kan bygges lokalt. Det ble også lagt vekt på skolens mandat, hva er skolens ansvar og hva løses i samarbeid med andre? Regjeringens satsing på et lærerløft, kompetanse i alle fag gjelder også estetiske fag.

Ekspertgruppa har i sitt arbeid sett på føringene fra regje-

ringsplattformen. Koordinering og forenkling, oversikt over tilbud og satsing for vekst lokalt har vært ledetråder for arbeidet, samtidig som kvalitet må sikres og kompetanse utvikles. Derfor gjelder forenkling også sammenheng i arbeidet på tvers av nivåer og sektorer.

1.2.1 Avgrensninger

Mandatet for ekspertgruppa spenner vidt. Det berører hele opplæringsløpet fra barnehage, grunnsopplæring, kulturskole og høyere utdanning. Det er et svært komplekst bilde med mange aktører. I første rekke gjelder det elever, lærere, formidlere og kunstnere, men også kunst- og kulturinstitusjoner, organisasjoner og ulike ordninger som er etablert for å ivareta tilbud og aktiviteter. Tilbudene spenner over et bredt spekter av genre innen musikk, litteratur, film, scenekunst, dans, billedkunst og håndverkstradisjoner.

Med et slikt bakteppe er det viktig å være klar over begrensninger og avgrensninger for ekspertgruppas arbeid. Det gjelder:

- Tiden som er avsatt til dette arbeidet. Ekspertgruppa hadde sitt første møte 7. oktober 2013, og skal levere sin rapport og sine råd til statsrådene medio april 2014. Det betyr 6 måneders arbeid.
- Ekspertgruppa skal basere sine råd på egen ekspertise og aktuelle forskningsrapporter og utredninger som foreligger i Norge og internasjonalt. Gruppa kan gi råd om undersøkelser/forskning og statistikker som bør initieres, men vil ikke selv ha tiden til å initiere eller gjennomføre disse som del av arbeidet sitt.
- Rådene skal bidra til kvalitet i tilbud som skal virke i skole og barnehage. Imidlertid er det et annet utvalg som parallelt arbeider med hvilket innhold det er behov for i framtidens skole, *Utvalget for fremtidens skole*, som

skal levere en NOU våren 2015. Ekspertgruppa vil derfor ikke fremme forslag om endringer i skolens fag eller fag- og timefordeling, men gi råd om hvordan kvalitet kan styrkes i fag, skolemiljø og barnehage innen de rammer som er i dag.

- Rådene fra ekspertgruppa omfatter kulturskolens rolle med tydelige forventninger til skoleslaget og skoleeiers ambisjoner for innhold og omfang. Men det er Kultur skolerådets rammeplanutvalg som utarbeider konkrete retningslinjer for skoleslagets innhold. Departementene vil støtte opp under de retningslinjene som gis, jf tiltak i Meld. St. 20 (2012–2013) *På rett vei* fra Kunnskapsdepartementet.
- Kompetanse og kvalitet er sentralt for arbeidet ekspertgruppa har vurdert. Kompetanse i lærerutdanningen og dermed læreres kompetanse følges opp med forslag fra *Følgegruppen for lærerutdanningsreformen*, GLU 1–7 og GLU 5–10.
- Når det gjelder fagskolesektoren vises det til et utvalg oppnevnt av Kunnskapsdepartementet som skal levere sin rapport innen utgangen av 2014.

1.3 Ekspertgruppas sammensetning

Ekspertgruppa består av fagpersoner som på ulik måte har arbeidet med de utfordringene mandatet for arbeidet omfatter. Både kunst-, kultur- og utdanningsperspektivene er godt representert.

Ekspertgruppas medlemmer

Eirik Birkeland, leder for ekspertgruppa, musiker og førsteamanuensis ved Norges musikkhøgskole

Sissel Andsnes, tidligere leder for DKS i Karmøy kommune fra 2001–2013

Ann Evy Duun, rektor ved Fosnes kulturskole og konsulent for Norsk kulturskoleråd i Nord-Trøndelag

Magne Espeland, professor ved lærerutdanninga ved Høgskolen Stord/Haugesund

Ole Hamre, musiker og kunstnerisk leder for Fargespill, Bergen

Berit Kirksæther, rådgiver i rådmannens fagstab i Trondheim

Aslak Sira Myhre, leder av Litteraturhuset, Oslo

Elisabeth Sørheim, formidlingsleder i Norske kunsthåndverkere

Sekretariat

Arnhild Hegtun, sekretariatsleder, seniorrådgiver i Kunnskapsdepartementet

Sigrid Køhn, seniorrådgiver i Kulturdepartementet

1.3.1 Ekspertgruppas arbeidsmåte og innhenting av innspill

Ekspertgruppa for kunst og kultur i opplæringen har lagt opp til et intensivt arbeid for å få innspill fra alle relevante miljøer og aktører som har ønsket å bidra. Det er ikke etablert en fast referansegruppe, men ved å definere hvilke miljøer og aktører som er helt sentrale for de endringene som foreslås, har disse blitt invitert til samtaler og seminarer. Det ble også invitert åpent og bredt til en innspillskonferanse ved oppstart av arbeidet. Denne ble gjennomført på Klækken i november 2013. Konferansen resulterte i mange verdifulle innspill fra innledere og fra 86 deltakere fra hele landet. Ekspertgruppa opprettet en egen e-postadresse for innspill kunst.kultur@kd.dep.no. Denne har blitt flittig benyttet.

Ekspertgruppas egne møter har blitt gjennomført i tilknytning til møter med fagmiljøer, seminarer og konferanse. Det har også blitt gjennomført en del reisevirksomhet. Ekspertgruppa, eller deler av den, har deltatt etter invitasjon og selv initiert møter med representanter for skoleeiere i fylkeskommuner og kommuner, kulturetater, kulturskoler, hele grunnopplæringen, høyere kunstutdanning, barnehage- og lærerutdanning. Det har vært egne møter med de miljøene som arbeider særskilt med skolerettet virksomhet i kultursektoren, med nasjonale aktører som bidrar til innholdet i Den kulturelle skolesekken, møter med utøvere, med lærere, elever, organisasjoner og lag. Totalt har ekspertgruppa besøkt 13 fylker hvor representanter fra ulike miljøer har bidratt med forslag og innspill. Oversikt over møtene er vedlagt.

Ekspertgruppa har møtt svært stort engasjement, og stor tilslutning til at dette arbeidet er initiert i et samarbeid på tvers av to departement.

Behovet for å løfte fagfeltet og se alle tilbudene mer under ett blir adressert over hele landet.

Ekspertgruppa vil takke alle som har bidratt med synspunkter og innspill!

1.4 Rapportens struktur

Som en rød tråd gjennom kapitlene i denne rapporten oppfordres kulturministeren og kunnskapsministeren til å være kreative og konstruktive for å sikre kompetanse, kvalitet, kontinuitet og kapasitet på alle nivå i arbeidet med kunst og kultur i opplæringen.

I første kapittel redegjøres det for ekspertgruppas sammensetning og mandatet som ligger til grunn for gruppas arbeid, vurderinger og anbefalinger.

I andre kapittel presenteres det kunnskapsgrunnlaget ekspertgruppa baserer sitt arbeid på. Ekspertgruppa har fått utarbeidet en samlet oversikt over relevante utredninger og skandinavisk forskning i form av doktorgradsarbeider, mastergrader og fagfelleverderte artikler de siste 10 årene knyttet til kunst og kultur i opplæringen. Ekspertgruppa bygger på dette kunnskapsgrunnlaget i sine råd og utdypninger i denne rapporten. Ekspertgruppa har også gitt en punktvis innsikt i hva «de vet» som eksperter, som de mener det er grunn til å fremheve i denne sammenhengen, og fulgt opp med «alarmen tilsier» for å gi innsikt i temperatur og status for arbeidet med kunst og kultur i opplæringen, slik det kommer til uttrykk nå.

I tredje kapittel presenteres ekspertgruppas 10 råd til kulturministeren og kunnskapsministeren. Deler av disse rådene kan iverksettes umiddelbart, hvis det er politisk vilje

Elevarbeid fra Ellingsrud skole

”

Dette er kjempegøy!
 Og helt annerledes enn skolen ...
 – Så det er ikke skole dette da?
 Nei... Skole er jo når vi sitter og
 gjør oppgaver skriftlig.

Elev i 8. klasse ved Ellingsrud skole
 under et animasjonsverksted i regi av DKS Oslo.

til det, mens enkelte råd nødvendigvis vil trenge lengre tid for å igangsettes og gjennomføres fullt ut. Ekspertgruppa har bestrebet seg på at rådene samlet sett skal gi god kvalitet og kompetanse i barnehage og skole, og i de tilbudene og ordningene som er utviklet for å støtte opp om arbeidet med kunst og kultur i opplæringen. Ikke minst har ekspertgruppa vært opptatt av kvalitet og omfang på fagfeltet i høyere kunstutdanning og lærerutdanning, og hvordan helheten fremstår. Dette innebærer, som rådene viser, endringer av struktur i samsvar med regjeringens politikk. Ekspertgruppa er oppmerksom på tidsknappheten i skolen, og vil at rådene skal bidra til økt måloppnåelse for elevene og kvalitet i den tiden som benyttes i samarbeid med fagmiljøer som kommer til skolen.

Rådene er markert med romertall I-X. Hvert råd følges opp med et underkapittel hvor utfordringer konkretiseres og det gis noen anbefalinger for oppfølging av rådene.

I fjerde kapittel oppsummeres anbefalingene.

I femte kapittel redegjøres det for administrative og økonomiske konsekvenser.

1.5 Sammendrag

I arbeidet med *Det muliges kunst* har ekspertgruppa sett på om barn og unge får et helhetlig kunst- og kulturtilbud fra barnehagen og gjennom opplæringen. Ekspertgruppa har studert fagmiljøene/hovedaktører og pengene som brukes på feltet i dag. Rådene fra ekspertgruppa gis for å gi bedre synergi på tilbudssiden og bedre samhandling og mottak i skolen. Det legges opp til at eksisterende fagmiljøer gis et

Elevarbeid fra Ellingsrud skole

”

Denne skolens satsing på eget kunst- og kulturarbeid har vært berikende, samlende og identitetsskapende, og vi vil slåss for å beholde den.

Rektor ved Kolnes barneskole

nytt grunnlag for samarbeid, med de konsekvenser at penger og personer må flyttes på.

Barnet, eleven og studenten skal få møte kompetanse og kvalitet i hele opplæringsløpet. Dette har vært ledetråden. Dårlig kvalitet, manglende tilbud eller fravær av kompetanse mens det gjennomføres *opplæring* eller tilbys *opplevelse* må opphøre. I en obligatorisk skole er det en forpliktelse og et samfunnsoppdrag at alle elever skal få utviklingsmuligheter og stimuleres til å utvikle sine talenter. I fag med affektive mål, som vesentlige for fagenes egenart, er det spesielt viktig at det gis tid og kontinuitet til øvelse og gradvis utvikling. Dette kan ikke skolen gjennomføre alene, med sine knappe tidsrammer. Derfor må kulturskolene utvikles parallelt og forsterke tilbud innen kunst og kultur utover det den obligatoriske opplæringen legger opp til.

I vurderingen av alle ledd i barnehage, skole, kulturskole, Den kulturelle skolesekken og kunst- og kulturinstitusjoner, har ekspertgruppa lagt vekt på kvalitet, kompetanse, kontinuitet og resultater i form av læring og opplevelser. Denne satsingen vil samlet gi robuste *kulturelle grunnmurer* i lokalmiljøet. Gitt de avgrensninger ekspertgruppa har for sitt arbeid vil denne helheten indirekte bli løst ved de strukturendringene ekspertgruppa anbefaler for samarbeid mellom sektorene på alle nivå. Det gjelder i første rekke politisk styringsgruppe fra begge departement og revitalisert nasjonalt senter som etableres av Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet i samarbeid. I senteret kobles arbeid med Den kulturelle skolesekken, kulturskoler og utvikling av fag og kompetanse i barnehager og skoler. Utfordringene på feltet kunst og kultur i opplæringen er svært omfattende og innebærer stor virksomhet i kultursektoren. Ekspertgruppa har gitt forslag til et kontinuerlig samarbeid mellom sektorene og på tvers av nivåene, slik at tilbudene blir bedre koordinert og fremstår mer helhetlig som del av skolens innhold – til beste for den enkelte elev og samfunnet som helhet.

Ekspertene legger til grunn

... at det norske samfunnet har forpliktet seg, med FNs barnekonvensjon, til å gi alle barn og unge rett til opplæring og til fullt ut å delta i kulturelle og kunstneriske aktiviteter. Innholdet i barnehage, SFO, skole, kulturskole og Den kulturelle skolesekken må reflektere denne retten ved å gi et helhetlig tilbud til alle barn. Det handler om å oppleve kunst, å lære om kunst og selv ta kunstneriske og kulturelle uttrykk i bruk. Opplæringen skal gi kvalifisert grunnlag for egne valg, for videre fordypning og studier.

Av tidligere strategier, som er utviklet for å gi grunnlag og retning for samarbeid om kunst og kultur i kultur- og utdanningssektor, er *Broen og den blå hesten* (1995) og *Skapende læring* (2007-2010) de mest sentrale. I dette kapitlet gis det et riss av det grunnlaget som gjelder i dag, regjeringsplattformen (2013) og formålsparagrafen for opplæringen. Det vises til internasjonale avtaler og resolusjoner, og det kunnskapsgrunnlaget vi har på forskningsfronten i Skandinavia. I tillegg gir ekspertene noen punkter om aktualitet ut fra egen kunnskap, og belyser forhold som er alarmerende for fagfeltet, forhold som lett kan følges opp. Politikk er det muliges kunst... alt må læres... og det må øves over tid...

2.1 Regjeringens politikk for kunst, kultur og estetikk

Ekspertgruppa har merket seg følgende punkter i regjeringsplattformen som kan legges til grunn for det videre arbeidet på tvers av Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet:

- Styrke identitetsfølelse og tilhørighet med kunnskap om og opplevelse av vår felles kulturarv
- Styrke norskopplæring og evnen til samfunnsdeltakelse med kunnskaps- og kulturpolitiske virkemidler
- Sikre barn og unges mulighet til gode kulturopplevelser ved blant annet å satse på korps, kor og Ungdommens kulturmønstring
- Legge til rette for at unge talenter skal få anledning til faglig utvikling, uavhengig av sosial og økonomisk bakgrunn, gjennom kulturskolene og deres samarbeid med blant annet frivillige aktører

- Styrke støtteordningene til frivillige organisasjoner som driver sosial inkludering i lokalsamfunnene
- Ivareta norsk språk og litteratur, legge til rette for nye forfatterskap
- Vektlegge kultur som næring, styrke mulighetene for entreprenørskap i kultursektoren
- Løfte kvaliteten i barnehagene
- Løfte kvaliteten i lærerutdanningen, innføre rett og plikt til etter- og videreutdanning
- Kreve at alle lærere fra 1. trinn skal ha fordypning i basisfag de underviser i *
- Prioritere elevenes lese- og skriveferdigheter **
- Skolen skal kvalifisere elevene for arbeidsliv og høyere utdanning
- Stimulere tettere samarbeid mellom skoler, bedrifter og forskningsmiljøer
- Utvikle temaskoler i samarbeid med høyere utdanningsinstitusjoner
- Gjennomføre et yrkesfagløft ***
- Utvikle verdensledende universitetsmiljøer
- Styrke forskningsinnsatsen
- Satse på frivillighet og gaveforsterkningsordninger
- Regjeringen vil føre en fremtidsrettet næringspolitikk som legger til rette for verdiskaping og sysselsetting i alle deler av norsk økonomi
- Regjeringen vil styrke satsingen på næringsrettet forskning og innovasjon, slik at vi får lagt bedre grunnlag for verdiskaping
- Ta vare på nasjonale minoriteters kultur
- Mennesker med skapertrang og tiltakslyst må gis større armslag

* dette må selvsagt gjelde alle skolens fag

** dette er helt sentrale kunstuttrykk

*** vesentlig antall yrkesfag innen håndverksfag, samt satsingen på «små og verneverdige fag»

2.2 Formålsparagrafen for opplæring i Norge § 1–1 med ekspertgruppas uthevninger

Opplæringa i skole og lærebedrift skal, i samarbeid og forståing med heimen, opne dører mot verda og framtida og gi elevane og lærlingane historisk og **kulturell innsikt og forankring**.

Opplæringa skal byggje på grunnleggjande verdiar i **kristen og humanistisk arv og tradisjon**, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom, nestekjærleik, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdiar som óg kjem til uttrykk i ulike religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane.

Opplæringa skal bidra til å utvide **kjennskapen til og forståinga av den nasjonale kulturarven og vår felles internasjonale kulturtradisjon**.

Opplæringa skal gi innsikt i **kulturelt mangfald** og vise respekt for den einskilde si overtyding. Ho skal fremje demokrati, likestilling og vitskapleg tenkjemåte.

Elevane og lærlingane skal utvikle **kunnskap, dugleik og holdningar for å kunne meistre liva sine** og for å kunne delta i arbeid og fellesskap i samfunnet. Dei skal få **utfalde skaparglede, engasjement og utforskartrong**.

Elevane og lærlingane skal lære å **tenkje kritisk** og handle etisk og miljøbevisst. Dei skal ha **medansvar og rett til medverknad**.

Skolen og lærebedrifta skal møte elevane og lærlingane med tillit, respekt og krav og gi dei utfordringar **som fremjar danning og lærelyst**. Alle former for diskriminering skal motarbeidast.

2.3 Internasjonale avtaler, resolusjoner og prioriteringer

Ved å anerkjenne FNs barnekonvensjon har Norge forpliktet seg til å gjøre høyere utdanning tilgjengelig for alle på grunnlag av den enkeltes evner med alle egnede midler. Partene er enige om at barnets utdanning skal ta sikte på å utvikle barnets personlighet, talenter og psykiske og fysiske evner så langt det er mulig. Partene skal utvikle respekt for barnets foreldre, dets egen kulturelle identitet, språk og verdier, for de nasjonale verdier i det land barnet bor, landet hvor han eller hun eventuelt kommer fra og for kulturer som er forskjellige fra barnets egen kultur. Partene skal respektere og fremme barnets rett til fullt ut å delta i det kulturelle og kunstneriske liv og skal oppmuntre tilgangen til egnede og like muligheter for kulturelle, kunstneriske, rekreasjon og fritidsaktiviteter (Artikkel 28, 29, 31).

I 2006 initierte UNESCO til utveksling om kunstfagenes betydning og rolle hvor Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet deltok og blant annet presenterte arbeidet med Den kulturelle skolesekken. Det ble utarbeidet et «Veikart» for kunstfaglig kompetanse og utdanning. Dokumentet er utformet for å gi en felles forståelse for betydningen av kunstfaglig utdanning, definere begreper og fastsette hva god praksis er. Anne Bamford har arbeidet videre med det grunnlaget som ble etablert i UNESCO, og har med boka *The Wow factor* (2006) og kartleggingsarbeid i flere europeiske land inklusive Norge, fått betydelig oppmerksomhet rundt arbeid med kunst og kultur i opplæringen. Kartleggingen i Norge ble gjort som oppdrag for Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen i Bodø (2010/2011).

I sin *Innovation Strategy* (2010) påpeker OECD at et bærekraftig samfunn har behov for å utvikle kompetanse om innovasjon og kreativitet. I rapporten *Art for Art's Sake?* (2013) fra OECDs Center for Educational Research and Innovation er hovedbudskapet at opplæring i kulturelle og kunstneriske aktiviteter bidrar til å utvikle varierte tenkemåter som grunnlag for innovasjonsferdigheter. Kunstfag-

ene vektlegger både kognitive og ikke-kognitive kunnskaper og ferdigheter. Opplæring i kunsthag kan derfor stimulere åpenhet for erfaringer, eget uttrykk og utadvendthet, empati og samarbeid. Opplæringen kan óg styrke barn og unges evner til observasjon, utforsking, utholdenhet og refleksjon. Kunstfagene blir dermed viktige grunnleggende forutsetninger for allmenn tilegnelse av kunnskap.

EU-kommisjonen definerer nøkkelkompetanser som en kombinasjon av kunnskap, ferdigheter og holdninger relevante for den konteksten de skal anvendes i. Disse grunnleggende kompetansene betraktes som likeverdige, og er kompetanser som alle individer trenger for å oppnå personlige mål og utvikling, et aktivt medborgerskap, sosial inkludering og deltakelse i arbeidslivet. Kulturell forståelse og det å kunne benytte kulturelle uttrykk er en av nøkkelkompetansene.

Nordisk Råd har hatt kunst, kultur og opplæring på dagsorden i flere omganger i kultur- og utdanningsutvalg. Ekspertgruppa trekker fram noen av de perspektivene som presenteres i Tema Nord (Rapport 2011: 518). Når det gjelder økt satsing på praksisnær forskning og utviklingsprosjekter som utformes i skolen, kan det berede grunnen for et bredt vitenskapssyn med mange innfallsvinkler til kreativitet, innovasjon og entreprenørskap. Kreativitet løftes fram som grunnleggende ferdighet. Kreativitet som «kjernekraft» kobles til å styrke kreativitetens plass i skolen – som forutsetning for all innovasjon. Det drøftes hvordan dette kan organiseres, om det skal implementeres i fag/på tvers av fag eller som eget fag.

Det oppfordres til å legge økt vekt på samarbeid på mange nivå for å fremme helhetstenkning mellom faglærerutdanning og allmennlærerutdanning, mellom barnehage, grunnskole, videregående skole og lærerutdanningen, mellom ulike skolefag og samarbeid de praktisk og musiske fagene imellom. Målet med helhetstenkning er blant annet å se kreativitet, innovasjon og entreprenørskap som en rød tråd gjennom hele utdanningssystemet. Det er derfor viktig å styrke lærerkompetansen ved å gi gode tilbud i fagene og innenfor innovasjon og entreprenørskap tilpasset skolever-

ket. Her kan en blant annet trekke veksler på de praktiske og musiske fagenes vektlegging og kompetanse på kreativitet og elevaktive læreprosesser.

Det fremheves som viktig at begrepene tydeliggjøres i plan tekstene. Dette vil innebære bevisstgjøring for lærere og studenter, og gi signal om satsing på området. Det oppfordres til å øke timetallet og ressurser til estetiske fag for å imøtekomme etterspurt kompetanse. Videre vises det til at det er nødvendig å satse bredt på utvikling av kreativitet i grunnopplæringen. Dette innebærer opptrapping av etter- og videreutdanningstiltak innenfor praktiske og musiske fag.

2.4 Kunnskapsgrunnlag utviklet i Skandinavia

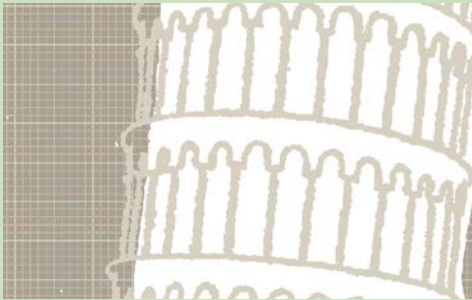
Ekspertutvalget har fått utarbeidet en litteraturoversikt over doktorgrader, mastergrader, publiserte artikler, rapporter og utredninger knyttet til kunst og kultur i opplæringen de siste 10 årene i Skandinavia. Oversikten er lagt ved denne rapporten (vedlegg 8).

2.5 Vi vet at

- barn og unge har krav på god opplæring i kulturelle og kunstneriske aktiviteter
- *Formålsparagrafen* for opplæringen ikke måles i tester - ikke alt som teller kan telles
- læring i alle fag kan styrkes ved variert tilnærming og arbeidsmåter fra kunstfagene
- ikke-kognitive ferdigheter og kunnskaper er like viktige som kognitive ferdigheter og kunnskaper for et samfunns bærekraftige utvikling
- estetiske fag i skolen utgjør en mindre andel av undervisningen enn tidligere i Norge
- Finland har økt timetallet i praktiske og musiske fag
- høy utøvende kunstnerisk kompetanse krever tidlig start, sammenhengende utdanningsløp og minst 10 000 timer systematisk øving
- kunstfaglig fordypning bør gis i kulturskolen
- Den kulturelle skolesekken er en enestående ordning for alle barn, lærere og kunstnere i Norge
- at det er attraktivt for kunstnere å få oppdrag i Den kulturelle skolesekken
- arbeidslivet etterspør innovasjon, kreativitet og sosial kompetanse
- det er behov for lærere med kunstfaglig kompetanse og kunstnere med pedagogisk kompetanse
- god undervisning i estetiske fag krever rom og utstyr
- kunst- og kulturinstitusjoner har i sitt oppdrag å nå fram til barn og unge med sine tilbud
- statlige stimuleringsmidler utløser stor aktivitet lokalt
- kulturbudsjettene ofte blir salderingsposter i kommuner og fylker ved budsjettkutt
- det er store lokale forskjeller og store kvalitetsforskjeller på tilbudene som blir gitt

2.6 Alarmen tilsier at

- vi er i ferd med å få en skole og barnehage der opplæring i kunst og kultur ikke er prioritert og mangler handlingsrom
- politikere og embetsverk ikke må bruke begrep som *basisfag*
- *alle* skolens fag er godt begrunnet og må gis oppmerksomhet for å sikre kvalitet – hele tiden, ellers forvitrer kompetansen på alle nivå i lærerkorpset, og mange årskull kan miste tilbud de har krav på for å bruke sine evner og utvikle sitt talent. Alarmen tilsier at det gjelder de estetiske fagene nå. Det er alvorlig. Ta grep!
- i utdanningspolitikken kan man ikke «ta det viktigste først», «prioritere» eller «nedprioritere» uten at det får konsekvenser for elevene som er i skolen NÅ
- det synes å være stor mangel på oppmerksomhet, interesse og forståelse for de estetiske fagene hos beslutningstakere på ulike nivå
- dans, drama og film i liten grad blir prioritert i skolen
- Den kulturelle skolesekken ikke er godt nok forankret i skolen
- skolen må engasjere seg i utvikling og innhold av Den kulturelle skolesekken på alle nivå
- kulturskolen rekrutterer sosiokulturelt smalt og er for dyr for mange
- kulturskolens kvalitet må styrkes, profilen må bli tydeligere og flere kunstuttrykk tilbys
- utstyrmangelen i estetiske fag mange steder er prekær
- mangel på koordinering av kunst- og kulturfaglige satsinger for skole og barnehage svekker kvaliteten i tilbudet og gir mangelfull utnyttelse av ressursene
- det er urettferdig at store lokale forskjeller fører til ulik kvalitet på tilbudene som blir gitt

Råd til kulturministeren og kunnskapsministeren

Hvert råd følges opp med konkretiseringer i dette kapitlet.

I

Anerkjenn verdien av kunst, kulturmøter og kulturell kompetanse – formuler politikk for et mangfoldig og inkluderende samfunn

II

Sørg for politisk oppmerksomhet og engasjement for kunst- og kulturfag på alle ledernivå – bruk styringslinjene

III

Utvid porteføljen til den politiske styringsgruppa for Den kulturelle skolesekken til også å omfatte kulturskolevirksomheten

IV

Styrk samarbeidet mellom kultur- og utdanningssektor – tydeliggjør oppgavedeling mellom nasjonalt, regionalt og lokalt nivå

V

Utnytt ressursene bedre og utvid kunnskapsgrunnlaget – samlokalisert og koordinert virksomheten gjennom et nytt nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

VI

Støtt opp om utvikling og kvalitet i den lokale kulturelle grunnmuren med barnet og eleven i sentrum

VII

Still krav til fagkompetanse

VIII

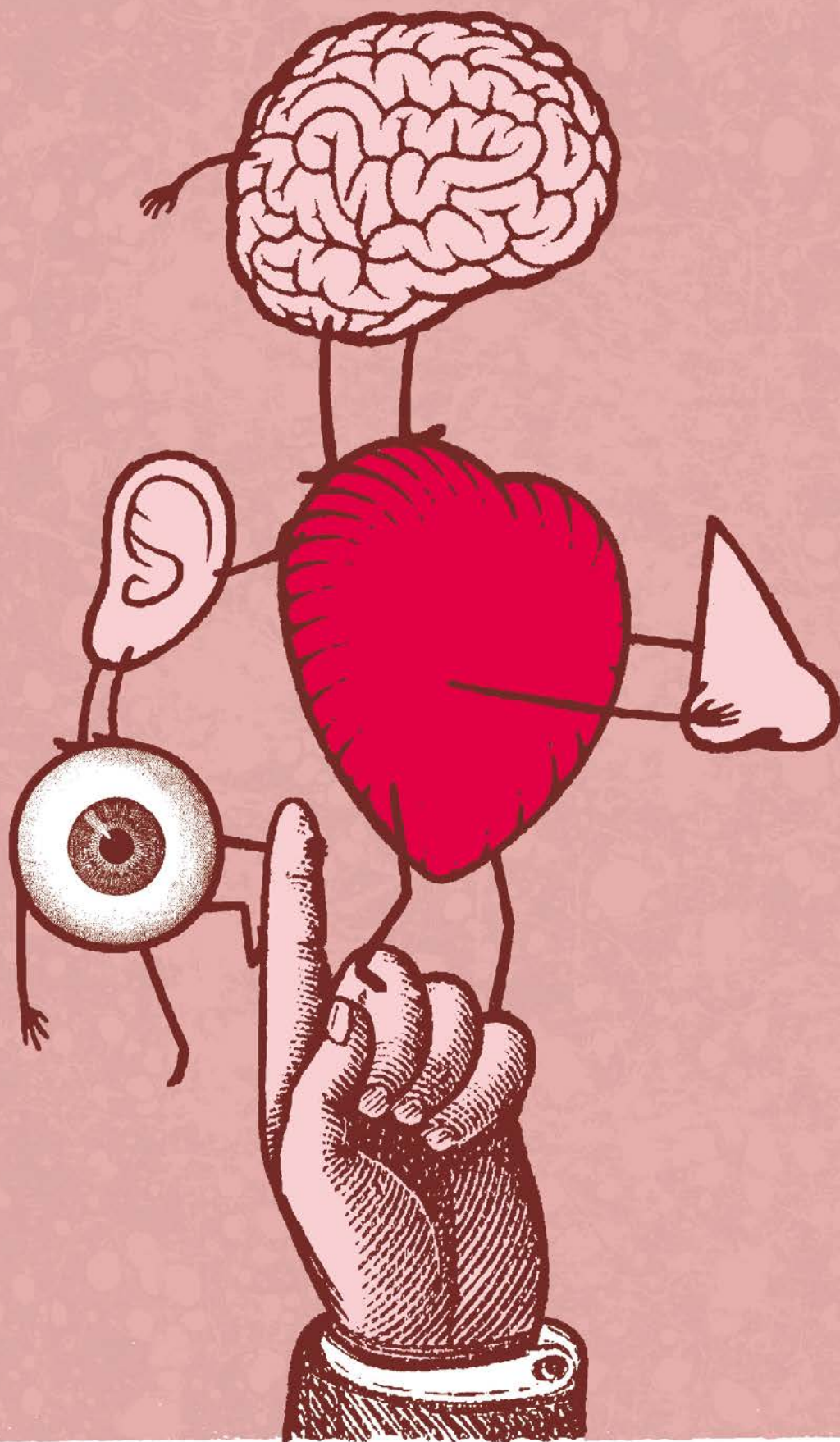
Ta initiativ som kan utvikle og forankre Den kulturelle skolesekken bedre i både utdannings- og kultursektoren

IX

Lag tydeligere profil for kulturskolesatsingen

X

Øk bevisstheten og kunnskapen om yrker og næringsvirksomhet som krever yrkesfaglig utdanning i håndverksfag eller høyere kunstfaglig utdanning

RÅD I

Anerkjenn verdien av kunst, kulturmøter og kulturell kompetanse – formuler politikk for et mangfoldig og inkluderende samfunn

Kulturell kompetanse er et av hovedprinsippene for opplæringen i Norge. Det er lagt til rette for arbeid med dette i skolens fag og med brede tilbud fra kunst- og kulturfaglige miljøer både for barnehager, skole og fritid. Betydningen av kunnskap om kunst og kulturelle uttrykk må kommuniseres, skapes og gjenskapes kontinuerlig. Dette er grunnleggende i et mangfoldig samfunn for å fremme gjensidig forståelse, gode møter og utvikling. Det handler om å stimulere både hjerne, hjerte og hånd. De estetiske fagene er sentrale for utvikling av kulturell kompetanse hos barn og unge, og for å utvikle samfunnets samlede kulturelle kompetanse, sammen med Den kulturelle skolesekken, kulturskolen og andre kulturtilbud.

Møter med kunst kan både være bekreftende og grenseoverskridende. Kunsten stimulerer fantasien, sanseligheten og utvider tanken. Den er med på å forme vår identitet og øke vår forståelse for andres uttrykk. Vi ser ting fra nye vinkler, utvider vår horisont og øker vår selvinnsikt. Kunstmøter er finstemt kommunikasjon mellom mennesker.

Grunnopplæringen spiller en viktig rolle i å legge til rette for befolkningens bruk av og holdning til kunst. De estetiske fagene og møtene elevene får med kunst og kultur gir en grunnleggende innføring i en bred portefølje av kunst- og kulturuttrykk, de bidrar til innføring i og fornying av vår kulturarv. Denne dannelsen både i kulturhistorien og kunstuttrykkenes teknikker og redskaper, er et vesentlig element i samfunnet. Sammen med opplevelse og opplæring i barnehagene, bidrar dette til en felles kultur, preget av små forskjeller både kulturelt og sosialt.

Estetiske fag og møter med kunst gir elevene en unik mulighet til ikke bare å tilegne seg kunnskap, men også å uttrykke seg og gjennomføre hele prosjekter fra idé til ferdig produkt. De er prosessorienterte. Disse ferdighetene har verdi for utviklingen av individet, men også for samfunnet. Erfaringene fra de estetiske fagene, både innen kunstuttrykk og håndverk kan gjenskapes og gjenbrukes i en rekke situasjoner i både yrkes- og privatliv.

Norge er i dag et flerkulturelt samfunn, på skoler i de store byene kan det gå elever med flere titalls forskjellige morsmål. I den forbindelse har de estetiske fagene snarere blitt mer enn mindre viktige. De gir oss innsyn og innsikt i kultur og tradisjon.

Skolens fag bærer i seg ulike innfallsvinkler til forståelse og kunnskap. Matematikken og kunstfagene representerer hver sine ytterpunkt i et slikt helhetsbilde. Matematikken er vårt mest presise språk, kunsten er vårt mest fleksible. Matematikken gir oss det riktige svaret, kunsten gir oss tusen riktige svar. Matematikkens strukturer gjør verden begripelig. Kunsten kan være u håndgripelig og lære oss å gi slipp på strukturer. I krysspeilingen mellom disse anskuelserne kan utvikling og innovasjon oppstå. Det kan være i vekslingen mellom opplevelse og analyse, mellom oversikt og detaljer, mellom intuisjon og presisjon.

Kunst og kulturmøter åpner for mangfold. Det kan være møter med mennesker fra andre kulturer som bringer med seg forskjellige erfaringer. Det kan være møter mellom mennesker i ulike aldre, mellom ulike kjønn, mellom vestlendinger og østkantfolk, mellom minoritet og majoritet. Mangfold innebærer møter mellom forskjeller. I skolen er det særlig to fagfelt hvor norsk språk ikke er en betingelse for mestring. Det gjelder idrettsfag og estetiske fag. Disse fagene er viktige i brobygging mellom kulturer, de er arenaer for mestring på

tvers av språk. Kunstfagene og kulturmøtene handler også om anerkjennelse av hele mennesket, dets fortid og framtid, relevans og kompetanse i kraft av en unik personlig historie, der din historie ikke er helt lik min.

Sosial og kulturell anerkjennelse er kanskje den viktigste ressursen for at barn og unge skal vokse seg sterke og trygge, ikke minst gjelder dette for barn med innvandrerbakgrunn. Barnehager og de obligatoriske skolene er arenaene som har størst forpliktelse til å gi gode vilkår for mangfoldet i samfunnet, for å sikre inkludering, utvikling og mestring for den enkelte. Sosial og kulturell kompetanse er derfor prinsipper som skal være gjennomgående i all undervisning, dette er grunntonen i det dannelsesoppdraget som skal bidra til et innsiktsfullt og inkluderende samfunn.

Med kunst- og kulturfag og de kulturmøtene som skapes i og rundt skole, barnehage og samfunnet for øvrig, kan vi bidra til å skape en moderne kulturell grunnmur som speiler det flerkulturelle Norge. Dette vil kunne bane vei for bredere rekruttering til kulturskolene, høyere kunstutdanning og til våre kunst- og kulturinstitusjoner, og vil dermed også være et viktig verktøy til sosial inkludering.

3.1.1 Estetiske fag, måling og resultatstyring

Utvikling i dagens verden handler i stor grad om tilpasnings- evne, som igjen handler om forandring og innovasjon. Videreutvikling av barns evne til innovativ tenking bør være en viktig del av framtidens skole, og kan blant annet ivaretas ved økt satsing på estetiske fag i opplæringen. I en verden der de riktige svarene har stadig kortere holdbarhet blir de nye svarene stadig viktigere.

Alle elever skal lære og beherske «grunnleggende ferdigheter» i arbeidet med alle skolens fag. Men smalt forstått, som ferdighetstrening i lesing, skriving og regning – uten oppmerksomhet på hva som leses, hva som skrives og hvorfor det skal beregnes, gir dette altfor lave målsettinger for opplæringen generelt og for de aller fleste elever.

Retorikken rundt kunnskap og kunnskapssyn bør løftes, debatteres og nyanseres, slik at den ikke frikobles fra læringssyn og menneskesyn. Når sosial og kulturell kompetanse skal være gjennomgående for all opplæring – som et prinsipp for undervisningen – må dette gis mer oppmerksomhet og større handlingsrom. Kulturell kompetanse kan ikke måles med de samme redskapene som brukes i dagens internasjonale kunnskapstesting. Det bør utvikles kriterier for å måle oppnådd resultat av skolens arbeid med å utvikle kulturell kompetanse. Slike målinger kan ikke skje på individnivå, men må utvikles som mål på hele skolens samlede kompetanse. Det innebærer så vel kompetanse i estetiske fag, som bruk av DKS, kulturskole og kulturinstitusjoner.

En slik måling kan være det redskapet som kan sikre oppmerksomhet og kvalitet for kulturfag og kulturmøter i framtidens skole.

EKSPERTGRUPPA ANBEFALER AT

- det utvikles kriterier for kulturell kompetanse på skolenivå

Festspillforestillingen «Mosaikk» skulle få noen «mellomstikk». Ungdommer med bakgrunn fra konfliktområder rundt om i verden ble invitert til et kreativt verksted for å se hva de kunne bidra med.

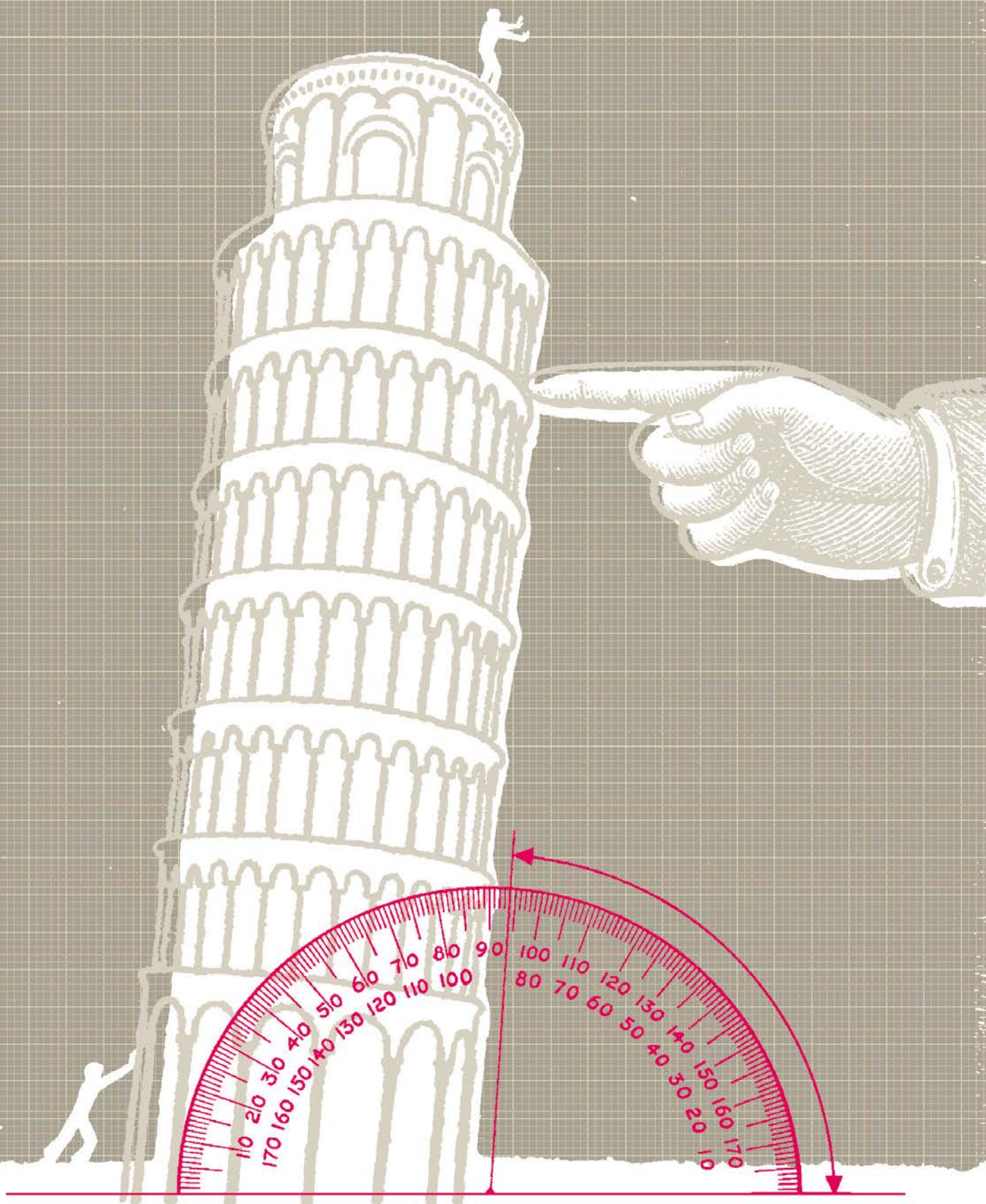
Ali AlBadris skal være med. Han er 16 år gammel og har kommet alene som flyktning fra Irak. Ali har vært på flukt gjennom Øst-Europa i tre år. Han kan nesten ikke lese eller skrive, og har store adferdsproblemer. Han er den største utfordringen i ungdomsgruppen som skal delta i forestillingen.

Men når den norske stevtonen «Ola, Ola kua di e dau» blir presentert, våkner Ali. Melodien inneholder nemlig intervallet en forstørret kvart, som gir et tydelig orientalsk preg til sangen, og trigget av dette kjente i det ukjente reiser Ali seg opp og begynner å synge tradisjonell irakisk kvarttonesang som vi aldri hadde hørt maken til. Gang på gang aktiverte den magiske vokalklangen vårt autonome nervesystem. Vi inviterte kolleger og venner på øvelsene for å oppleve denne åpenbaringen og ikke et hår lå parallelt med kroppen hos noen. Vi hadde en sanger av internasjonalt format blant oss!

Denne hendelsen hadde store konsekvenser for det kunstneriske resultatet. Da de andre ungdommene så begeistringen Ali skapte med sitt kulturuttrykk, tenkte de nok at også de hadde med seg noe verdifullt, og vi ble nærmest begravd i magedans fra Kurdistan, vuggesanger fra Somalia og strupeperkusjon fra Liberia for å nevne noe.

Men den største konsekvensen av denne hendelsen var den sosiale. Ali forvandlet seg som ved et trylleslag fra å være vårt største problem til å bli vår største ressurs, bare ved å bli definert som ressurs. Det var Ali som ringte til de andre for å få dem til å komme på øvelse, som stablet stoler og spurte om det var noe mer han kunne hjelpe til med. Det som treffer oss er innsikten vi som publikum får, gjennom å oppleve mennesker som vokser av anerkjennelsen og sprenger sine grenser på scenen der og da. Det forteller oss noe om hva det er å være et menneske. Og er det ikke dette vi søker i all kunst?

Dette ble starten på Fargespill. Og Ali AlBadri? I dag er den aktive sangeren gift, har to små barn og godt betalt jobb i Nordsjøen. [Lenke til video](#)

RÅD II

Sørg for politisk oppmerksomhet og engasjement for kunst- og kulturfag på alle ledernivå – bruk styringslinjene

Dedikerte lærere, kunstnere og kulturarbeidere trenger tydelige statsråder og et embetsverk som understreker betydningen av at vedtatte planer for kunst og kultur i opplæringen blir realisert. Ta i bruk politiske og byråkratiske virkemidler for å sikre samarbeid om kvalitet og kompetanse i kunst- og kulturoplæringen – til beste for barn og unges læring og opplevelse.

Barn og unge skal i møte med kunst og kultur utfolde sin skaperglede, sitt engasjement og sin utforskertrang. Skolen er en arena for å prøve og feile, for å trene og øve, for å få ros og veiledning, for å mestre og oppnå resultater. Barn og unge er vanligvis flinke til å sette ord på og vise oppriktig glede når de har oppnådd noe de har strevd med, eller vært spente på. Alle som har stått på en scene og bidratt i en oppsetning vet hva det vil si å gjøre så godt man kan, og kjenne gleden når man lykkes i samarbeid med andre. Anerkjennelse og applaus gir selvtillit og mestring.

Estetiske læreprosesser er å ta i bruk alle sanser i skapende arbeid. Kreative ferdigheter utvikles i møte med de estetiske fagområdene. Gjennom ord, toner, bilder og bevegelse kan barn og unge uttrykke seg, oppleve og få innsikt. Dette vil kunne bidra til god læring i kunstfagene og i andre fag. Det kan skje i samarbeid med Den kulturelle skolesekken og kulturskolen, men det er også viktig at barn og unge lærer å benytte bibliotek, museer og andre institusjoner i sitt nærmiljø.

Ledere på alle nivå i opplæringen må ha et engasjement for dette. Ekspertgruppa ser et behov for tydeligere føringer i styringslinjene. Når ekspertgruppa vektlegger at ledere på alle nivå må framsnakke de estetiske fagene, må det selvsagt ikke skje på bekostning av de andre fagene. Fagene må fremheves i kraft av sin egenverdi, og behandles på linje med andre fag.

Skole- og barnehageledere har et ansvar for å legge til rette

te for å sikre gode betingelser for læring også i kunst- og kulturfag. Ekspertgruppa har fått tydelige innspill som forteller at rektors engasjement har stor betydning for hvordan fagområdene prioriteres. «Den forrige rektoren var selv musikk lærer. Da fikk vi musikkrom og instrumenter. Men nå...» Det er også lederne som har ansvar for å ansette personale med kompetanse i de fagene de skal undervise i, og bidra til at disse utvikler sin kompetanse med etter- og videreutdanning. Ekspertgruppa har sett flere eksempler på at skoleledere som jobber systematisk med kunst- og kulturoplæring på sin skole får til å utvikle gode læringsmiljø og skaper gode resultater.

Da en rektor fra Kaupanger ble spurt om hvorfor de lyktes så bra med trivsel, godt læringsmiljø, fravær av mobbing og gode resultater i fagene svarte han: «Kunst, kunst, kunst!!!» Og ved Gosen skole i Stavanger fikk ekspertgruppa oppleve hvordan det var satset på samtidskunst, og hvilken betydning det ble tillagt av rektor. De har laget en film som viser satsingen: [Gosen skole](#).

Det engasjementet og den kompetansen skolen selv har for arbeid med estetiske læreprosesser, gir en god indikator for hvordan skolen benytter og samarbeider med DKS og kulturskolen. Det er nødvendig at dette arbeidet organiseres på en god måte, og det krever ledelse. Forutsigbarhet og planlegging har vist seg å være suksessfaktorer for et godt utbytte av Den kulturelle skolesekken.

Skole- og barnehageeiere har ansvar for å legge til rette for

at det finnes nødvendig kompetanse i skoler, barnehager og kulturskoler. Aktiv bruk av etter- og videreutdanningsordninger er en vesentlig del av dette, og må utvikles i samarbeid med kunst- og lærerutdanningene. Kommuner må også sørge for godt samarbeid på tvers av utdannings- og kultursektor, vise ambisjoner og planer for sine kulturskoler, og utnytte mulighetene som gis gjennom samarbeid mellom Den kulturelle skolesekken, kulturskolen, barnehager og

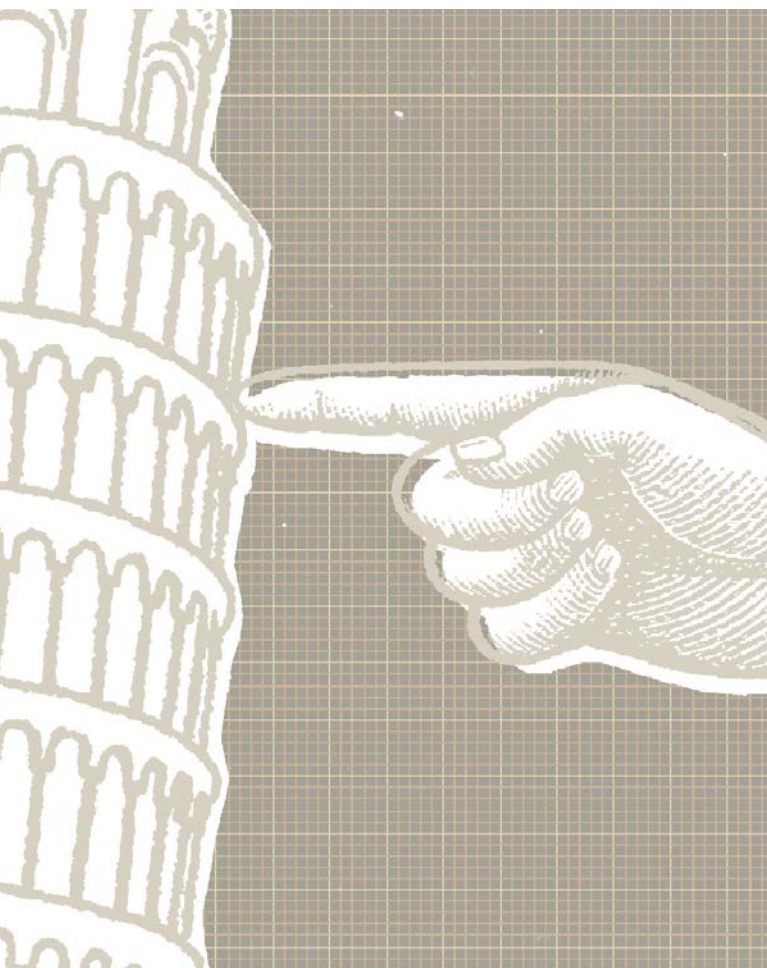
skoler. Mange kommuner løser dette på en god måte, men ekspertgruppa ser store variasjoner.

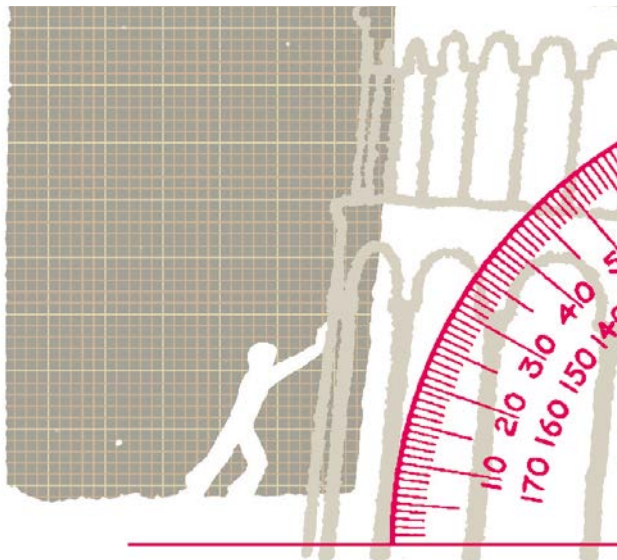
Samarbeidet på tvers av sektorene forvaltes i ulik grad ved de statlige fylkesmannsembetene. Representanter fra dette nivået bør være naturlige partnere i landsdelen og fylket for samarbeid om en nasjonal satsing som Den kulturelle skolesekken. Fylkesmannens utdanningsavdeling bør også, i sin kommunikasjon med skoleeiere i sitt fylke, vise oppmerksomhet og interesse for det arbeidet som utføres, og hvordan det er kvalitetssikret og forankret i høyskoler og universitet. Dette gjøres i flere fylker, men ekspertgruppa har oppfattet at utdanningsdirektører gjerne skulle hatt tydeligere styringssignaler på dette området. Det er hevdet overfor ekspertgruppa at kunst og kultur ikke har vært på dagsorden i et eneste av samarbeidsmøtene mellom Utdanningsdirektoratet og fylkesmennenes utdanningsdirektører siden 2008. Det er behov for større engasjement og oppmerksomhet fra Utdanningsdirektoratets side.

Utdanningsdirektoratet har riktignok delegert ansvar for utvikling og arbeid med kunst- og kulturfagene til Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen i Bodø, men det er direktoratet som har ansvar for faglig oppfølging av senteret. Det er derfor en berettiget forventning til at Utdanningsdirektoratet bidrar med informasjon, styringssignaler og framsnakker kunst og kultur i opplæringen på ledernivå. Tilsvarende kan etterspørres i styringsdialogen mellom Utdanningsdirektoratet og Kunnskapsdepartement.

Kunnskapsdepartementet har oppgaver på kunst- og kulturfeltet både i Universitets- og høyskoleavdelingen, Opplæringsavdelingen og i Barnehageavdelingen. Ekspertgruppa vil oppfordre til systematisk samarbeid på tvers av avdelingene, og med avdelingene i Kulturdepartementet slik det er beskrevet i kapittel 3.4.

Det er en fordel om ledere i kultursektoren kjenner til hvor-

dan kunst- og kulturområdet er utformet i læreplanverket. Det vil gi et godt grunnlag for å framsnakke samarbeid og det vil konkretisere hva kultursektoren kan supplere skolens eget arbeid med på disse områdene.

Selv om forslag til endring av innholdet i skolen er utenfor ekspertgruppas mandat, er de fagene som tilbys i skolen og den kompetansen skolen har for å gi god undervisning og for å samarbeide med fagmiljøer utenfor skolen helt sentralt for videre utvikling på området. Ekspertgruppa har fått svært mange innspill om dette, og tar opp behovet for å styrke kompetansen på alle nivå i kapittel 3.7. Ekspertgruppa har ikke lagt opp til utvidelse av fag- og timestfordelingen, men vært opptatt av å styrke kompetanse og kvalitet i de strukturene som er lagt. Likevel vil gruppa i dette kapitlet gi beskrivelser av hva som ligger i barnehagens og skolens grunnlagsdokumenter, og hvilken terminologi som benyttes for å bidra til felles grunnlag for kommunikasjon på tvers av sektorene.

Som et eksempel på land som legger vekt på kunst- og kulturfag, viser vi til Universitetet i Sydney som presenterer ny nasjonal læreplan for Australia (mars 2014).

<https://theconversation.com/the-new-national-arts-curriculum-could-make-for-better-schools-24537>

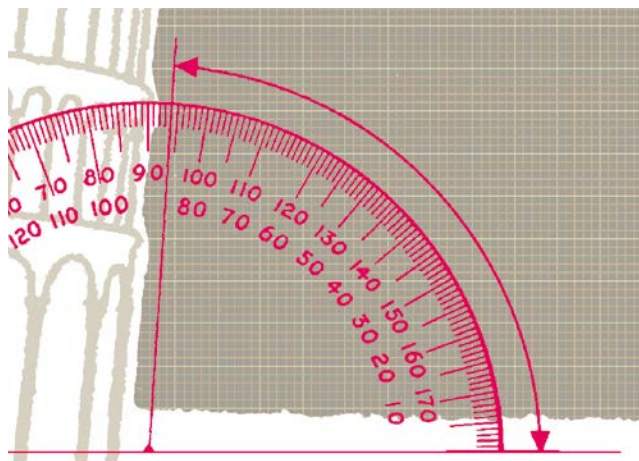
3.2.1 Planer om kunst og kultur i barnehage, SFO og grunnopplæringen

Opplæring i kunst og kultur i barnehage og skole rammes inn på ulike måter og har forskjellige navn. Dette gjelder både enkeltstående og sammensatte fagområder, som for eksempel *praktiske* og *estetiske* fag i grunnskolen og *musikk*, *dans* og *drama* i videregående opplæring. I Skolefritidsordningen (SFO) benyttes betegnelser som *leik*, *kultur* og *fritidsaktiviteter*, mens barnehagen benytter *kunst*, *kultur* og *kreativitet*. I tillegg har en rekke av de øvrige fagene i grunnopplæringen kunnskapsområder og beskrivelser som forutsetter kunstfaglig kompetanse.

I kulturskolen finner vi en blanding av fagområder og kunstarter, som musikk, dans, teater, visuelle kunstarter og skapende skriving. Hovedområdene i Den kulturelle skolesekken er scenekunst, visuell kunst, musikk, film, litteratur og kulturarv. *Kunstfag* blir ofte brukt som en samlebetegnelse, og innebærer en felles tilknytning til begreper som estetikk, kreativitet og kognitive og ikke-kognitive ferdigheter.

Kunst og kultur beskrives i barnehageloven og rammeplanen for barnehager med innhold og oppgaver inndelt i «fagområder». Opplæringen i kunst og kultur er primært i fagområdet *kunst*, *kultur* og *kreativitet*, men også noe i fagområdene *kommunikasjon*, *språk*, *tekst*, *kropp*, *bevegelse* og *helse*.

I rammeplanen for SFO legges det opp til et bredt spekter av kulturelle aktiviteter som for eksempel sang og musikk, tegning, maling og kunsthåndverk, dans og teater. I mange kommuner er det utviklet gode samarbeidsmodeller mellom kulturskolen og SFO for å ivareta dette området.

Kunst og kultur er forankret i den generelle delen av læreplanverket K06, særlig i formuleringene knyttet til det skapende, meningssøkende og integrerte mennesket og i prinsipper for opplæringen. Praktiske og estetiske fag i grunnskolen omfatter *kroppssøving, kunst og håndverk, mat og helse og musikk*.

Landslaget for norskundervisning fremhevet overfor ekspertgruppa at estetiske emner og læreprosesser fortsatt er en viktig og integrert del av norskfaget i Kunnskapsløftet – også etter den omfattende planrevisjonen som ble implementert høsten 2013. Satsing på grunnleggende ferdigheter og en mer målstyrt læreplan utelukker ikke at estetiske prosesser og opplevelser inngår i faget.

I fagplanene for grunnskolens to estetiske fag, *kunst og håndverk* og *musikk*, er innholdet beskrevet i form av kompetansemål for skolefagenes hovedområder; visuell kommunikasjon, design, kunst, arkitektur (kunst og håndverk) og musisere, komponere og lytte (musikk).

De nye, tverrfaglige valgfagene på ungdomstrinnet har klart estetiske dimensjoner. Dette vil kunne medføre at aktiviteter

som før har ligget i norskfaget, blir flyttet over til valgfaget, samtidig som den realkompetansen valgfagslærerne tilegner seg, etter hvert vil kunne smitte over på arbeidsmåtene i norskfaget. Disse valgfagene er gode eksempler på fag i skolen som ligger godt til rette for samarbeid med ulike profesjoner i kultursektoren. Her ligger også mange muligheter i samarbeidet med Den kulturelle skolesekken. Arbeidet med å nå kompetansemål i fagene, kan styrkes i samarbeid med kunstnere og kulturarbeidere.

I videregående skoler varierer det hvilke muligheter elevene har til å velge blant kunstfagene. Valgmulighetene styres av hvilke utdanningsprogrammer den enkelte skole tilbyr, og det vil derfor snarere være unntaket enn regelen at elever på allmennfaglig utdanningsprogram kan velge *musikk, dans og drama* eller *kunst og håndverk*. Det er bare kroppssøving med sin kunstfaglige dansetilknytning som er obligatorisk i videregående opplæring.

Ekspertgruppa er positiv til forslaget i Meld. St. 20 (2012–2013) *På rett vei*, der det ble lagt opp til å etablere et eget studieforberedende utdanningsprogram innenfor formgivning på linje med idrettsfag og forbedring av kunnskapsgrunnlaget for *musikk, dans og drama*, for deretter å vurdere endringer i struktur, fag og læreplaner.

EKSPERTGRUPPA ANBEFALER AT:

- Kunnskapsdepartementet og Utdanningsdirektoratet innhenter rapportering om kulturell kompetanse på skolenivå i *Spørsmål til Skole-Norge*, og vurderer behov for tilsvarende rapportering fra barnehagene

” FRA ELEVBESØK I KUNSTMUSEUM:

Det er første gang jeg ikke døde
av kjedsomhet på kunstmuseet.

Gutt, 10. klasse

En bra måte å få unge til å bli mer
observante og til å se ordentlig på bilder.

Jente, Vg3

En morsom vri, vi fikk være kreative selv.

Gutt, Vg1

Aha! Det går altså an å ha det gøy
på kunstmuseet!

Jente, Vg2

Jeg ville se mer på bilder etterpå!

Gutt, 8. klasse

” Ekspertgruppa burde igangsette et tiltak som heter Den kulturelle skolelederen!

Rektor ved barneskole

RÅD III

Utvid porteføljen til den politiske styringsgruppa for Den kulturelle skolesekken til også å omfatte kulturskolevirksomheten

Kultur- og utdanningssektorene må styrke sitt samarbeid på alle nivåer i arbeid med utvikling av kulturskoler og Den kulturelle skolesekken. Kulturskolen sorterer under Kunnskapsdepartementet, men virksomheten er også viktig for Kulturdepartementet. Både kulturskolen og Den kulturelle skolesekken vil være tjent med felles styring når det gjelder innhold, organisering og ressursbruk.

Den overordnede styringen av Den kulturelle skolesekken gjøres av en politisk styringsgruppe som består av to statssekretærer, én fra Kunnskapsdepartementet og én fra Kulturdepartementet. Styringsgruppa vurderer spørsmål av politisk karakter og tar beslutninger om satsingsområder for Den kulturelle skolesekken. Styringsgruppa møtes minimum to ganger i året. Embetsverket i de to departementene bistår statssekretærene i styringsgruppa.

Ekspertgruppa foreslår at den politiske styringsgruppa får utvidet sin portefølje til å omfatte både Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten. Dette vil føre til større samhandling i den overordnede styringen av begge ordningene, og bidra til å styrke samarbeidet mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet i saker som omhandler kunst og kultur for barn og unge. Kulturutredningen 2014, DKS-forskningen (2013) og en rekke eksterne miljøer som ekspertgruppa har vært i kontakt med, anbefaler et sterkere samarbeid mellom kultur- og

utdanningssektoren på nasjonalt nivå. Denne endringen vil imøtekomme disse anbefalingene.

Forslaget er nært knyttet til ekspertgruppas anbefaling om å få etablert et mer koordinert samarbeid på lokalt plan mellom Den kulturelle skolesekken, kulturskole og skole. Dette er viktige elementer for å oppnå en styrking av den lokale kulturelle grunnmuren, slik det beskrives i kapittel 3.6. Målet er at samhandlingen og samarbeidet mellom Den kulturelle skolesekken og kulturskole skal styrkes på alle nivåer.

EKSPERTGRUPPA ANBEFALER AT

- den politiske styringsgruppa for DKS innlemmer kulturskolevirksomheten, for å sikre et mer helhetlig tilbud og bedre ressursutnyttelse

RÅD IV

Styrk samarbeidet mellom kultur- og utdanningssektor – tydeliggjør oppgavedeling mellom nasjonalt, regionalt og lokalt nivå

Det finnes mange gode eksempler på konstruktivt samarbeid mellom utdannings- og kultursektor rundt om i landet, men det ligger likevel et stort potensial i å tydeliggjøre aktørene, samle kreftene og utnytte ressursene bedre. Både for å heve kvaliteten i og effekten av de ulike kunst- og kulturtilbudene i opplæringen, men også for å få mer ut av pengene som brukes på feltet. Det gjelder strukturer, kommunikasjon og kompetanse på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå.

Ekspertgruppa anbefaler i denne rapporten en rekke tiltak som har til hensikt å sikre kvalitet og øke ressursutnyttelsen. Tiltakene utgjør til sammen en struktur som illustreres i modellen på side 33.

SENTRALT POLITISK NIVÅ

Felles styringsgruppe for DKS og kulturskolevirksomheten

Styringsgruppa for Den kulturelle skolesekken utvider sin portefølje til også å omfatte kulturvirksomheten. Dette innebærer en samlokalisering av politisk oppmerksomhet for de to ordningene.

Dette er nærmere omtalt i kapittel 3.3.

NASJONALT NIVÅ

Administrativt samarbeid mellom departementene

Administrasjonen i de to departementene har ansvar for saksforberedelse for politisk styringsgruppe for DKS og kulturskolevirksomheten. I Kulturdepartementet gjøres dette arbeidet i Kunstavdelingen. I Kunnskapsdepartementet er ansvaret i Opplæringsavdelingen.

Samarbeidsteam for kunst og kultur i opplæringen

Samarbeidet mellom departementene kan forsterkes ved å opprette et team hvor flere avdelinger utveksler ideer og erfaringer på området. Det vil være aktuelt for Kunstavdelingen, Kulturvern- og medieavdelingen i Kulturdepartementet og for Barnehageavdelingen, Opplæringsavdelingen

og Universitets- og høyskoleavdelingen i Kunnskapsdepartementet.

Forum for kunst og kultur i opplæringen

Kommunikasjon på tvers av utdannings- og kultursektorene kan stimuleres og forsterkes ved at departementene sammen med underliggende etater og andre aktuelle miljøer møtes for å styrke kompetanse og utveksle erfaringer.

Reetablering av Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet reetablerer i samarbeid et Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen i Oslo. Dette vil erstatte nåværende nasjonale senter ved Universitetet i Nordland. Senteret skal organisatorisk være knyttet til høyere kunstutdanning og lærerutdanning. Senteret skal ha høyere kunstfaglig og pedagogisk kompetanse slik at det får legitimitet i alle fagmiljøer som på ulike nivåer jobber med DKS og kulturskoler spesielt, og kunst og kultur i opplæringen generelt. Senteret skal også bidra til engasjement for kunst- og kulturfagene. Senteret skal ha en koordinerende rolle overfor relevante aktører på regionalt og lokalt nivå.

Nærmere omtale av reetablering av nasjonalt senter følger i kapittel 3.5, og utkast til mandat for senteret ligger som eget vedlegg (vedlegg 2).

REGIONALT NIVÅ

Regionalt forvaltningsnivå omfatter Fylkesmannens avdelinger for utdanning og kultur og Fylkeskommunens avdelinger for utdanning og kultur, herunder fylkeskommunens koordinering av DKS og ansvar for videregående opplæring. Fylkesmannen og fylkeskommunen må ha god kommunikasjon og et godt samarbeid seg imellom og med regionale utdanningsinstitusjoner og kulturinstitusjoner. Gode samarbeidsstrukturer og rutiner må etableres for å sikre kvalitet, kompetanse og omfang på kunst- og kulturtilbud som koordineres i regionene. Regionene skal være bindeledd mellom det nasjonale senteret og den lokale kulturelle grunnmuren. Modellen gir en oversikt over hvilke regionale aktører som finnes i de ulike landsdelene. Mange steder i landet er det etablert godt samarbeid på regionalt nivå, og dette er nærmere beskrevet i kapittel 3.5.

Regionale forum for kunst og kultur i opplæringen

Kommunikasjon på tvers av utdannings- og kultursektorene kan stimuleres og forsterkes ved at fylkesmannen, fylkeskommunen og kommunerepresentasjon sammen med regionale utdanningsinstitusjoner, kunst- og kulturinstitusjoner og andre aktuelle miljøer møtes for å styrke kompetanse og utveksle erfaringer.

LOKALT NIVÅ

Lokal kulturell grunnmur

Lokalt forvaltningsnivå består av kommunens utdannings- og kulturavdelinger herunder barnehage, grunnskole, kulturskole og DKS-administrasjon. Kulturhus, biblioteker, museer og frivillig kulturliv som kor, korps og Ungdommens kulturmønstring, for å nevne noen, er sentrale aktører i den lokale kulturelle grunnmuren. For å sikre at barn og unge får et godt og bredt tilbud av kunst og kultur i barnehage og skole, forutsettes god dialog og godt samarbeid på tvers av sektorene og de ulike aktørene. Sambruk av kompetanse fra ulike ordninger kan styrke den kulturelle grunnmuren. Kombinerte stillinger i grunnskole og kulturskole eller bruk av kunstnere fra DKS i ekstraundervisning i kulturskolen, er eksempler på hvordan samarbeid kan gi bedre ressursutnyttelse. Skolenes kulturkontakter og skolebibliotekarere kan være viktige bindeledd mellom skoler, kulturskoler, Den kulturelle skolesekken og andre aktører. Spesielt i små kommuner vil interkommunale samarbeid bidra til å sikre et godt kunst- og kulturtilbud. Nabo-kommuner kan for eksempel dra nytte av hverandres ressurser gjennom kompetansesamarbeid.

Den lokale kulturelle grunnmuren er nærmere beskrevet i kapittel 3.6.

Regjeringens plattform og budsjett

KULTURDEPARTEMENTET OG KUNNSKAPSDEPARTEMENTET

Nasjonale kunst- og kulturinstitusjoner, Norsk kulturråd, Utdanningsdirektoratet, høyere kunstutdanning, lærerutdanning, barnehagelærerutdanning, Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomhet

KUD OG KD

Politisk styringsgruppe for Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomhet

NASJONALT SENTER FOR KUNST OG KULTUR I OPPLÆRINGEN

HØYERE KUNSTUTDANNING LÆRERUTDANNING BARNEHAGELÆRERUTDANNING

Kompetanse – Kvalitet – Kapasitet

Den kulturelle skolesekken Kulturskolevirksomhet Estetiske fag og estetisk læring i alle fag

Musikk Dans Drama Litteratur Norsk Språk Formgivning Lesing

Skriving Scenekunst Kulturarv Film Visuell kunst Animasjon

Medier og kommunikasjon Arkitektur Design Håndverksfag, tre, metall, tekstil

LANDSDELER

Nord: Finnmark Troms Nordland UiT UiN HiNe Midt-Norge: Trøndelagsfylkene NTNU HiNT HiST DMMH
Vest: Møre og Romsdal Sogn og Fjordane Hordaland Rogaland HVO HiSF UiB KHiB NLA HSH UiS
Sør: Agderfylkene UiA Sør-Øst: Vestfold Telemark Buskerud Østfold HiVe HiT HiBu HiØ
Øst: Oslo Akershus Hedmark Oppland HiOA UiO NMH KHiO AHO NIH

høyere kunstutdanning lærerutdanning barnehagelærerutdanning

fylkesmannens kultur- og utdanningsavdelinger

fylkeskommunenes kultur- og utdanningsavdelinger

regionale kunst- og kulturinstitusjoner videregående opplæring

KULTURELL GRUNNMUR LOKALT

Kommuner Interkommunalt samarbeid

kulturhus skoler DKS kulturskoler barnehager biblioteker museer

vitensentre kino teater UKM kor korps frivilligheten

barn elever lærere skoleledere skoleeiere bibliotekarar

kunstnere kunstformidlere folk flest

RÅD
V

Utnytt ressursene bedre og utvid kunnskapsgrunnlaget – samlokalisering og koordinering av virksomheten gjennom et nytt nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Ny organisering og samlokalisering på nasjonalt nivå skal bidra til bedre ressursutnyttelse og koordinering fra statens side. Det vil sikre faglig legitimitet og kapasitet. Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen nedlegges i sin nåværende form i Bodø, og reetableres i Oslo i et samarbeid mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet. Senteret skal organisatorisk være knyttet til høyere kunstutdanning og lærerutdanning. Senterets arbeid skal forankres i kunnskapsgrunnlag og ny forskning. Sekretariatet for Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten koordineres i det nye senteret. Et godt samspill om faglige ressurser sikres i tillegg ved å samordne deler av virksomheten til Fellesrådet for kunstfagene i skolen og Samarbeidsforum for estetiske fag i senterets virksomhet. Senteret skal være bindeledd for det regionale arbeidet og bidra til å styrke lokal kulturell grunnmur.

3.5.1 Om nasjonale sentre

Kunnskapsdepartementet har etablert flere nasjonale sentre ved høyskoler og universitet, sentre som styres fra Universitets- og høyskoleavdelingen for å fremme fremragende utdanning og forskning innen ulike fagområder, og sentre som er delegert for faglig oppfølging fra Utdanningsdirektoratet. Det gjelder ti nasjonale sentre som er opprettet i løpet av det siste tiåret, med forløpere fra 90-tallet. I St. meld. nr. 31 (2007–2008) *Kvalitet i skolen*, beskrives nasjonale sentre som virkemiddel for å realisere nasjonal utdanningspolitikk på valgte fagområder. Sentrene er organisert etter §1–4 *Lov om universiteter og høyskoler*, hvor særlig ansvar for enkelte institusjoner reguleres. Sentrene ble opprettet til ulik tid, med ulike faglige begrunnelser. Det ble utarbeidet mandater tilpasset behovene ved opprettelse. Mandatene ble gjennomgått av Utdanningsdirektoratet i 2009, og fra 2010 har sentrene fått mer ensartet beskrivelse av formål, oppgaver og målgrupper (Meld. St. 18 (2010–2011) KD). Sentrene fikk oppgaver for barnehagefeltet i 2010. Oppgavene er knyttet til de overordnede målene i barnehage- og opplæringssektoren i et langsiktig perspektiv.

Ekspertgruppa for kunst og kultur i opplæringen har besøkt flere av de nasjonale sentrene, og er kjent med at det pågår en evaluering av åtte av sentrene som startet høsten 2013. De to nyeste senteretableringene, Nasjonalt senter for læringsmiljø og atferdsforskning ved Universitetet i Stavanger og Nasjonalt senter for mat, helse og fysisk aktivitet ved Høgskolen i Bergen, er så nye at de ikke inngår i evalueringen. Ekspertgruppa har imidlertid vært spesielt opptatt av å sette seg inn i oppbyggingen av disse nye sentrene fordi de skiller seg organisatorisk fra de andre. Senteret i Stavanger er etablert med et eget styre for virksomheten, og ernærings-senteret i Bergen, som er i etableringsfasen, opprettes i et samarbeid mellom to departementer.

Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen ved Universitetet i Nordland vil inngå i den samlede evalueringen av sentervirksomheten i landet, men ekspertgruppa må likevel, som del av sitt mandat, fremme forslag til endringer på det grunnlag som foreligger nå.

3.5.2 Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen ble etablert i 2007. Evalueringen fra NifuStep (2006) om Den kulturelle skolesekken viste at det var stort behov for bedre koordinering og systematikk for å sikre forankring og eierskap i opplæringen. Det ble gjort tydelig at det var stort potensial for holdningsarbeid og bedre samarbeid mellom kunstfaglige miljøer og utøvere på den ene siden, og lærere, skoleledere og -eiere på den andre siden. Mandatet for senteret reflekterte de utfordringene som ble beskrevet. Det ble også utarbeidet en egen strategi *Skapende læring* (2007–2010) fra Kunnskapsdepartementet med tiltak som skulle følges opp fra senteret.

Det var stor interesse for å huse et nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen, 15 miljøer fra hele landet la inn anbud. Høgskolen i Bodø ble valgt, og har vært vertsinstitusjon for senteret i 7 år. Da senteret ble etablert i Bodø, hadde høgskolen tilbud om faglærerutdanning i musikk, dans og drama med fordypning i alle tre fagene. Dette innebar 3-årig faglærerutdanning i musikk, 3-årig faglærerutdanning i dans og 3-årig faglærerutdanning i drama. Grunnlaget skulle være til stede for å spre disse erfaringene med tanke på tilsvarende tilbud ved lærerutdanningene flere steder i landet. Det har ikke skjedd. Tilbudet eksisterer ikke lenger ved Universitetet i Nordland. Den faglige forankringen for senteret er derfor svekket.

Ekspertgruppa for kunst og kultur har hatt flere møter med senterledelsen, og har besøkt senteret i Bodø. Arbeidet som presenteres i dag viser at innsatsen knyttet til prosjektet *Bodø-piloten* har stor oppslutning i Nordland hvor fagmiljøer og forvaltning på alle nivå har inngått forpliktende samarbeid som alle parter beskriver som svært konstruktivt

og givende. Det er dermed benyttet nasjonale og regionale ressurser for å utvikle dette tilbudet i Bodø. Resultatet er et godt eksempel på en god kulturell grunnmur lokalt. Det gis også positive tilbakemeldinger om det arbeidet som utføres for å få økt oppmerksomhet rundt arbeidet med kunst og kultur i barnehagene med utdeling av en nasjonal pris. Men senteret har, etter ekspertgruppas vurdering, ikke tilstrekkelig kapasitet eller kompetanse til å ivareta kunst- og kulturfagene nasjonalt. Dette gjelder også for de faglige og organisatoriske utfordringene som ligger i spenningsfeltet mellom obligatorisk opplæring og det «frie» kunst- og kulturfeltet nasjonalt. Det handler om kapasitet, men også om lokalisering. Det er vanskelig å nå fram til målgruppene. Dette fremgår av *Spørsmål til Skole-Norge* fra Utdanningsdirektoratet (våren 2012), og fra mange innspill fra fagmiljøene til ekspertgruppa. Overfor ekspertgruppa la for eksempel ledelsen i Utdanningsetaten i Oslo vekt på at det er etablert et godt samarbeid mellom Utdanningsetaten og flere av de nasjonale sentrene. De hadde gode erfaringer med utvikling av programmer og prosjekter, og sa at det faktisk var lettere å få fleksibel og god hjelp fra nasjonale sentre enn fra høyere utdanningsinstitusjoner. Men det ble også understreket at dette forutsetter spisskompetanse og topp kvalitet på leveransene. Utdanningsetaten i Oslo administrer selv

Den kulturelle skolesekken og kulturskolene, og mente de ville ha god bruk for et senter for kunst og kultur i opplæringen med et sterkt fagmiljø på tvers av to sektorer. Det hadde vært kontakt med senteret i Bodø, men Oslo hadde ikke noe samarbeid med dem nå.

3.5.3 Behov for et nytt senter

De 15 søknadene som ble sendt til Kunnskapsdepartementet i 2006 representerte 18 fagmiljøer/UH-institusjoner. Ekspertgruppa har oppsøkt og hatt møter med 14 av disse miljøene og aktuelle samarbeidspartnere lokalt (oversikt vedlagt). Behovet for et koordinerende ledd, eller nasjonalt senter, på tvers av kultur og utdanning er så avgjort fremdeles til stede. Det er svært mange miljøer som ikke får koordinert sin innsats, andre vet ikke hvor de skal henvende seg, og det er mye frustrasjon på grunn av uavklarte forventninger i skolen og miljøene som samarbeider til beste for den enkelte elevs læring og opplevelse. Det foreligger intensjonsavtaler og avtaler om samarbeid mellom flere organisasjoner, Norsk kulturskoleråd, Ungdommens kulturmønstring, DKS-sekretariatet og Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen, men forankringen i høyere kunsthøgskole og pedagogisk utdanning er ikke på plass. Dette er et nasjonalt ansvar som må struktureres bedre.

3.5.4 Koordinering og forenkling

Kjernen av ekspertgruppas mandat innebærer å koordinere innsatsen som gjøres på dette feltet bedre enn det er i dag. Behovet for at dette gjøres forsterkes i de innspillene og møtene ekspertgruppa har hatt. Hovedbudskapet er at

det etableres et nytt senter som får kapasitet og kompetanse til å koordinere og forsterke den innsatsen som gjøres på tvers av flere fagdisipliner og miljøer i begge sektorene. Hovedgrepet for ekspertgruppas råd til ministrene er knyttet til ny senteretablering – en senteretablering som vil innebære bedre samarbeid, forenkling, effektivisering, økt faglighet og synergieffekter fra ulike ordninger.

Et nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen skiller seg fra sentre som har ansvar for ett skolefag, en «grunnleggende ferdighet», IKT eller læringsmiljøet på mange måter. Først og fremst på grunn av den bredden det skal representere fra to sektorer. Kunst- og kulturfeltet har virksomhet i disse to sektorene i hele landet. Den kulturelle skolesekken inngår i arbeidet ved alle skoler, det er kulturskoler i alle landets kommuner, og et bredt apparat betjener arbeid med Den kulturelle skolesekken i fylkeskommunene. På landsbasis er det ca 170 stillinger knyttet til arbeid med administrasjon, produksjon, distribusjon og formidling i Den kulturelle skolesekken. Produksjonsmiljøene for de ulike kunstuttrykkene er organisert rundt «nasjonale aktører» for litteratur, film, scenekunst, teater, dans, musikk, visuell kunst og design. Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen skal være et samlende ressursenter for aktører og miljøer i kultursektoren som har skolerettet virksomhet, og integrere dette i de rent skolefaglige oppgavene og nasjonale oppgavene som gis i utdanningssektoren.

3.5.5 Hva skal oppnås?

Målsettingen er en robust struktur som kan gi et godt og helhetlig tilbud for eleven fra barnehage, gjennom grunnopplæring, supplert med kulturskole og bredden av kunstuttrykk som utvikles og gis med Den kulturelle skolesekken fram til høyere utdanning og arbeidsliv.

Kunsten – eller det muliges kunst – ligger i å få bredden av tilbud og det arbeidet som investeres fra kunstnere og kunstfaglige miljøer til å finne en god form i skolenes hektiske arbeidsdager. Kontinuerlig samarbeid på alle nivå er en forutsetning for at dette skal kunne tilpasses, være fleksibelt og fungere over tid. Senteret skal være et koordinerende ledd som bidrar til oppmerksomhet og gode vilkår for kunst og kunstfaglig arbeid i barnehager og skoler, på grunnlag av læreplanen. Ikke minst gjelder dette innhold, kompetanse og oppmerksomhet rundt de estetiske fagene og de arbeidsvilkår lærere har i disse fagene. Senteret skal også være den instansen som formidler kontakt, har oversikt over faglige ressurser og følger forskningsfronten på feltet, og selv initierer ny forskning og innovasjonsarbeid. Senteret skal ikke erstatte styringslinjen i kultur- eller opplæringssektorene, men supplere med fagekspertise, og bidra til at kunst- og kulturarbeidet forankres i styringsdokumentene. Oppmerksomhet og styring i sektorene må forankres i styringslinjen fra departementene.

I DKS-forskningen (2013) konkluderes det med at det administrative apparatet for ordningen på nasjonalt nivå må styrkes, og at Den kulturelle skolesekken må gis bedre forankring på alle nivå i utdanningssektoren. I dag er sekretariatet lokalisert i Norsk kulturråd med mindre enn to årsverk. Både sekretariatet og Kulturrådet er innstilt på at en endring må til, og at sekretariatet med fordel kan inngå i et bredere fagmiljø med kompetanse om utdannings- og kulturfeltet.

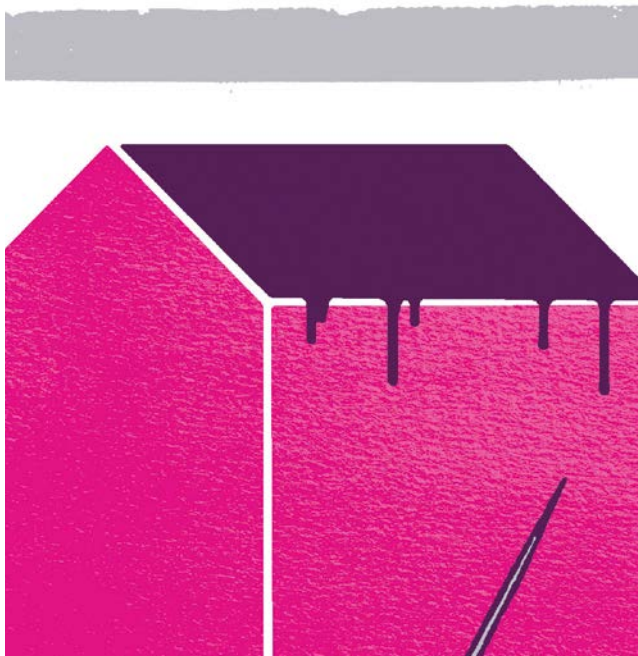
3.5.6 Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten

Rikskonsertene har tatt til orde for å flytte DKS-sekretariatet til seg i Nydalen i Oslo, et initiativ som har blitt presentert

og diskutert i kunst- og kulturfaglige miljøer. Ekspertgruppa har ikke registrert nevneverdig tilslutning til dette initiativet. Behovet for endring er også vurdert i Kulturutredningen 2014, hvor det i tillegg til en eventuell videreføring av sekretariatets arbeid i Kulturrådet, foreslås en samlokalisering med andre aktører, som UKM Norge og Norsk kulturskoleråd eller Rikskonsertene. I Kulturutredningen 2014 anbefales det heller ikke å plassere sekretariatet for Den kulturelle skolesekken i Rikskonsertene, med den begrunnelse at musikk er for dominerende i dag i forhold til andre uttrykk. Ekspertgruppa deler i noen grad bekymringen for musikkens dominerende rolle, men er mer opptatt av at sekretariatet må få en plassering som sikrer både kunstfaglig og pedagogisk kompetanse. Ekspertgruppa mener sekretariatet må få en sterkere tilknytning til utdanning på alle nivå, og bør etableres i et samarbeid mellom høyere kunstutdanning og lærerutdanning. Ekspertgruppa anbefaler også et tettere samarbeid om kulturskolevirksomheten og DKS-satsingen. Det er gode eksempler å vise til i kommuner hvor kulturskolen også administrerer Den kulturelle skolesekken. Ekspertgruppa anbefaler med sine råd et tettere samarbeid om kulturskolevirksomheten og Den kulturelle skolesekken på aktuelle forvaltningsnivå, og beskriver de resultatene som kan oppnås med lokal kulturell grunnmur.

Ekspertgruppa har, gjennom arbeidet med å kartlegge og innhente synspunkter fra aktuelle miljø, fått innsyn i svært komplekse strukturer, et konglomerat når det gjelder fordeling av midler og svært ulik måte å arbeide på rundt i landet. Det betyr også at ekspertgruppa har møtt «begeistringskulturen» som omtales i DKS-forskningen (2013), men også fått innsyn i utfordringer av ymse karakter.

Anbefalingen fra ekspertgruppa om å opprette et nytt omforent faglig senter for kunst og kultur i opplæringen er å imøtekomme og legge til rette for å løse mange av de utfordringene som er presentert i DKS-forskningen og innspill. Andre utfordringer og konkrete arbeidsoppgaver kan legges

inn i senterets arbeid. Ekspertgruppa foreslår et mandat som tar høyde for god interaksjon mellom sektorene og ulike fagmiljø. Samtidig skal senteret være en offensiv ressurs og bidra faglig til departementenes arbeid på fagfeltene.

Ved å opprette et felles senter for kultur- og skolesektor, og legge til rette for hvordan dette senteret bør bli en reell ressurs for samarbeid med regioner og lokalsamfunn, vil anbefalingen fra Kulturutredningen 2014 om samlokalisering og tettere samarbeid mellom Den kulturelle skolesekkens sekretariat og Norsk kulturskoleråd kunne ivaretas. Forankring og styrket eierskap for arbeid med Den kulturelle skolesekken i utdanningssektoren vil også kunne imøtekommes på denne måten.

3.5.7 Lokal utfoldelse – der livet leves

Det store engasjementet for arbeid med kunst og kultur, for barns opplevelser og læring, skal selvsagt ikke bli sentralstyrt og «likt» over hele landet. Gode initiativ og prosjekter kan utvikles og blomstre lokalt uten at tilsvarende nødvendigvis vil være den rette innsatsen i et annet lokalmiljø, gitt den kompetansen og de ressurser de har til rådighet. Men når man stimulerer vekst og utvikling lokalt er det samtidig svært viktig å legge til rette for åpne, gode kanaler for kommunikasjon og erfaringsdeling mellom lokalmiljøer og på tvers av sektorer og nivåer. Åpenhet og samarbeid skal sikre god ressursutnyttelse, rettferdighet i tilgang på tilbud og kvalitet i alle ledd.

For det gjøres veldig mye bra arbeid i dag! Skolens ledere og lærere har ansvar for elevene og deres arbeid i skolen. Når det forstås og respekteres, og dørene åpnes for samarbeid med formidlere og kunstnere, er det fantastisk å se og høre hvor berikende dette samarbeidet kan være og høre elevenes klare oppfatninger om egen læring og opplevelse. Vi har i tillegg til elevers, læreres og kunstners uttalelser lagt vekt på forskning, evalueringer, doktorgradsarbeider og mastergrader som samlet sett gjør at vi vet i dag hva som skal til for at dette arbeidet skal gi god uttelling. Vi vet at mye lykkes, men vi vet også at det er utfordringer som må tas opp og håndteres av rette instans på rett nivå.

3.5.8 Store byer, store og små kommuner – hva, hvor eller hvordan er en hensiktsmessig region?

Det kan ikke gis noe entydig svar på denne overskriften, men ekspertgruppa konstaterer at region og regionalt arbeid benyttes om svært ulike størrelser og svært ulikt arbeid. Ekspertgruppa har sett på den inndelingen som følger av «lærerutdanningsregioner». Det er lagt opp til koordinering av utdanningene i seks regioner. Kunne det være hensiktsmessig å koble fylkeskommunenes arbeid på kunst- og kulturfeltet for opplæringen til disse regionene? Vil det gi bedre inndeling enn fylkesstrukturen? Kan store byer eller interkommunalt samarbeid måles i antall innbyggere for å se hva som er mest formålstjenlig når det gjelder å utvikle produksjoner, sikre kvalitet og sørge for interaktivitet? Kan KS stimulere pilotering for å få fram litt nye erfaringer? Fylkesmennenes utdannings- og kulturavdelinger – samarbeider de om Den kulturelle skolesekken for fylket? Har fylket noen «aksjer» i hvordan kulturskolene utvikles som ressursentre lokalt? Kulturskolerådets regionsinndeling eller interkommunale samarbeid følger andre geografiske inndelinger, kan dette koordineres bedre? Er det regionale utviklingsarbeidet avhengig av nasjonale aktører?

Dette er noen av de utfordringene ekspertgruppa har engasjert seg i. Kunst- og kulturfeltets oppgavedeling vil egne seg for nytenkning om samarbeid, strukturer og koordinering. Noen vurderinger og råd gis i denne rapporten, men denne type utfordringer vil være helt sentrale for det nasjonale senteret å vurdere videre i samarbeid med berørte parter, som grunnlag for beslutninger i forvaltningen.

Ekspertgruppa har mottatt mange innspill med konkrete forslag, beskrivelser av konkrete utfordringer, men også beskrivelser av djerpe ideer og muligheter. Interkommunalt

samarbeid, i større utstrekning enn i dag, anbefales av flere, ikke minst med tanke på bedre ressursutnyttelse og samarbeid om kulturskolene og Den kulturelle skolesekken.

Ekspertgruppa har besøkt de fleste fylkene og flere store byer. I møtene har representanter for lærerutdanning, barnehagelærerutdanning, kunstfaglig utdanning, fylkeskommunen, fylkesmannen, skoleeiere, skoler, kulturskoler og kunstinstitusjoner deltatt. Besøkene har bekreftet det inntrykket ekspertgruppa hadde på forhånd om at samarbeidet er ulikt koordinert rundt i landet. Men det gjøres veldig mye bra arbeid, og det er grunnlag for å si at landsdelene har sterke fagmiljøer som kan være førstelinjesamarbeidspartnere for et nasjonalt senter.

3.5.9 Samarbeid i landsdelene

Over hele landet har vi utdanningsinstitusjoner og kunst- og kulturinstitusjoner som både i kvantitet og kvalitet arbeider aktivt med å legge et godt grunnlag for kunst og kultur i opplæringen. På samme måte som for det nasjonale nivået, er utfordringene her knyttet til bedre samordning, koordinering og reelt samarbeid på tvers av sektorer og institusjoner. Likevel har ekspertgruppa fått innsyn i mange gode eksempler i de ulike landsdelene som viser at slike former for samarbeid er mulig. I vår framstilling av regioner har vi justert litt på lærerutdanningsregionene på bakgrunn av det etablerte samarbeidet om kunst og kultur slik det fremstår i dag. Nedenfor er det gitt en kort oversikt over fagmiljøer i regionene og vist til noen eksempler på samarbeid.

Region Nord

Universitetet i Tromsø med eget fakultet for kunstfag, Universitetet i Nordland og Høgskolen i Nesna har ulike sterke sider som samlet kan utgjøre et bredt utdannings-

tilbud i Nord-Norge, og sikre samarbeid og kvalitet i produksjoner og tilbud fra Den kulturelle skolesekken. DKS-staben i Troms fylkeskommune er plassert i avdelingen *Kultur i Troms* i Harstad, hvor prosjektet *Takt & Tone* utvikles. Avdelingen har også ansvar for Landsdelsmusikerordningen i Troms og kultur- og bibliotekbuss i Sør-Troms. Samisk kunstnersenter og andre kunst- og kulturinstitusjoner betjener alle tre fylkene i landsdelen. Et eksempel på samarbeid i denne landsdelen er den før omtalte Bodø-piloten, som er etablert i samarbeid med Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen ved Universitetet i Nordland.

Region Midt-Norge

NTNU med et eget fakultet for kunsthøgskolen, Dronning Mauds Minne, Høgskolen i Sør-Trøndelag og Høgskolen i Nord-Trøndelag utgjør samlet sett et sterkt utdannings- og forskningsmiljø for kunst og kultur i opplæringen. I tillegg utgjør kulturskolen og DKS i Trondheim, sammen med Norsk Kulturskoleråd, et godt fagmiljø. I landsdelen er det flere kunst- og kulturinstitusjoner som kan vise til stor aktivitet på feltet. Nordenfjeldske kunstindustrimuseum er del av Museene i Sør-Trøndelag som i likhet med andre institusjoner tilbyr prosjekter og vandreutstillinger til barnehager og skoler i samarbeid med DKS. Det foreligger også omfattende samarbeidsavtaler i Nord-Trøndelag mellom Kulturskolerådet, KS, bibliotekforeningen, Norsk Kulturforum og Nord-Trøndelag fylkeskommune om kulturelle arenaer og konferanser.

Region Vest

Samarbeidet på Vestlandet strekker seg over et stort geografisk område fra Høgskulen i Volda i nord til Universitetet i Stavanger i sør. Fagmiljøene ved Universitetet i Bergen, lærerutdanningene i Bergen, på Stord, i Sogndal og i Volda er organisert i UH-nett Vest som har etablert et tett faglig samarbeid også om kunsthøgskolen i Bergen, KODE (kunstmuseene

i Bergen) og en rekke andre kunst- og kulturinstitusjoner fordelt på fire fylker. I Hordaland fylkeskommune er Samspel-prosjektet et eksempel på et tverrsektorielt samarbeid med kunst og kultur i opplæringen i fokus. Høgskulen i Volda og Møre og Romsdal fylkeskommune har samarbeidet om å utvikle Seanse – et senter for utvikling og utprøving av kunstneriske produksjoner som skal tilbys gjennom Den kulturelle skolesekken.

Region Sør

Universitetet i Agder er den sentrale utdanningsinstitusjonen i denne landsdelen. På området kunst og kultur i opplæringen ble ekspertgruppa presentert for et dynamisk samarbeid knyttet til kulturhuset Kilden. Her har ulike samarbeidspartener etablert Kilden Dialog, der samarbeidet med skoler, kulturskoler og Den kulturelle skolesekken er godt innarbeidet. Samarbeidet inkluderer også Universitetet i Agder, Kilden teater- og konserthus, Agder teater og Kristiansand symfoniorkester.

Region Sør-Øst

Ved Høgskolen i Telemark, studiested Notodden, ble ekspertgruppa vist rundt i nye lokaler og i rommelige verksteder. Det er lange tradisjoner for kunst- og kulturfag ved denne institusjonen, noe institusjonen bevisst satser på å videreføre. Det ble også vist til at det mest naturlige samarbeidet på disse fagområdene burde forsterkes i et samarbeid mellom høgskolene i Telemark, Vestfold, Buskerud og Østfold. Dette ble bekreftet i møtene med disse fylkene. Ekspertgruppa har også hatt møte med Telemarksforskning, som har påtatt seg flere forskningsoppdrag om kunst og kultur for barn og unge. I regionen finnes også blant annet fire kunstnersentre, Punkt Ø, Telemarksgalleriet, Akademi for scenekunst og flere teatre.

Region Øst

Lærerutdanning i denne landsdelen gis ved Høgskolen i Oslo og Akershus, Høgskolen i Hedmark og Universitetet

i Oslo. Ved Høgskolen i Lillehammer tilbys utdanning i film. Kunsthøgskolen i Oslo, Norges musikkhøyskole og Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo gir høyere kunstfaglig utdanning, mens Norges idrettshøyskole har tilbud i dans. Samlet gir disse institusjonene et bredt tilbud for kunstfag i høyere utdanning. Regionen har også et bredt tilbud for alle kunstuttrykk med sine nasjonale og lokale kunst- og kulturinstitusjoner. Region Øst er nærmere omtalt i kapitlet nedenfor, hvor det nasjonale senteret foreslås reetablert i Oslo.

3.5.10 Lokalisering av et nasjonalt senter

Ekspertgruppa anbefaler at det etableres et nytt nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen, og at senteret i Bødø nedlegges i sin nåværende form. Denne anbefalingen støttes av mange fagmiljøer ekspertgruppa har fått innspill fra. Trondheim og Oslo har skriftlig meldt sin interesse for å etablere et nytt nasjonalt senter.

Ekspertgruppas flertall anbefaler at senteret plasseres i Oslo fordi de tyngste fagmiljøene og de nasjonale aktørene for DKS er i hovedstaden. DKS-sekretariatet har alltid vært i Oslo, og det er ønskelig at det fortsetter sin virksomhet fra Oslo i et bredt fagmiljø på tvers av sektorene. Begge departementene med underliggende etater er i Oslo, og DKS-ordningen har politisk styringsgruppe i Oslo.

De fleste organisasjoner og landslag som mottar statlig støtte har sin virksomhet i Oslo. Disse fagmiljøene har skolefaglig og kunstfaglig kompetanse som grunnlag for sitt kunst- og kulturarbeid i skolen. Miljøene har vekselvis vært finansiert av Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet. Dette er landslag og organisasjoner med lange, historiske røtter. Det gjelder Kunst i skolen, Kunst og Design i Skolen, Musikk i skolen, Landslaget for norskundervisning, Mediepedagogene, Dans i Skolen og Landslaget Drama i Skolen. Disse har kommet i en vanskelig posisjon etter at Den kulturelle skolesekken ble etablert, og etter- og videreutdanning i stor grad organiseres gjennom strategien *Kompetanse for kvalitet*. Samlet får disse landslagene og organisasjonene tilskudd på samme nivå som grunnfinansieringen for et nasjonalt senter. I tillegg gis det støtte til Norsk kulturskoleråd, som har sitt hovedkontor i Trondheim, og rådgivere i alle regioner.

Plassering

Ekspertgruppa har vært på besøk på adressene til alle aktuelle fagmiljø, og har sett på hvor et senter kan plasseres.

Aktuelle adresser som er vurdert:

- Ved en plassering i **Litteraturhuset** ville senteret få et miljø rundt seg med stor aktivitet, på en arena som har huset lærerutdanningen i Oslo. Det er sentralt, ville være lett å oppsøke, og det gir rom for ulike aktiviteter, utprøvinger og samarbeid. Det ville også fremme kunstfagdimensjonen i norskfaget på en god måte. Dessuten ville det være i umiddelbar nærhet til Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring, et fagmiljø som har HiOA som vertsinstitusjon. Det bør ligge vel til rette for synergier. Det er imidlertid ikke tilstrekkelig plass i Litteraturhuset.
- Et alternativ kan være en plassering i samme hus som **Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring**. Det vil gi de samme synergier og fordeler som over, og er i Litteraturhusets nabobygning.

- **Kunsthøgskolen i Oslo** har hele sin virksomhet samlet ved Akerselva i «Seilduken». På samme område er det et bygg med ledige lokaler som KHiO vurderer som meget velegnet for et nasjonalt senter. Det vil gi umiddelbar nærhet til alle kunstfagutdanningene og verkstedene i KHiO, og ha Foss videregående skole i nabobygningen.
- **Sparebankstiftelsen** planlegger et stort senter for kunst- og kulturaktiviteter, prøvescener, blackbox – et senter for kunstneres utprøving og aktivitet. Det er i bankbygningen i Øvre Slottsgate, og er beregnet ferdig i 2016. Dette ville gi rom for et aktivt miljø, med mulighet for kvalitetssikring av produksjoner i huset. Det er rimelig å anta at mange av kunstnerne som vil bidra med kunst for barn og unge gjennom Den kulturelle skolesekken vil ha kontakt med dette senteret uansett plassering av nasjonalt senter.
- Utdanningsetaten i Oslo kommune planlegger ny videregående skole i lokalene som Kunsthøgskolen i Oslo har flyttet fra i Ullevålsveien, **Edvard Munch-skolen** med hele bredden av kunstfag, oppstart 2015. Det kan være en mulig plassering.
- I nabobygget ligger **Kunstindustrimuseet**. Disse lokalene vil etter hvert bli ledige. Kanskje et alternativ.
- Etablering ved **HiOA på Frydenlund** vil kunne vurderes.
- Plassering ved **Norges musikkhøgskole** vil kunne gi samme utfordring som en evt plassering i **Riks-konsertene**, det vil lett oppfattes som et nasjonalt senter for musikk, noe som er uheldig all den tid det er en oppgave for senteret å løfte hele bredden av kunstuttrykk i samarbeid med de nasjonale aktørene.
- Flere av landslagene og en del av Norsk kulturskoleråd er i dag plassert i kontorer på **Schous plass**. Kulturskolen og Riksscenen har lokaler i samme bygg.

Poenget med å løfte fram disse lokaliseringene er å gi et bilde av hva ekspertgruppa ønsker å vektlegge:

- Senteret kan få én vertsinstitusjon, men trenger ikke nød-

vendigvis være fysisk plassert i vertsinstitusjonens lokaler.

- Alternativet til én vertsinstitusjon kan være å etablere senteret som et aksjeselskap, med departementene som eiere, hvor flere institusjoner inngår i styret for virksomheten.
- Ekspertgruppa legger til grunn at Kunsthøgskolen i Oslo, Norges musikkhøgskole og Høgskolen i Oslo og Akershus, som alle er svært interessert i å etablere et nytt senter i Oslo, vil samarbeide om en nyetablering. Én institusjon kan være vertsinstitusjon (UH-loven §1–4, fjerde ledd), mens de tre institusjonene utvikler en forpliktende samarbeidsavtale for virksomheten. I tillegg kan det opprettes et faglig råd med landsdelsrepresentasjon. Alternativt opprettes det et aksjeselskap hvor de tre institusjonene og representanter fra Universitets- og høyskolerådet og Nasjonalt råd for lærerutdanning utgjør styret. Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet blir som eiere generalforsamling for virksomheten. Det opprettes et faglig råd med landsdelsrepresentasjon fra UH-sektoren innen pedagogikk og kunstfag, og skoleeiere. (Se ytterligere konkretisering i vedlagte mandatforslag).
- Ekspertgruppa vil at departementene skal invitere disse tre institusjonene til et konkret samarbeid om hvordan dette kan løses.

Ekspertgruppa mener et nasjonalt senter må ha noen klare kjennetegn for å få betydning og oppnå legitimitet i fagmiljøene – og derved kunne være en reell ressurs for brukergrupper på alle nivå i sektorene. Et nasjonalt senter må ha spisskompetanse og faglig breddekompetanse på de fagfeltene som skal administreres og utvikles. Det må være direkte linjer til beslutningsnivåene i sektorene. Faglig forankring i lærerutdanning og høyere kunstutdanning må etableres på en måte som sikrer kvalitet og faglig oppfølging. Mandatet må være mer spesifikt enn de generelle formuleringene som i dag er innarbeidet for alle sentrene uavhengig av hvilket fagfelt som skal frontes.

3.5.11 Kapasitet og kompetanse

Ved å etablere senteret i Oslo er ideen å gjøre det til en attraktiv arbeidsplass og møteplass med et godt faglig miljø som kan stimulere samarbeid mellom aktører og miljøer på alle nivå i kultur- og utdanningssektor. Det må utlyses nye, faste stillinger for å lede senteret og for å sikre balanse og rett kompetanse, men ved å samlokalisere eksisterende miljøer vil det gi bedre kapasitet og mulighet for reelt samarbeid til beste for brukergruppene i begge sektorer. Sekretariatet for Den kulturelle skolesekken overføres til det nasjonale senteret. Bemanningen i senteret kan styrkes ved samlokalisering med organisasjoner og landslag organisert i [Fellesrådet for kunstfagene i skolen](#) og Samarbeidsforum for estetiske fag. Kapasiteten kan ytterligere styrkes med kompetanse fra Norsk kulturskoleråd, fra Rikskonsertene og de andre nasjonale aktørene som arbeider med Den kulturelle skolesekken. Med omrokking av stillinger, nye tilsetninger og ressurser ved samlokalisering, bør senteret få en bemanning på ca 20 årsverk. Den faglige bemanningen kan også styrkes i samarbeid med de høyere utdanningsinstitusjonene. Det bør ved etableringen legges stor vekt på samarbeid mellom de høyere utdanningsinstitusjonene og senteret.

Oppgaver

Senterets arbeidsoppgaver vil følge av de retningslinjene som gis i mandatet (utkast vedlagt). Utvikling og kvalitets sikring for kulturskolene og Den kulturelle skolesekken vil være sentrale oppgaver for senteret. Det vil innebære å koordinere kulturskolevirksomheten og DKS-tilbudene bedre, i den grad det er formålstjenlig for elevene.

Senteret foretar saksforberedelser om arbeid med Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten til møtene i politisk styringsgruppe for disse ordningene. Dette vil sikre forankring og nødvendig oppdatering og oppmerksomhet.

Det vil være aktuelt å gi senteret i oppgave å administrere søknader og fordeling av midler for utvikling av kulturskolevirksomheten, og å administrere og tildele midler til DKS-arbeidet.

EKSPERTGRUPPA ANBEFALER AT:

- **Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet** reetablerer i samarbeid et nytt nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen, og utformer mandat for senteret (vedlegg 2).
- **Etablering:** Senteret etableres som et aksjeselskap hvor staten ved Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet eier alle aksjene, og blir generalforsamling for senteret.
- **Organisering:** Det inngås en avtale mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet om etablering, styring og drift av det nye senteret.
- **Lokalisering:** Ved senterplassering i Oslo, slik ekspertgruppa har lagt opp til, etableres et styre for senterets virksomhet med de tre aktuelle utdanningsinstitusjonene HiOA, KHIO og NMH og representanter fra Universitets- og høyskolerådet og Nasjonalt råd for lærerutdanning, hvor det gis rom for landsdelsrepresentasjon.
- Det etableres et faglig råd for virksomheten med UH-representasjon fra landsdelene, og representanter for skoleeiere og de nasjonale aktørene for DKS.
- **Departementene, Norsk kulturråd og Utdanningsdirektoratet** kan, i det løpende samarbeidet med senteret, gi senteret oppdrag på fagområdet for å utvikle programmer, materiell eller implementere større politiske satsinger. Oppdragsgiver følger opp disse sakene direkte med senteret.
- **Konsekvenser** for nåværende nasjonalt senter for kunst og kultur i Bodø må utredes særskilt. Konsekvensutredning må også foretas for DKS-sekretariatet, Rikskonsertene og Norsk kulturskoleråd. En gjennomgang av tilknytningsform og økonomi må utredes for organisasjoner og lag som får direkte støtte med statlige midler til virksomhet på området gjennom Fellesrådet for kunstfagene i skolen og Samarbeidsforum for estetiske fag.
- **Økonomi:** Senteret finansieres primært ved om-disponeringer innen nåværende rammer. Grunnfinansieringen fordeles mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet (se kapittel 5).

FRA WORKSHOP OM KUNSTKRITIKK:

Guri var givende, reflekterende og hun lyttet til det VI mente.

Jente, 3. klasse

Hun var interessert og opptatt av vår mening. Og det var ikke for langt.

Gutt, Vg1 (Workshopen varte i 1 time og 55 minutter)

Spennende, dette satte hjernen min i gang. Jeg er forandret for livet! Overraskende godt.

Jente, Vg2

Jeg likte ærligheten om at noen bøker er dritt. Det ville ikke en lærer sagt.

Gutt, Vg1

Jeg er inspirert til å lese bøker igjen. Det har jeg ikke gjort på mange år!

Gutt, 10. klasse

RÅD VI

Støtt opp om utvikling og kvalitet i den lokale kulturelle grunnmuren med barnet og eleven i sentrum

En velfungerende kulturell grunnmur på lokalt nivå forutsetter gode samarbeidsmodeller mellom kultur- og skolesektor. I dag legges mange ressurser inn i arbeidet med kunst og kultur for barn og unge i skolen, men ressursene sees ikke alltid i en sammenheng. Ekspertgruppa anbefaler at det på lokalt plan etableres forpliktende samarbeid mellom aktører i kommuneadministrasjon, grunnskoler og utdanningsinstitusjoner, kulturskoler, Den kulturelle skolesekken, kulturinstitusjoner og frivillige organisasjoner. Et slikt samarbeid vil bidra til mer effektiv ressursutnyttelse på feltet og styrke kvaliteten i kunst- og kulturtilbudet for barn og unge.

I prinsipper for opplæringen er følgende nedfelt: *I samarbeidet mellom skolen, kulturskolen, lokale lag, foreninger og andre i lokalsamfunnet gis barn og unge muligheter til å videreutvikle sine evner og talenter gjennom aktiv deltakelse i kulturelle aktiviteter.*

Kulturutredningen 2014 løfter fram behovet for å styrke den kulturelle grunnmuren. Utredningen viser til at kunst- og kulturfag i opplæringen, kommunalt og frivillig fritidstilbud og lokalsamfunnets kulturelle arenaer er hjørnesteiner i den kulturelle grunnmuren.

I dag legges mange ressurser inn i arbeidet med kunst og kultur for barn og unge i skolen, men ressursene sees ikke alltid i en sammenheng. I Kulturutredningen 2014 pekes det på at kommunene er største bidragsyter til utvikling av lokalt kulturliv. Bibliotekene kommer forholdsvis dårlig ut, mens festivaler og «spel» får en forholdsvis stor andel av lokale midler. Det varierer i hvilken grad kommunale midler til kulturformål sees i sammenheng med de statlige spillemidlene som finansierer DKS.

Det er etablert en samarbeidsavtale mellom Norsk kulturskoleråd, Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen, Ungdommens kulturmønstring og Den kulturelle skolesekken på nasjonalt nivå og i en del fylker. Ekspertgruppa er positiv til intensjonene som er nedfelt i denne avtalen, men

ser at den i liten grad har fått betydning lokalt. Det er imidlertid utviklet mange ulike samarbeidsmodeller som fungerer godt.

Ekspertgruppa har besøkt mange miljøer rundt om i landet som viser til etablerte samarbeid på tvers av sektorene sammen med lokale lag og foreninger.

Eksempler på samarbeid:

I Bodø-piloten har Bodø kommune, Nordland fylkeskommune, Nasjonalt senter for kunst- og kultur i opplæringen og Universitetet i Nordland etablert et godt samarbeid for å styrke kvaliteten på kunst- og kulturfagene i opplæringen. I samarbeid mellom barnehage, skole, kulturskole, DKS og andre aktører satses det på å utvikle og utnytte eksisterende kompetanse. www.kunstkultursenteret.no

I Trondheim inngår koordinator for den kulturelle skole- og barnehagesekken i kulturskolerektors lederteam. Stillingen er samtidig tillagt oppgaver knyttet til utvikling av kulturskolen som ressurscenter for skole, barnehage, videregående skole og øvrig kulturliv.

Oase-prosjektene i østlandsregionen kan vise til gode resultater fra samarbeid mellom kulturskoler, grunnskoler og høyere kunstutdanning. [Oase, NMH](#)

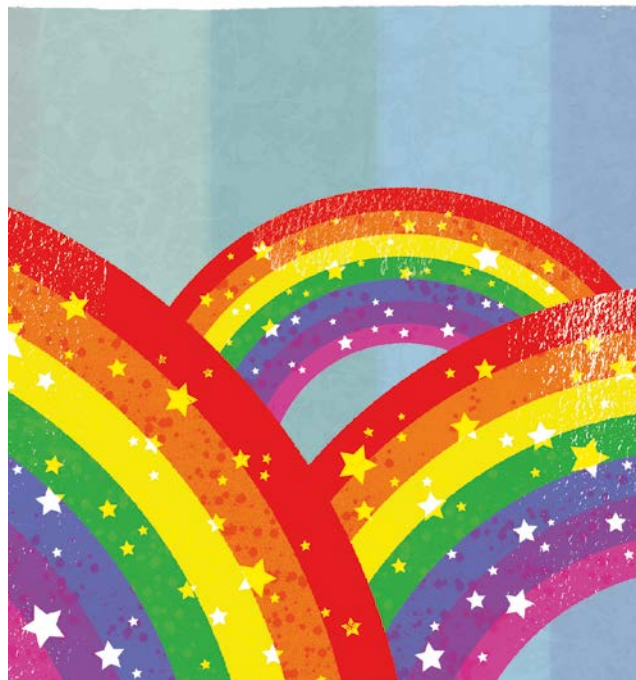
Follo-piloten er et samarbeid mellom Norges musikkhøgskole og seks kommuner i Follo-regionen for å utvikle kvaliteten og kompetansen i kulturskolene.

Flere steder i landet har kommuner startet arbeidet med å utvikle «barnehagesekker» etter lignende modell som DKS. Mange gir også kulturtilbud til eldre gjennom Den kulturelle spaserstokken. Gjennom bruk av kombinerte stillinger mellom grunnskole og kulturskole har kulturskolelærere fått attraktive stillinger, og i de fleste kommuner har kulturskolen også en aktiv rolle i utviklingen av kor og korps.

Ekspertgruppa ser at skolebiblioteket potensielt sett kan spille en sentral rolle i arbeidet med kunst og kultur i opplæringen, men at dette forutsetter at skoleeiere legger forholdene til rette. Det er et stort behov for økt kompetanse blant skolebibliotekarer, spesielt på lavere trinn. Det slås fast i en evaluering av Program for skolebibliotekutvikling 2009–2013, gjennomført av NIFU (2014).

De fleste innspillene ekspertgruppa har mottatt peker på hvor viktig grunnskolen er som arena for kunst og kultur. Ikke bare i opplæringen, men også som kjerne for kulturaktivitet i fritida. Skole- og barnehageeiers ambisjoner for utvikling av kunst og kultur har derfor stor betydning for utvikling av den lokale grunnmuren.

«Musikk i Skolen» har utviklet samhandlingsmodellen *Skolen som kulturarena* som viser hvordan samarbeid mellom grunnskole, SFO, kulturskole og DKS kan løses lokalt. I Ås kommune, som har arbeidet lenge med denne modellen, har den lokale kulturskolen ansvar for produksjon og formidling i DKS, samt et nært samarbeid med grunnskolene i kommunen. Medvirkende aktører i *Skolen som kulturarena* er skole, DKS, barnehage, SFO, Foreldrerådets arbeidsutvalg, kulturskole, kirke, museum, bibliotek, gallerier, bedrifter og frivillige lag og organisasjoner.

Ekspertgruppa ser at både DKS og kulturskolen er viktige for utvikling av den lokale grunnmuren, og mener eksemplene må løftes fram for å bidra til godt samarbeid i alle lokalsamfunn.

EKSPERTGRUPPA ANBEFALER AT:

- det nasjonale senteret får i oppgave å stimulere til at det på lokalt plan etableres forpliktende samarbeid mellom ulike aktører i arbeidet med å bygge en kulturell grunnmur
- det nasjonale senteret disponerer søkbare midler som kan bidra til utvikling av lokale samhandlingsmodeller
- KS bør oppfordres til å sette i gang pilotprosjekter i kommuner og i interkommunale samarbeid for å utvikle modeller for robuste kulturelle grunnmurer

” FRA WORKSHOP OM KUNSTKRITIKK:

Jeg leser aldri bøker, men har aldri tenkt på bøker slik før, interessant. Nye tanker...

Gutt, 10. klasse

Jeg har et nytt syn på bøker fra nå av.

Gutt, 9. klasse

Nye måter å tenke på, nyttig for skolearbeidet mitt.

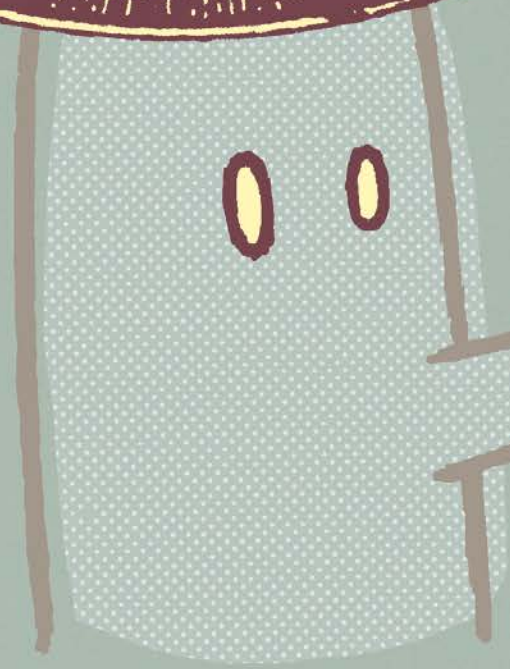
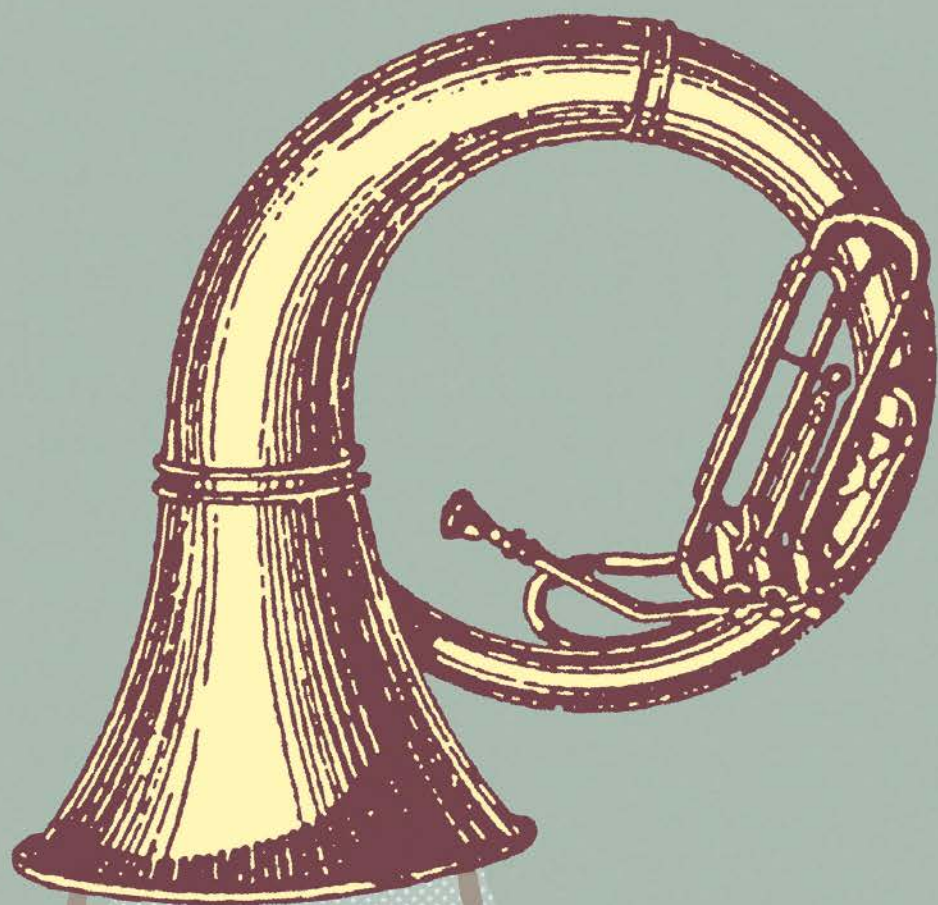
Jente, Vg3

Hun hadde lest sykt mye og hadde masse kunnskap.

Jente, Vg2

Bøkene vi får på skolen må vi jo like fordi lærerne gjør det. Her kunne vi ha en ordentlig diskusjon om hva vi liker og hvorfor.

Gutt, 10. klasse

**RÅD
VII**

Still krav til fagkompetanse

Lærere i barnehage og skole, kunstnere og annet fagpersonale som arbeider med formidling og undervisning i Den kulturelle skolesekken og i kulturskolen, bør ha høy og relevant fagkompetanse. I dag stilles det i varierende grad kompetansekrav til disse yrkesutøverne. De nye lærerutdanningene har gitt vanskeligere kår for de estetiske fagene i lærerutdanningene (GLU). Samtidig viser erfaringer med Den kulturelle skolesekken og samarbeidet med skole og kulturskole at det er behov for å styrke kunstnernes kompetanse både i formidling og undervisning.

3.7.1 Barnehagelærerutdanningen

Som det første trinnet i utdanningssystemet, legger barnehagen grunnlaget for utvikling av kompetanse på en rekke områder. *Kunst, kultur og kreativitet* er ett av syv fagområder som barnehagen skal arbeide med. Fagområdet dekker et vidt læringsfelt: billedkunst og kunsthåndverk, musikk, dans, drama, språk, litteratur, film, arkitektur og design. Opplevelsen av ulike former for kunst og kultur samt barnas eget skapende uttrykk vektlegges i dette fagområdet.

Arbeidet med kunst og kultur krever kompetente ansatte som har faglig kunnskap og forstår hvordan det er å stå i skapende prosesser sammen med barn. *Kunst, kultur og kreativitet* er ett av seks kunnskapsområder i barnehagelærerutdanningen. Flere UH-institusjoner forsterker kunnskapsområdet med inntil 20 studiepoeng og har også tilbud om kunsthøgskole fordypingsenheter (30 studiepoeng).

3.7.2 Lærerkompetansen i grunnskolen

En bekymringsfull høy andel av lærerne som underviser i estetiske fag i dag har ingen faglig fordypning i fagene.

Behovet for faglig fordypning er minst like stort på disse kunnskapsområdene som for andre fag. Med den nye lærerutdanningen er det også blitt mulig å ta lærerutdanning uten estetisk fag i porteføljen. Resultatet er at vi i grunnskolen i dag finner et økende antall lærere som bare har sin egen grunnskoleopplæring som grunnlag for sin undervisning i estetiske fag.

Den manglende kompetanse rammer i første rekke den obligatoriske opplæringen i skolen. Samtidig eksponeres den mangelfulle lærerkompetansen i estetiske fag tydelig i samarbeidet om Den kulturelle skolesekken. Et balansert samarbeid mellom lærere og kunstnere er viktig for et godt mottak i skolen. Dette forutsetter høy kompetanse hos begge yrkesgruppene.

Kunnskapsdepartementet fikk i 2011 anbefalinger fra en arbeidsgruppe som utredet estetiske fag i lærerutdanningene.

Hovedkonklusjon er at:

«... selv om en større vektlegging enn før på helhet, faglighet og dybde kan gi noen positive effekter, skaper de nye rammene i lærerutdanningen i økende grad vanskelige kår for de praktiske og estetiske fagene. Slike vansker synes like mye å være et resultat av de valg som er gjort med hensyn til systemiske rammer og økonomi, som politiske og faglige intensjoner fra myndighetene. Arbeidsgruppen vurderer situasjonen som svært bekymringsfull og viser til at praktiske og estetiske fag-

miljøer i lærerutdanningen kan bli kraftig redusert og i noen tilfeller raderes bort.»

Ekspertgruppa støtter arbeidsgruppas forslag, og har fått flere innspill fra fagmiljøene nå, høsten 2013 og våren 2014, som i stor grad bekrefter de vurderinger som kom fram i 2010 vedrørende GLU-reformens konsekvenser for kunstfagene.

I møter med UH-institusjoner har ekspertgruppa fått tydelige signaler om at det må settes krav om minimum 30 studiepoeng i kunstfag for å få kompetanse til å undervise i kunstfagene (musikk, kunst og håndverk) på barnetrinnet. Det tas også til orde for at GLU 1–7 og GLU 5–10, grunnskolelærerreformen som kom i 2010, har spesialisert lærerutdanningene og fått store konsekvenser for tilbud innenfor kunstfagene. De nye modellene med sterke spesialiseringer både innenfor alderstrinn og fag har ført til at høyskolene tilbyr færre fag. Dette går i sterk grad ut over kunstfagene. Det pekes også på at kategoriseringen av noen kunstfag som lærerutdanningsfag og noen som relevante skolefag, har fått negative følger for sistnevnte. Blant annet gjelder dette for dans og drama. Lærerutdanningsmiljøene rapporterer i tillegg at studentene i hovedsak ikke flytter på seg. De utdanner seg i stor grad i det tilbudet som gis innen det fylket eller området lærerutdanningen rekrutterer fra. Etter endt utdanning tilsettes de fleste i skoler i denne regionen. Etter ekspertgruppas syn taler dette for at en må være svært varsom med strukturendringer i lærerutdanningene som svekker kunstfagene og dermed denne kompetansen ved de ulike lærerstedene.

Bekymring for de estetiske fagenes posisjon og rekruttering kommer også tydelig til uttrykk i rapport nr 4/2014 fra Følgegruppen for lærerutdanningsreformen som ble presentert 19.03.14.

To konkrete anbefalinger som gis til Kunnskapsdepartementet er:

- *Det trengs mer forskning knyttet til innholdet og kvaliteten i fleksible studieprogram på GLU, særlig med tanke på utfordringer knyttet til organisering av*
- *praksisopplæringen, profesjonsinnretningen i utdanningene og rekruttering til praktisk-/estetiske fag. (s 45)*
- *Når det gjelder de praktisk-estetiske fagene med få studenter, mener Følgegruppen at KD må vurdere nasjonale tiltak for å sikre at framtidig lærerbehov innenfor disse fagene blir dekket. (s 62)*

Følgegruppen uttrykker stor forståelse for kunstfagenes betydning i lærerutdanningen for grunnskolen og viser til ekspertgruppa og deres oppdrag om:

...å gi råd om hvordan de som arbeider med kunstfagene inn mot skole og barnehage kan koordinere sin innsats og hvordan det er mulig å få større tyngde på kunstfagene i barnehage og skole. Kvalifisering av lærere til kunstfagene er sentralt.

Følgegruppen er bekymret for tilgang til kvalifiserte lærere innen alle skolens fag over hele landet, og er klar over forskning om kunstfagenes betydning for elevers læring og utvikling, forståelse og erkjennelse. Estetiske læreprosesser, kreativitet, innsikt og utfoldelse har stor betydning i alle fag, og kunstfagene er derfor viktige både i seg selv og i alle andre fag i skolen. Det er derfor vanskelig å isolere kunstfagene fra f.eks. norsk eller mat og helse. Det er kombinasjonen som gir lærere muligheter for kreativitet og muligheter til å støtte læringsprosesser på ulike måter.

I Følgegruppens rapport vises det også til at flere læresteder benytter overlapp, dvs felles undervisning for 1–7 og 5–10, mellom de to utdanningene på mellom 21–60 % og noen læresteder som også rapporterer om 61–80 % overlapp når det gjelder undervisning i praktisk-estetiske fag.

Datamaterialet viser at det foregår mest fellesundervisning i de praktisk-/estetiske fagene som kunst og håndverk, mat og helse, kroppsøving og musikk, og at antallet studenter i mange av tilfellene er den viktigste begrunnelsen til denne samkjøringen. Følgegruppen ser at reformen er utfordrende for disse fagmiljøene. Følgegruppen mener at det vil være hensiktsmessig at et utvalg av utdanningsstedene tar ansvar for å tilby disse fagene. Mer bruk av arbeidsdeling og faglig konsentrasjon innenfor regionene vil sannsynligvis øke studentantallet og redusere behovet for samkjøring, samtidig som man også skaper mer robuste fagmiljø. (s 60)

Ekspertgruppa vil peke på at de nasjonale retningslinjene for de estetiske fagene i disse to utdanningene er bortimot identiske bortsett fra fagdidaktikk. Det store overlappet i disse fagene kan derfor være faglig begrunnet med bakgrunn i beskrivelsene for fagene. Det store samsvaret mellom utdanningene kommer også fram i utdanningenes forskrift.

Når Følgegruppen drøfter hvordan en best kan skaffe kvalifiserte lærere i kunstfagene, antyder de at:

Valget, slik vi ser det, dreier seg om to sentrale valg der det ene forholder seg til og tar konsekvensen av tidligere direktiver fra KD som spesifiserer ca. 20 % overlapp mellom de to programmene, og det andre vil måtte føre til at KD utvider denne muligheten i noen fag. I begge tilfeller har Følgegruppen ikke innsikt i mulige konsekvenser, og vi foreslår derfor at det utvikles forskningsprosjekter som kan belyse dette og gi et bedre grunnlag for avgjørelser.

Ekspertgruppa ser at Følgegruppen for lærerutdanningene har tatt opp mange av de utfordringene som gjelder for de estetiske fagene i opplæringen, og gitt et grunnlag med denne rapporten for oppfølging i Kunnskapsdepartementet. Ekspertgruppa deler mange av Følgegruppens bekymringer, men vil peke på at de løsningene som velges må ivareta fagenes særpreg som lærerutdanningsfag, og de må kunne utformes i tråd med de nasjonale retningslinjer som foreligger selv om dette betyr overlapp mellom utdanninger på langt over 20 %.

Ekspertgruppa er også opptatt av kunstfagenes rolle som grunnlag for metodiske grep i andre fag, og frykter at denne rollen blir svekket dersom fagene ikke kan være en del av en samlet fagportefølje i lærerutdanningene. Ekspertgruppa vil derfor anbefale at alle lærerutdanningsinstitusjoner må ha et minimum av kunstfag i fagkretsen og at styrkingen av fagmiljøene finner sted gjennom et utstrakt og forsterket samarbeid og arbeidsdeling av fordypningsstudier institusjonene imellom.

3.7.3 Kompetansebehov for kunstnere

Formidlingsarbeid gjennom Den kulturelle skolesekken er attraktivt for svært mange kunstnere. Formidling for barn og unge er samtidig en krevende oppgave. Her stilles det først og fremst krav til høy kunstnerisk kompetanse og engasjement. Ikke alle kunstnere har forutsetninger for denne typen formidlingsarbeid. Erfaring fra Den kulturelle skolesekken viser at det er ønskelig at kunstnerne har god formidlingskompetanse og kunnskaper om skolen, som også setter dem i stand til å gjennomføre prosjekter og workshops som involverer elevene. Det beste ville være om dette ble integrert i de høyere kunstutdanningsprogrammene og at det også etableres etter- og videreutdanningstilbud.

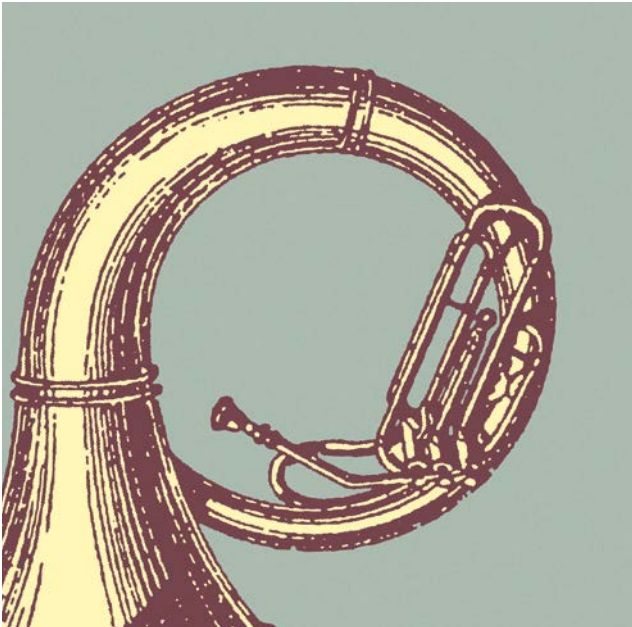
Kobling av kunstfaglig- og pedagogisk kompetanse er i høyeste grad nødvendig for lærere i kulturskolen. Dette er en utfordring som må rettes til kommunene som skoleeiere. Mange kulturskolelærere har høy fagutdanning, men bildet er sammensatt, også når det gjelder didaktisk kompetanse. I mange kommuner er kulturskolen blitt et ressursenter for kunst og kulturopplæring. Mange kulturskolelærere arbeider også i grunnskolen eller videregående skole og et økende antall har fått engasjementer i Den kulturelle skolesekken med prosjekter som har god forankring lokalt.

3.7.4 Samarbeid mellom høyere utdanningsinstitusjoner og praksisfeltet om utvikling av relevant kompetanse

For å utvikle relevant kompetanse til å dekke behovene og for å legge et godt grunnlag for økt samhandling om kompetanse i barnehage, grunnskole, videregående skole, kulturskoler og Den kulturelle skolesekken, er det behov for et styrket samarbeid mellom høyere utdanningsinstitusjoner og hele praksisfeltet. Ekspertgruppa har fått innspill som etterlyser helhetstenking. Det er behov for bedre koordinering og kvalitetssikring av produksjoner og tilbud som utvikles for bruk i skolen. For å sikre dette kreves kompetanse. Det presiseres også av flere at det må gis opplæring i alle kunstuttrykk, som grunnlag for det arbeidet som skal gjøres i skolen, hvor eleven selv skal være aktiv deltaker i ulike kunstprosesser ledet av en kunstfaglig utdannet og kompetent lærer. Med Den kulturelle skolesekken får elevene i tillegg nyte godt av kunstneres kompetanse.

3.7.5 Kunstneres og kulturformidleres utdanning

I Kulturutredningen 2014 framholdes det at norske kulturinstitusjoner bør tydeliggjøre både sine kunstneriske ambisjoner og sitt samfunnsoppdrag med sikte på å nå ut til et bredt publikum. I visuelle kunstfag ligger den skapende delen til kunstneryrket, mens formidlingsdelen også er ivarettatt av pedagoger, kunsthistorikere og kulturarbeidere i tillegg til kunstnere. I DKS-ordningene, der svært mange vandreutstillinger og produksjoner formidles årlig, opptrer mange yrkeskategorier i formidlerrollen.

Musikeryrket har en lang tradisjon for å kombinere rollene som skapende og utøvende, det samme gjelder for dansere og skuespillere, især innenfor det frie feltet. Forfattere formidler vanligvis egne verk, mens bibliotekarer og skuespillere kan formidle andres skjønnlitterære tekster. Formidlingen av kulturproduksjonene i Den kulturelle skolesekken ivaretas med andre ord av mange ulike yrkeskategorier.

Den visuelle kunsten tilbys i for liten grad i DKS-tilbudene og kulturskolene. Årsaken er delvis at formidling av musikk har vært sterk gjennom skolekonsertordningen til Rikskonsertene lenge før Den kulturelle skolesekken ble etablert. Likeledes at *musikkskolene* i kommunene var opprinnelsen til dagens kulturskoler, og den faglige tyngden i kulturskolen ligger fortsatt der skolene hadde sitt utgangspunkt, i musikken. Dette har medvirket til at didaktikken i visuelle kunsthøgskoler er lite utviklet og lite etterspurt av studenter ved våre kunsthøgskoler. Rekrutteringen til de visuelle kunsthøgskolene er flere steder dalende både i lærerutdanningen og videregående skoler. Arbeidsmarkedet innenfor formidling av kunst og kultur kan utvikles ved å benytte kunstnere

i større grad. Det tilbys etterutdanning i PPU kun ved Kunst- og designhøgskolen i Bergen. Ekspertgruppa mener det bør være aktuelt å utvikle og tilby etterutdanning i visuelle kunsthøgskolene ved alle de fire kunsthøgskolene.

Å gå nye veier og prøve ut nye materialer er en viktig del av kunstnerens praksis, og dette er viktig for en skole som ønsker å legge vekt på utvikling av innovative og kreative ferdigheter hos sine elever. Innenfor både det visuelle kunstfeltet, skuespillerkunsten og musikkfeltet ser vi i økende grad kunstneriske praksiser som beveger seg i retning av en mer allsidig og bred kontaktflate mot publikum, både i form av møteplasser og i form av eksperimentelle framstillingsformer som ofte finner sted der folk flest befinner seg. Dette krever relasjonelle ferdigheter av kunstneren. Dette indikerer en forsterket trend i kunstlivet som har betydning for det vi her diskuterer, nemlig opplæring for barn og unge i kunst og kultur. Det store flertallet av utøvende kunstnere kommer i løpet av sin yrkeskarriere også til å undervise, og stadig flere vil bli stilt overfor krav til å kunne formidle overfor ulike publikumsgrupper. Det er derfor et behov for å styrke både formidlingskompetansen og den pedagogiske kompetansen i de utøvende kunststudiene.

Kombinasjonsoppgaver er viktig her, for bedre å utnytte kunstneren som ressurs. Slike modeller er i dag etablert også i Norge etter mønster av den amerikanske *Teaching Artist-modellen*. Kunstutdanningene bør derfor etter ekspertgruppas oppfatning i større grad ta konsekvensen av en ny kunstnerrolle, og utvikle flere utdanningsveier som kombinerer kunstneriske og didaktiske kompetanser. Pedagogikk og didaktikk står ikke i en motsetning til den kunstneriske dimensjonen.

EKSPERTGRUPPA ANBEFALER AT:

- det innføres kompetansekrav for undervisning i kunst og håndverk og musikk for lærere som underviser i de estetiske fagene i grunnskolen
- hver lærerutdanningsinstitusjon styrker sin kompetanse og tilbud innen estetiske fag
- alle studenter i grunnskolelærerutdanningene må bli kjent med hvordan de kan arbeide med estetiske læreprosesser i alle fag, og hvilke muligheter som gis med Den kulturelle skolesekken og kulturskolen
- undervisningstilbudet i kunst- og kulturformidling styrkes ved kunstfaglige høyskoler og akademier
- det etableres tilbud om PPU ved alle kunstfaglige høyskoler

”

Den mest verdifulle erfaringen fra lærerutdanningen var for meg formingstimene. Det fikk jeg mest bruk for som lærer.

Professor i pedagogikk

”

FRA TEATERWORKSHOP:

Dritgøy!

Jente, Vg3

Jeg lærte noe om identitet.

Jente, Vg3

Det er gøy å være i aktivitet.

Dette ga mye jeg kan ta med videre også i det daglige liv.

Gutt, 10. klasse

Voksne vil slite med å delta på dette! Jeg lo meg ihjell!

Gutt, 10. klasse

Dette kunne jeg virkelig gjort mer av i skolen.

Gutt, 9. klasse

Jeg lærte å drite meg ut. Og likte det!

Gutt, 8. klasse

RÅD VIII

Ta initiativ som kan utvikle og forankre Den kulturelle skolesekken bedre i både utdannings- og kultursektor

Ekspertgruppa anbefaler å forenkle og forbedre Den kulturelle skolesekken, sikre kvalitet og forankring i skolen. Den kulturelle skolesekken er en viktig del av den kulturelle grunnmuren. Den må videreutvikles i samarbeid med skolen, kulturskolen og det lokale kulturlivet, sammen med regionale og nasjonale institusjoner og miljøer. Ekspertgruppa legger til grunn at ordningen med Den kulturelle skolesekken skal videreføres og utvikles basert på overskudd av spillemidler fra Norsk Tipping, som for tiden er på ca 200 mill. kroner i året.

Den kulturelle skolesekken ble etablert i 2001, og er en prioritert felles satsing mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet. Ordningen er forankret i en politisk styringsgruppe som består av en statssekretær fra hvert av de to departementene. Denne ordningen gir utviklingsmuligheter for både kultursektoren og utdanningssektoren. Alle elever møter gjennom denne ordningen profesjonelle utøvere innen alle kunstuttrykk. Målet er gode kunstopplevelser og læring.

Stortinget har behandlet ordningen i flere sammenhenger, med egne meldinger om Den kulturelle skolesekken fra begge departement, og gjennom spørsmål til statsrådene. Prinsippene beskrevet i St.meld. nr. 8 (2007–2008), *Kulturell skolesekk for framtida*, styrer ordningen i dag.

På nasjonalt nivå blir ordningen forvaltet av et sekretariat, etablert som et samarbeid mellom kultur- og utdanningssektoren. Det startet opp med Norsk Museumsutvikling (senere ABM-utvikling) og Læringssenteret (senere Utdanningsdirektoratet). Sekretariatet er i dag etablert i Norsk kulturråd, med intensjon om samarbeid med Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen i Bodø. Sekretariatet har svært lav bemanning. Ekspertgruppas anbefaling er derfor å utvikle sekretariatet som del av arbeidet med å reetablere det nasjonale senteret.

www.kulturradet.no/den-kulturelle-skolesekken

DKS-ordningen blir i dag forvaltet i fylkeskommunenes kulturavdelinger og i kommunene. Det er svært viktig at arbeidet regionalt og lokalt utføres i et samarbeid mellom kultur- og utdanningssektor.

De kommunene som ønsker det kan få hele tildelingen direkte, såkalte *100%-kommuner*. I dag gjelder dette ni kommuner i landet. Dette innebærer at kommunene tar hele ansvaret for skolesekktilbudet, og det forutsetter god oversikt over kulturfaglige miljøer og institusjoner som kan bidra til å utvikle innholdet. Å utvikle gode nettverk er essensielt for at dette kan skje. Det forutsettes at kommunen prioriterer Den kulturelle skolesekken ved å sikre nok administrasjonsressurser og etablere gode samarbeidsfora. De fleste *100%-kommuner* organiserer Den kulturelle skolesekken i tilknytning til kulturskolen, og slik involveres også kulturskolelærere i DKS-ordningen.

100%-ordningen gir rom for kommuner som vil satse på egne, lokale krefter. Ordningen gir fleksibilitet og stimulerer kreativiteten, og gjør det mulig å se bruk av lokale kulturmidler i sammenheng med nasjonale midler til Den kulturelle skolesekken. Slik blir skolesekken også en viktig hjørnestein i den lokale kulturelle grunnmuren.

Skoleeier har ansvaret for tilrettelegging av tilbudet. Mange har valgt å organisere Den kulturelle skolesekken i tilknytning til sin kulturskole, og de fleste kommuner har etablert

kulturkontakter på skolene. Flere steder i landet er det utviklet elevvertordninger som både kunstnere og lærere trekker fram som positive. DKS er for mange kunstnere blitt en viktig inntektskilde, og oppfattes av stadig flere som et positivt tilskudd til den kunstneriske virksomheten.

I Drammen er kulturskolen en sentral aktør i å bygge den lokale kulturelle grunnmuren. I tillegg til kulturskolens ordinære tilbud, har kulturskolen ansvar for Den kulturelle skolesekken, Den kulturelle spaserstokken, ulike kunst- og kulturprosjekter i skolene, samarbeid med skolekorpene mm. Union Scene er fellesarena for de ulike kulturaktivitetene, og er i tillegg samlokalisert med både fylkeskommunens og kommunens kulturavdelinger.

3.8.1 Videreutvikling av Den kulturelle skolesekken i det nasjonale senteret

Ekspertgruppa anbefaler at det etableres et tettere samarbeid mellom DKS-ordningen og kulturskolen, og at den politiske styringsgruppa for DKS utvider sin portefølje til også å omfatte kulturskolevirksomheten.

Det reetablerte nasjonale senteret skal stimulere til økt samarbeid på tvers av relevante miljøer i utdannings- og kultursektorene, og senteret må utvikle og tydeliggjøre ramme-faktorer for arbeidet som skal gjøres på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå i DKS. Det nasjonale senteret skal videre legge til rette for å støtte og utvikle arbeidet som gjøres i kulturskoler og i DKS.

I Kulturutredningen 2014 anbefales det at det nasjona-

le sekretariatet for DKS styrkes, og mange av innspillene ekspertgruppa har mottatt støtter dette. Ekspertgruppa er enig i at DKS-sekretariatet bør styrkes, få et større ansvar og tydeligere oppgaver. Det er avgjørende at sekretariatet innehar både kultur- og skolefaglig kompetanse. Det er også viktig at sekretariatet sikres tilhørighet til et fagmiljø som har i oppgave å utvikle helhetlig kunnskap og forståelse for kunst og kultur i opplæringen. Ekspertgruppa mener at DKS-sekretariatet vil styrkes ved at sekretariatet innlemmes i et godt faglig miljø i det nye nasjonale senteret.

3.8.2 De nasjonale aktørenes rolle og ansvar

Seks institusjoner er definert som nasjonale aktører for Den kulturelle skolesekken. Disse er Norsk scenekunstbruk,

Rikskonsertene, Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Film & Kino, Norsk forfattersentrum og Norsk kulturråd (kulturarv).

Ekspertgruppa har fått flere innspill om at de nasjonale aktørene har en utydelig rolle i DKS-ordningen. Det synes uklart hvilket ansvar og hvilke oppgaver hver nasjonal aktør skal ha. Ekspertgruppa ser at kunstuttrykkene er så vidt forskjellige at det vil være vanskelig å lage lik oppgavebeskrivelse for alle. Det er likevel et klart behov for å vurdere nærmere om de nasjonale aktørene skal få et tydeligere mandat, slik at roller, ansvar og makt klargjøres. Det bør samtidig vurderes om det skal pekes ut en egen nasjonal aktør som kan ivareta det samiske feltet spesielt. Ekspertgruppa anbefaler at det nasjonale senteret får i oppgave å se på de nasjonale aktørenes samlede innsats og utrede hvordan disse skal jobbe videre.

Rikskonsertene står i en særstilling i forhold til de andre nasjonale aktørene, og diskuteres i mange miljøer som ekspertgruppa har vært i kontakt med. Rikskonsertene har lang erfaring og mye kompetanse på feltet, og mange er fornøyd med måten virksomheten er organisert på. Ekspertgruppa har imidlertid registrert at flere, ikke minst representanter fra andre kunstuttrykk, problematiser skjevfordelingen mellom musikkområdet og andre kunstuttrykk som inngår i DKS. En del innspill viser til at Rikskonsertene er en for topptung organisasjon som gir for lite fleksibilitet i tilbudene. Det har vist seg vanskelig for aktører på lokalt nivå å få til god dialog med Rikskonsertene, og dette begrenser muligheten for samarbeid. Dersom kulturell grunnmur skal bygges lokalt, må lokale musikere og produsenter gis større handlingsrom. Ekspertgruppa ser at dette er utfordrende, og vil oppfordre Kulturdepartementet til å vurdere Rikskonsertenenes skolekonsertordning nærmere.

3.8.3 Behov for forenkling og forutsigbarhet

DKS styres i dag ut fra følgende prinsipper; varig ordning, for alle elever, realisere mål i læreplanverket, høy kvalitet, kulturelt mangfold, bredde, regularitet, samarbeid mellom kultur og skole, rollefordeling mellom kultur og skole og lokal forankring og eierskap. I DKS-forskningen (2013) pekes det på at disse prinsippene med fordel kan forenkles. Ekspertgruppa er enig i dette, og anbefaler at det nasjonale senteret får i oppgave å vurdere en forenkling, og samtidig arbeide for å støtte opp om utvikling av god kvalitet på lokalt plan.

100%-kommuner har kommet med ønske om at tildelings- og rapporteringssystemet forenkles for disse. Dette vil kunne innebære direkte tildeling fra nasjonalt nivå og direkte rapportering til nasjonalt nivå, uten å gå veien om fylkeskommunen. Ekspertgruppa anbefaler at denne forenklingen iverksettes.

I DKS-forskningen (2013) anbefales det at lærere og elever får bedre innflytelse i DKS, og ekspertgruppa er enig i at dette er nødvendig for å sikre bedre forankring i skolen. Det er et uttrykk for kvalitet i DKS når både den kunstneriske og pedagogiske dimensjonen er godt ivaretatt.

Ekspertgruppa mener at DKS-tilbudene må være relevante for elevene, og romme ulike typer hendelser som inkluderer alle kunstuttrykk. Det må være både verksteder/workshops basert på lengre samarbeid mellom profesjonelle kunstnere og lærere/elever, og kortvarige kunst- og kulturopplevelser. I begge tilfeller må det være høy kvalitet både kunstnerisk og med hensyn til formidlingen. Dette støttes av mottatte innspill både fra elever og andre aktører. Den kulturelle skolesekken bør i tillegg romme hendelser både på skolen og

i kunst- og kulturinstitusjoner. Det er en utfordring at elever som er bosatt langt unna sentrale institusjoner i liten grad opplever kunst og kultur på profesjonelle arenaer.

Ekspertgruppa har mottatt innspill fra flere store kulturinstitusjoner som melder at den korte planleggingshorisonten i Den kulturelle skolesekken ikke samsvarer med deres behov for langtidsplanlegging. Institusjonene etterlyser flerårige samarbeidsavtaler som gir større forutsigbarhet, mens DKS-programmene i hovedsak planlegges for ett skoleår av gangen. Kulturinstitusjoner over hele landet problematiserer at DKS-ordningen og gratisprinsippet i skolen har ført til synkende interesse fra skolens side til å oppsøke tilbud som ikke er en del av programtilbudet i Den kulturelle skolesekken. Ekspertgruppa mener det er viktig at elevene får oppleve kunst og kultur i institusjonene, også med tanke på publikumsutvikling. Det forutsettes at skolene vet om og kjenner til tilbudene som gis. Dette er problemstillinger som det nasjonale senteret bør vurdere nærmere.

3.8.4 Mer forskning

Den kulturelle skolesekken har blitt evaluert og forsket på, både etter initiativ fra departementene og fra forskningsmiljøer. Dette framgår av vedlagte litteraturoversikt. I DKS-forskningen (2013) etterlyses imidlertid mer forskning på ordningen, og dette støttes av flere av innspillene ekspertgruppa har mottatt. Blant annet etterlyses mer forskning på kvaliteten og effekten av DKS. Ekspertgruppa støtter innspillene, og mener at det nasjonale senteret må ta ansvar for og initiere forskning på feltet. Senteret må få i oppdrag å utarbeide en FoU-strategi. I dag settes det årlig av 1,7 mill. kroner av spillemidlene for DKS-ordningen til FoU. Ekspertgruppa mener at denne potten må videreføres og eventuelt økes, og at senteret får i oppdrag å forvalte FoU-midlene.

3.8.5 Samarbeid mellom skole og kultur – utvikling av kompetanse

DKS-forskningen (2013) og annen forskning viser at samarbeidet mellom kunstnere og lærere kan bli bedre. Dette er problematisert mange ganger siden DKS ble etablert. Ekspertgruppa vil framheve at DKS skal støtte skolene i arbeidet med å nå målene som er nedfelt i læreplanverket. Samarbeidet om kulturtilbudene er et område som bør utvikles videre, og det er på tide at det settes på dagsorden også i universitets- og høyskolesektoren. Ekspertgruppa har en klar oppfatning av at mange nyutdannede lærere kommer ut i skolen uten kjennskap til Den kulturelle skolesekken, og mener derfor at lærerutdanningene må formidle kunnskap om ordningen og samarbeidet mellom skole og kultur. Samtidig må høyere kunstutdanninger også ta ansvar for å formidle kunnskap om DKS. Dette kan det nasjonale senteret bidra til.

Senteret bør stimulere framvekst av regionale kompetansemiljøer, slik som SEANSE i Volda, ved UH-institusjoner. Disse miljøene vil være til hjelp for fylkeskommuner og kommuner i kvalitetssikringsarbeidet i DKS, og senteret kan delegere forskningsmidler til disse regionale miljøene i hele landet.

Ekspertgruppa vil anbefale at det nasjonale senteret får i oppgave å utvikle en veileder for DKS som inneholder nasjonale føringer, gode råd og eksempler til de ulike aktorene som arbeider med ordningen.

3.8.6 Behov for gjennomgang av kommunikasjons- og evalueringsverktøy

De fleste fylkeskommuner bruker KSYS som kommunikasjons- og evalueringsverktøy. Innspill fra flere hold tyder på at dette ikke fungerer godt nok og må evalueres særskilt.

Det må utvikles bedre rapporteringssystemer som samsvarer med behovet for lokale tilpasninger.

Kunstnere må sikres forutsigbare og like muligheter til å melde inn ideer og tilbud til DKS uavhengig av hvor de bor i landet. I DKS-forskningen (2013) pekes det også på kunstneres behov for innsyn i prosesser om hvordan programmene i DKS bestemmes. Det bør utvikles en digital ordning som gjør dette mulig. Dette bør være en oppgave for det nasjonale senteret.

3.8.7 Se på finansieringsmodellen for DKS

Kulturdepartementet fordeler i dag spillemidler til DKS via fylkeskommunene etter en fordelingsnøkkel. Etter ekspertgruppas vurdering bør det nasjonale senteret overta ansvaret for fordelingen av midlene. Ekspertgruppa anbefaler videre at deler av spillemidlene settes av til søkbare utviklingsmidler. Disse midlene skal bidra til gode samarbeidsprosjekter mellom skole, barnehage, DKS, kulturskole og det lokale kulturlivet.

EKSPERTGRUPPA ANBEFALER AT:

- DKS-sekretariatet flyttes til det nasjonale senteret, og senteret får ansvar for å videreutvikle DKS-ordningen
- det nasjonale senteret får i oppgave å vurdere hvordan prinsippene for Den kulturelle skolesekken kan forenkles
- finansieringsmodellen for DKS gjennomgås
- det nasjonale senteret får i oppdrag å utforme en FoU-strategi, og forvalte avsatte midler til forskning
- tilgjengelige midler sikres til nasjonale prosjekter og aktører innenfor alle kunstarter
- det nasjonale senteret får i oppdrag å forvalte utviklingsmidler
- Kulturdepartementet vurderer Rikskonsertenes skolekonsertordning
- universiteter og høyskoler formidler kunnskap om DKS i sine utdanninger
- det nasjonale senteret får i oppgave å utvikle en veileder for DKS, blant annet for å sikre kvaliteten i DKS-tilbudene

RÅD IX

Lag tydeligere profil for kulturskolesatsingen

Kulturskolene er med sine 125 000 elevplasser i alle landets kommuner et sentralt skoleslag for kunst og kultur i opplæringen. Innenfor dagens økonomiske rammer har det vært utfordrende å innfri kulturskolenes todelte mål om å kunne tilby skoleplass til alle som ønsker det, og samtidig ha et lokalt ansvar for å gi tilpasset opplæring, herunder talentutvikling. Det er derfor viktig at arbeidet med å utvikle ny rammeplan med tydeligere profiler og kvalitetssikret undervisningstilbud støttes. Det er også viktig at det legges til rette for å videreutvikle større mangfold i tilbudet og for å sikre bredere sosial og kulturell rekruttering. Kulturskolens økende samarbeid med Den kulturelle skolesekken gir styrke til den kulturelle grunnmuren lokalt.

I Kulturutredningen 2014 legges det vekt på at kulturskolene er blant de viktigste ytringskulturarenaer og et av kulturpolitikkenes viktigste verktøy i arbeidet med å styrke kulturens egenverdi og samfunnsvirkninger – rettferdighet, mangfold, demokrati og ytringsfrihet. De er institusjoner for rekruttering av utøvere og publikummere til kunst- og kulturfagene og en viktig arbeidsplass for profesjonelle kunstnere. For å styrke rollen som lokalt ressurscenter vises det i Kulturutredningen også til samarbeid med frivillig kulturliv, som kor og korps, og det foreslås å tildele øremerkede midler til kulturskolene for en tidsavgrenset periode.

Kulturskolen har røtter tilbake til 1950-tallet, da de første musikkskolene ble etablert. Siden 1997 har kulturskolene vært hjemlet i Opplæringsloven §13-6: *Alle kommunar skal aleine eller i samarbeid med andre kommunar ha eit musikk- og kulturskuletilbud til barn og unge, organisert i tilknytning til skoleverket og kulturlivet elles.* Med dette statlige tilbudet skiller Norge seg fra andre land det er naturlig å sammenligne seg med. Elevene er hovedsakelig i aldersgruppen 6–19 år og i tillegg til de 125 000 elevplassene går 20 000 elever på kurs av kortere varighet. Musikk er fortsatt tyngdepunktet, men i de senere år har det vært en betydelig vekst i tilbudet innenfor andre kunstuttrykk som teater, dans, visuelle kunsthøgskole og skapende skriving. Det gir et godt grunnlag, men det er viktig å sikre kompetanse og kvalitet i tilbudene.

3.9.1 Utfordringer

En sentral ambisjon i oppbyggingen av kulturskolene har vært *kulturskole for alle*, eller mer presist, – *for alle som ønsker det*. Kulturskolene har vært populære og behovet for flere elevplasser stort, noe som ofte har gitt et fokus på ventelistene snarere enn på innholdet og kvaliteten i tilbudene som gis. Ekspertgruppa mener det er viktig å arbeide for å kunne gi kulturskoleplass til alle som ønsker det, men mener samtidig det vil være avgjørende for kulturskolen som opplæringsinstitusjon at innhold og kvalitet på tilbudene gis høy prioritet.

I Kulturutredningen 2014 er et av forslagene å flytte ansvaret for kulturskolene fra Kunnskapsdepartementet til Kulturdepartementet, med de lovendringer det vil kreve. Dette støttes ikke av ekspertgruppa. Tvert i mot er det viktig å styrke kulturskolene som skole, og utvikle gode synergier og samarbeid mellom opplæringstilbudene. Ansvaret for å utvikle gode kulturskoler er utdanningspolitikk. Kulturskolen bør heller få en tydeligere rolle som opplæringsinstitusjon hvor det gis fordypning i kunsthøgskole. Et tett samarbeid mellom sektorene styrkes ved å se tilbudene i Den kulturelle skolesekken og kulturskolene mer

i sammenheng. Ekspertgruppa har lagt opp til samarbeid om disse ordningene på alle nivå for å utnytte dette potensialet.

Det er stor variasjon mellom kommunene i hvordan de har satset på sine kulturskoler, både i form av midler og innhold. I en del kommuner har kulturskolen fått en sentral rolle som lokalt ressurscenter for opplæringen av barn og unge innenfor kunst og kultur. For å kunne fylle denne rollen er det avgjørende at kulturskolen samarbeider bredt i lokalmiljøet. Her ligger det klare utviklingsmuligheter i svært mange kommuner.

Flere kulturskoler har de senere årene organisert sin virksomhet etter en tredelt modell, med breddetilbud i form av store grupper, tilrettelagt opplæringstilbud i «kjernevirksomheten» og fordypning utviklet som talenttilbud. Både undervisningsorganisering og kompetansebruk tilpasses modellen. Det er høstet mange gode erfaringer ved hjelp blant annet av stimuleringsmidler for å utvikle skoleslaget på denne måten. Dette framheves som en interessant modell i Kulturutredningen 2014. Norsk kulturskoleråd har ønsket at dette skal settes bedre i system, og har lagt opp til tydeligere profiler i undervisningstilbudet i den nye rammeplanen som nå er under utvikling for kulturskolene.

www.udir.no

Kulturlauget – den kulturaktive eleven

Kulturlauget er et interessant prosjekt igangsatt av Norsk kulturskoleråd i Møre og Romsdal i samarbeid med DKS, UKM og utdanningsavdelingen i fylkeskommunen. Kulturskolen gir grunnskolen tilbud om kulturverksteder som en del av DKS-tilbudet i Møre og Romsdal. Kulturlauget er utviklet i forbindelse med satsingen på kulturskoler som ressurs- og kompetansesentre og har i en periode fått støtte fra statlige stimuleringsmidler.

Tolga kulturskole

Et godt eksempel på kulturskolen som lokalt ressurscenter kan vi blant annet finne i Tolga kommune. Her beskriver kulturskolen sin virksomhet slik: Vi ER kommunens kulturelle ressurscenter! Hos oss står elevenes opplevelse, utfoldelse, mestring og utvikling i sentrum. Vi arbeider svært tett sammen med barnehage, grunnskole og frivillig kulturliv for å gi våre barn og unge et helhetlig oppveksttilbud. Vi har et bredt tilbud, favner mange, lar talenter utvikle seg og enere løftes fram. Foreldre og lokalsamfunnet har høye forventninger til oss, og et stort publikum skaper gode arenaer for elevenes utvikling.

Andre gode eksempler på det samme finner vi blant hos kulturskolene i Larvik kommune og Molde kommune.

www.molde.kulturskole.no

www.larvik.kommune.no/larvikkulturskole

3.9.2 Kommunalt eierskap

Norsk kulturskoleråd er en medlemsorganisasjon for kommuner med kulturskoler www.kulturskoleradet.no. Organisasjonen ble stiftet i 1973, og har i dag 417 medlemskommuner. Sentralt i kulturskolerådets arbeid er ønsket om nærhet til medlemskommunene og forståelse for de store variasjonene i landet. Dette ivaretas blant annet med rådgivere i de ulike regionene. Kulturskolerådet mottar statlig støtte, og har blitt gitt sentrale oppgaver knyttet til utvikling av kvalitet og kompetanse i skoleslaget. Ekspertgruppa mener at nasjonale standarder best kan etableres gjennom et aktivt eierskap fra kommunenes side, koordinert av KS i nært samarbeid med Norsk kulturskoleråd. Her vil det være avgjørende at kulturskolene, slik det foreslås i Kulturutredningen 2014, inngår i kommunenes ordinære prosesser for planlegging og kvalitetssikring. Dette gjelder ikke minst arbeidet med tilsetting, oppfølging og kompetanseutvikling av kulturskolens personale. Skoleeier må arbeide systematisk for å styrke mangfoldet i programtilbudet. Rekruttering, ventelister, nivået på elevbetaling/maksimumspris er områ-

der som må inngå i ordinære planleggingsprosesser. For å sikre bredere kulturell og sosial rekruttering, bør begrensninger i egenbetaling vurderes.

3.9.3 Nasjonal politikk

For å styrke bredden i rekrutteringen til kulturskolen, vedtok Stortinget i 2012 et forslag om å innføre en gratis kulturskoletime for alle barn fra 1. til 4. klasse, med oppstart høsten 2013. Bevilgningen på ca 180 mill. kroner på årsbasis skulle gi kulturskolene ca. 245 nye årsverk som skulle benyttes i tilknytning til skole eller SFO-tid. Inn i finansieringen av ordningen gikk også de 40 millionene i stimuleringsmidler som fra 2010 hadde blitt brukt til utprøving av tiltak for et tettere samarbeid mellom kulturskole, skole, SFO, Den kulturelle skolesekken og lokale talentsatsinger i kulturskolene.

Da kulturskoletimen ble behandlet i Stortinget i 2013 ga opposisjonen med Høyre tilslutning til å styrke kulturskolens virksomhet, men ønsket ikke at det skulle gjøres i form av et undervisningstilbud i skole/SFO. Kulturskoletimen ble igangsatt etter et omfattende forarbeid i kulturskolene, men tiltaket skal avvikles fra høsten 2014. Utfordringen er nå, slik ekspertgruppa ser det, å finne andre gode former for utvikling av samarbeid mellom de ulike aktørene.

Ekspertgruppa mener kulturskolenes sammensatte oppdrag vanskelig vil la seg løse innenfor eksisterende økonomiske rammer, og vil anbefale en styrket satsing på skoleslaget i årene framover. Ekspertgruppa har forventninger til oppfølging av Høyres politikk på feltet:

Høyre vil styrke kulturskolen som en kvalitetsarena hvor undervisningen utføres av kunstnere og pedagoger med høy faglig kompetanse. Høyre har derfor foreslått å styrke kulturskolene

som et kvalitativt godt tilbud. Gjennom de statlige stimuleringsmidlene har kulturskolene de siste årene kunnet søke om prosjekter for fagutvikling og kompetanseheving. Ordningen ble fjernet av regjeringen i statsbudsjettet for 2013, Høyre foreslo i stedet å øke potten fra 40 til 74 millioner kroner.

Statlige midler til kulturskolerettets virksomhet bør kanaliseres gjennom et reetablert Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen. Rådet som gis i Kulturutredningen 2014 om at det vil være hensiktsmessig med en øremerking av statlige midler til et lokalt kulturløft for kulturskolene i en tidsavgrenset periode, støttes av ekspertgruppa.

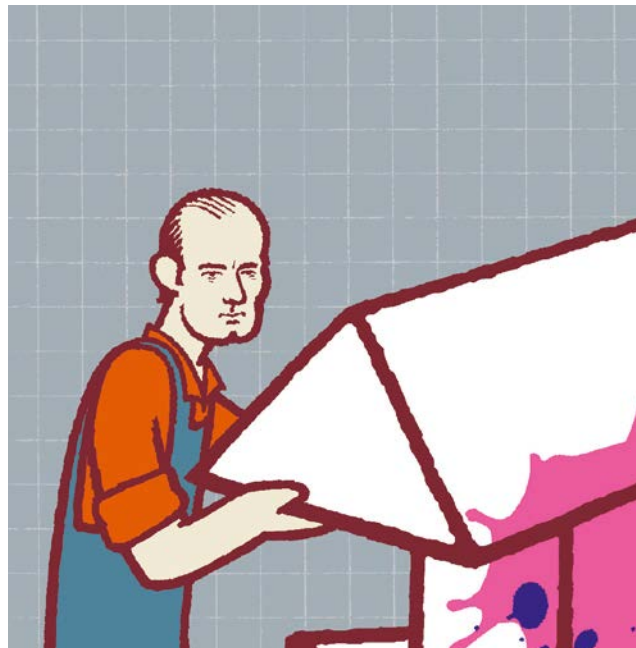
Ved å utvide ansvaret for den politiske styringsgruppa i DKS til også å omfatte kulturskolevirksomheten, slik ekspertgruppa gir råd om i kapittel 3.3, oppfylles intensjonen fra Kulturutredningen 2014.

Det vil også være en viktig oppgave for et nasjonalt senter, i nært samarbeid med Kunnskapsdepartementet og Kulturdepartementet, å kunne stimulere til en aktiv skoleeierrolle, både når det gjelder planvirksomhet og kvalitetssikring.

3.9.4 Kompetanse

Ekspertgruppa mener det er viktig at skoleeier stiller tydelige krav til kompetanse ved tilsetning av lærere i kulturskolene. Dette vil styrke kvaliteten i opplæringen, kulturskolenes anerkjennelse som skoleslag og legge grunnlag for økt kompetansesamarbeid med grunnskole og videregående skole.

Ekspertgruppa mener det vil være hensiktsmessig for kulturskoleledere å initiere interkommunalt samarbeid om kompetanse for å kunne tilby attraktive lærerstillinger, og et bredere undervisningsstilbud. Et godt eksempel på

interkommunalt samarbeid kan vi finne i Midtre Namdal i Nord-Trøndelag hvor Namsos kulturskole som «storebror» i regionen selger ut spisskompetanse til sine nabokommuner. På denne måten sikres både bredde- og spisskompetanse, også i de mindre kulturskolene.

Ekspertgruppa registrerer også at det mangler statistikk på hvor mange elever som benytter seg av kommunale- og interkommunale talentutviklingsstilbud, og hvordan tilbudene fordeler seg innenfor ulike kunstformer. Statistisk materiale for å følge utviklingen over tid vil kunne gi et bedre styringsverktøy for utviklingen av norske kulturskoler. Det er også viktig å få stimulert til mer forskning på kulturskolefeltet. I dag er nettverk for kulturskolerelatert forskning i ferd med å bli et viktig samarbeidsforum. Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen bør kunne ta initiativ til at forskningsfeltet løftes ytterligere.

Universiteter og høyskoler i kunsthøgskole har de senere årene meldt bekymring over at det utøvende nivået hos norske søkere er for lavt. For å bli spesialist på høyt nivå kreves det innenfor mange utøvende kunsthøgskole at en vesentlig del av øvings- og arbeidsinnsatsen må være unnagjort før en fyller 19 år, altså før vanlig alder for opptak til høyere utdanning.

Ekspertgruppa mener det er viktig at kulturskolene får et tydeligere ansvar for å gi fordypningstilbud til elever som ønsker å kvalifisere seg for videregående og høyere utdanning innen kunsthøgskole uavhengig av bosted. Det må tilbys i alle kunstarter og de kan være kommunale og gjerne interkommunale.

EKSPERTGRUPPA ANBEFALER AT:

- statlige midler, inkludert stimuleringsmidler, til kulturskolerettens virksomhet bør kanaliseres gjennom et reetablert nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen
- den politiske styringsgruppa for DKS og kulturskolevirksomhet bidrar til at rammeplanen for kulturskolen iverksettes
- kulturskoleledere og -lærere gis tilbud om videreutdanning innenfor *Kompetanse for kvalitet*

**RÅD
X**

Øk bevisstheten og kunnskapen om yrker og næringsvirksomhet som krever yrkesfaglig utdanning i håndverksfag eller høyere kunstfaglig utdanning

Kulturnæringene er i sterk vekst, og dette innebærer at mange av dagens elever finner sitt yrke innen disse næringene. I perioden 2000 til 2009 økte antall sysselsatte i kulturnæringene med 50 prosent og verdiskapingen økte med 77 prosent. Til sammenligning var den generelle veksten i verdiskapingen for norsk næringsliv på 69 prosent i samme periode. I 2009 sto kulturnæringene for 4 prosent av alle sysselsatte i norsk næringsliv. Dette utgjorde 75 000 personer fordelt på 27 000 bedrifter. Samme år var den totale verdiskapingen i kulturnæringene på 42 mrd. kroner (KUD, NHD, KRD 2013).

Kulturnæring er en fellesbetegnelse på yrker som krever kulturell kompetanse og kunstfaglig utdanning. Kulturnæringen inkluderer yrker innenfor musikk, film, foto og spill, tv og radio, arkitektur, design, trykte medier, annonse og reklame, kulturarv og kunstnerisk virksomhet. Innenfor kategorien *kunstnerisk virksomhet* finner vi både kunst- og kulturorganisasjoner, festivaler, kulturhus, museer, gallerier og auksjonshus, og enkeltkunstnere som forfattere, dansere, visuelle kunstnere, skuespillere og artister.

I løpet av de siste årene har kulturnæringer blitt en større del av norsk økonomi, og årlig konsumerer vi kultur for milliarder av kroner. Den generelle velstandsutviklingen, økt utdanningsnivå og teknologisk utvikling er viktige årsaker til stigende etterspørsel etter et mer variert kulturtilbud. Dette danner grunnlag for et økende antall arbeidsplasser innen kulturnæringene. Yrker som krever kulturell kompetanse og kunstfaglig utdanning er stadig i vekst.

Gjennom flere tiår har det samlede arbeidsmarkedet for utøvende kunstnere blitt større, dels gjennom flere faste offentlige stillinger, dels gjennom vekst i det frie markedet. Tilsvarende vekst finner vi også når det gjelder kunstneres befatning med opplæring i kunst og kultur, – i kulturskoler, i Den kulturelle skolesekken, i videregående skoler, i høyere utdanningsinstitusjoner, i museer og i det frivillige kulturlivet.

Flertallet av norske utøvende kunstnere har nå portfolio-karrierer som kjennetegnes ved mange arbeidsgivere og tidsavgrensede engasjementer.

I tillegg kommer yrker som krever yrkesfaglig utdanning i håndverksfag. Håndverksfagene er viktige bærere av tradisjoner og kultur, men er tildels truet av nedlegging. Det er viktig å ivareta disse fagene nettopp fordi de representerer en kompetanse som har stor nytteverdi for vår kultur og samfunnsutvikling.

Ekspertgruppa har med sine råd vært opptatt av å sikre kompetanse og kvalitet i kunst- og kulturfagene i grunnopplæringen og i kulturskolene, slik at elever som ønsker det får et kvalifisert grunnlag for videre studier og spesialisering innen disse fagområdene. Veksten i kulturnæringene tilsier at det er behov for å sikre kvalitet og god kontinuitet for disse fagene i opplæringen.

Oppsummering av anbefalinger

Ekspertgruppa for kunst og kultur i opplæringen har med denne rapporten gitt kulturministeren og kunnskapsministeren 10 råd og en rekke anbefalinger for hvordan disse rådene kan realiseres.

I møter med engasjerte fagfolk i sektorene har mange tatt til orde for å utvide timetallet for estetiske fag i opplæringen. Dette er imidlertid ikke ekspertgruppas anbefaling. Med det tidspresset som er i skolen i dag foreslås ikke endring av fag- og timefordelingen, gitt at forslagene til endringer for *formgivningsfag* og *musikk, dans, drama* følges opp i samsvar med Meld. St. 20 (2012-2013) *På rett vei*.

Ekspertgruppas anbefaling er at de timene og fagene som er i skolen sikres med kompetanse og kvalitet. Det gjelder krav til læreres kompetanse i faget de underviser i, og det gjelder rom- og utstyrssituasjonen for arbeid i de estetiske fagene. Ekspertgruppa vil på det sterkeste oppfordre til at betydningen av de estetiske fagene får økt politisk oppmerksomhet, og at det beskrives tydeligere enn i dag hvordan estetiske læreprosesser inngår i alle skolens fag, i samsvar med prinsipper for opplæringen og generell del av læreplanverket. I tillegg er arbeidet med kunst og kultur forankret i kompetansemål for flere fag.

Ekspertgruppa har registrert svært stor ulikhet i praksis ved skolene de har besøkt, og oppsummerer at det blant annet kan relateres til engasjement og forankring i ledelsen på alle nivå, ikke minst på skole- og klassenivå. Det handler om kunnskap, holdninger, lærings- og menneskesyn. Og prioritering.

Men skolens tid er knapp, selv med rett innstilling og lærere med fordypning i faget er 1 time musikk og 2 timer kunst og håndverk i uka svært lite for å oppnå resultater i samsvar med kompetansemålene i fagene. For å prestere på høyt nivå i sang eller som musiker kreves øving og individuell oppfølging i en grad den obligatoriske skolen aldri vil være i stand

til å gi. Derfor er det av stor betydning å legge til rette for at alle elever som ønsker mer undervisning i disse fagene eller andre kunstdisipliner får fordypning i kulturskolen.

En styrking av kulturskolen og de mulighetene som gis med Den kulturelle skolesekken, og ikke minst hvordan kulturskolevirksomheten og DKS kan utvikles i et samarbeid på alle nivå, er en rød tråd i anbefalingene fra ekspertgruppa. For å sikre god forankring i begge sektorer, anbefaler ekspertgruppa at DKS-ordningen og kulturskolesatsingen gjensidig forsterkes i felles politisk styringsgruppe. Det legges opp til at det løpende arbeidet med ordningene integreres i et reetablert nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen i Oslo. Ved å plassere senteret i Oslo kan fagmiljøer som i dag finansieres fra Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet få et fagmiljø og en arena for samarbeid om både kulturskolevirksomhet og Den kulturelle skolesekken. Ved samlokalisering kan også kunst- og kulturinstitusjoner og organisasjoner som har skolerettet virksomhet bidra til arbeidet i senteret. Arbeidet skal forankres i fagmiljøer ved høyere kunstutdanning, barnehagelærerutdanning og lærerutdanning. Kompetanse, kvalitet og kapasitet har ligget til grunn for disse anbefalingene fra ekspertgruppa.

Ekspertgruppa gir med sine anbefalinger retning for hvordan arbeidet kan desentraliseres, forenkles og bidra til å styrke arbeidet med lokal kulturell grunnmur. Noen av anbefalingene kan på kort sikt forvaltes i eksisterende strukturer og fremmes for styringsgruppa for Den kulturelle skolesekken, slik den fungerer i dag. Men det gis også anbefalinger til omfattende endringer som etter hvert kan legges til det nye nasjonale senteret for utredning og anbefalinger for politiske vedtak.

Økonomiske og administrative konsekvenser

Ekspertgruppa har sett på de bevilgningene som går til formålet i dag, først og fremst til kulturskolevirksomheten og Den kulturelle skolesekken, men også bevilgninger til senter, organisasjoner og lag som har som formål å arbeide med kunst og kultur for opplæringen.

Ekspertgruppa har lagt til grunn at forslagene skal innebære en bedre ressursutnyttelse med de bevilgningene som er i dag, at midlene beholdes til formålet, men at det gjøres omdisponeringer. Ekspertgruppa har også vurdert anbefalingene fra Kulturutredningen 2014, hvor øremerking av friske midler foreslås for en tidsavgrenset periode. Formålet er å redusere ventelistene. Dette er i samsvar med tydelige signaler over tid som etterlyser sterkere satsing på kulturskolene for å få en bredere rekruttering og samtidig tilby utdanning med god kvalitet. Ekspertgruppa mener også at skoleslaget må få utviklingsmulighet, og legger til grunn at et reetablert nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen må få tilført søkbare midler for utvikling av kulturskoler og kulturell grunnmur i kommunene. Stimulerings-tilskuddet på 40 mill. kroner pr år fra 2010–2012 inngikk i totalbeløpet på ca. 180 mill. kroner pr år, som var beregnet på kulturskoletimen fra og med høsten 2013. Ved å fjerne timen forsvant også samtlige stimuleringsmidler, som det var tverrpolitisk enighet i Stortinget om å øke da kulturskoletimen ble drøftet. Det er derfor berettiget forventning om at stimuleringsmidlene, fortrinnsvis på et noe høyere nivå, bevilges til kulturskoleutvikling men med en annen profil enn fra den rødgrønne regjeringen.

Selv om det er utenfor ekspertgruppas mandat, og av den grunn ikke foreslås med statlig bevilgning, vil gruppa trekke fram at utstyrssituasjonen for de estetiske fagene i skolen i stor utstrekning er så mangelfull at det vurderes som krise for arbeid med fagenes innhold.

De midlene som ekspertgruppa har vurdert er avsatt til å forsterke arbeid med kunst og kultur for barn og unge i opplæringen. Det gjelder overskudd fra Norsk Tipping til Den kulturelle skolesekken, som i 2013 var ca. 200 mill. kroner. Fra Kulturdepartementet bevilges 162 mill. kroner til Rikskonsertene for 2014. I tillegg får andre nasjonale aktører

i DKS tilskudd over Kulturdepartementets budsjett. Tildeling av midler til drift av kulturskolene ble overført som del av rammetilskuddet til kommunene fra og med 2004. Hvor mye som faktisk benyttes til kommunale kulturskoler fremgår av regnskapstall, som for 2012 viser korrigerte brutto driftsutgifter på 1,67 mrd. kroner. Dette innebærer en reell økning på i overkant av 400 mill. kroner fra 2003 til 2012. Tildeling til drift av Norsk kulturskoleråd og midler til utvikling av kulturskolene er for 2014 på 17,9 mill. kroner i Kunnskapsdepartementets budsjett.

Nasjonale sentre mottar en grunnbevilgning på ca 7 mill. kroner pr år fra Kunnskapsdepartementet. På samme budsjett gis det tilskudd til medlemsorganisasjoner og landslag som arbeider med kunst og kultur for skolen på 6,9 mill. kroner for 2014. I første omgang er den største endringen som er foreslått av ekspertgruppa å reetablere nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen i Oslo i et samarbeid mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet. Ekspertgruppa legger til grunn at midlene, slik det fremkommer i dette kapitlet, videreføres til formålet, men kanaliseres til og gjennom det nye senteret fra neste budsjettår.

Dersom senteret i Bodø nedlegges vil grunnfinansiering kunne overføres i sin helhet. Dersom aktivitet i Bodø videreføres med landsdelsmandat, slik det fremgår i kapittel 3.5, kan deler av finansieringen som i dag går til Bodø frigjøres og inngå i finansieringen av det nye senteret. Ekspertgruppa legger til grunn at inntil 5 mill. kroner fra spillemidlene kan inngå i senteret for å finansiere administrasjon og samarbeid om DKS-ordningen. Ved samlokalisering vil organisasjoner og landslag kunne bidra i senterets arbeid med sin kompetanse og deler av sin bevilgning. Midler til kulturskolevirksomheten bør økes med søkbare stimuleringsmidler, og midlene som nå bevilges til Norsk kulturskoleråd kanaliseres via senteret og tildeles etter søknad. Tilsvarende må det kunne vurderes at Rikskonsertene bidrar med kompetanse og deler av sin bevilgning i senterets arbeid.

Dette vil gi en bedre koordinert og samlet innsats, og innebære en bedre ressursutnyttelse, slik ekspertgruppa vurderer det.

Vedlegg

1. Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementets mandat for ekspertgruppe for kunst og kultur i opplæringen
2. Utkast til mandat for reetablert Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen
3. Ekspertgruppas møtevirksomhet
4. Liste over miljøer som har gitt innspill til ekspertgruppa
5. Oversikt over innspill fra konferansen på Klækken
6. Deltakerliste – innspillskonferansen på Klækken
7. Litteratur
8. *Kunst og kultur i opplæringen – en skandinavisk litteraturoversikt*
– utarbeidet for Ekspertgruppe for kunst og kultur i opplæringen, 2014.

Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet

Mandat for ekspertgruppe for kunst og kultur i opplæringen

Bakgrunn

I Meld. St. 20 (2012-2013) På rett vei, foreslår regjeringen å nedsette en ekspertgruppe for å få forslag som kan gi bedre koordinering og samlet innsats fra kunst- og kulturfaglige miljøer som har aktiviteter rettet mot skolen. Meldingen ble behandlet og fikk sin tilslutning fra Stortinget den 6. juni 2013. Det vises videre til Kulturutredningen 2014 og forskningsrapporten om *Den kulturelle skolesekken* fra Uni Rokkansenteret og Høgskolen i Bergen (2013).

Ekspertgruppens oppgaver

Ekspertgruppens anbefalinger skal bidra til styrket og reelt samarbeid mellom utdannings- og kultursektor på alle nivå i arbeid med målgruppen barn og unge. Ekspertgruppen må i sitt arbeid ta hensyn til vurderinger og anbefalinger fra Kulturutredningen 2014 og forskningsrapporten om *Den kulturelle skolesekken* (2013), og drøfte hvordan *Den kulturelle skolesekken* kan videreutvikles og styrkes i den nye strukturen.

Ekspertgruppen skal kartlegge aktuelle fagmiljøer med skolerettet virksomhet og vurdere hvordan arbeid med kunst og kultur kan styrkes, samordnes og koordineres bedre. Gruppen skal gi råd om hvordan en helhetlig satsing bør etableres.

Ekspertgruppen skal beskrive den kompetansen et slikt miljø bør ha selv, og hvilken kompetanse det kan/bør knytte til seg. Ekspertgruppen bes om å beskrive hvordan forankring og samarbeid kan etableres med ulike høyskoler og universitet innen kunsthøgskole og pedagogikk, og ta hensyn til hvordan lærerutdanningsregionene fordeler og samarbeider om de estetiske fagene på landsbasis.

Ekspertgruppen skal vurdere hvordan fagmiljøene som skal arbeide med kunst og kultur for barn og unge kan koordinere arbeidet på landsbasis, og gi råd om oppgavefordeling (mandater) for miljøene sentralt og regionalt.

Videre skal gruppen beskrive fagmiljøene som kan bidra i arbeidet, og hvordan deres bidrag kan berike elevene innen skolens rammer og tilsvarende for barn i barnehager. Tilbudene må sikres høy faglig kvalitet.

Gruppen skal gi anbefalinger for en koordinert og styrket virksomhet overfor barnehage/skole, kultursektoren og høyere utdanning med kunstfaglig og pedagogisk kompetanse.

Rammer for ekspertgruppens arbeid

Kunnskapsdepartementet og Kulturdepartementet vil sette sammen en referansegruppe med representanter fra relevante parter og aktører innen feltet. Ekspertgruppen kan selv velge form og omfang på innspill og samarbeid med referansegruppen og andre aktører. Det forutsettes at gruppens arbeid skal være åpent og inkluderende, slik at gruppens vurderinger og anbefalinger i størst mulig grad har legitimitet i fagmiljøene innen kunst og kultur, opplæring og høyere utdanning. Det forutsettes kontakt både med utdanningsinstitusjoner, forskningsmiljøer og praksisfeltet. Det legges til rette for jevnlig dialog med Kunnskapsdepartementet og Kulturdepartementet.

Virketid, frister og sekretariat

Ekspertgruppen etableres i august/september 2013, og skal fullføre sitt arbeid innen 15. april 2014. Det knyttes sekretariatsressurs til gruppen.

Utkast til

Mandat for Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen (jf. kapittel 3.5) – etablert i et samarbeid mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet

Formål

Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen skal sikre et løpende samarbeid mellom kultursektor og opplæringssektor på alle nivå. Formålet er å sikre et bredt kunst- og kulturtilbud av god kvalitet for barn og unge i opplæringen. Virksomheten skal være knyttet til de overordnede målene i de to sektorene i et langsiktig perspektiv.

Senteret skal være et nasjonalt koordinerende ressurscenter for arbeid med kunst og kultur i barnehager og skoler, med Læreplanverket for Kunnskapsløftet og Rammeplan for barnehagens innhold som sentrale styringsdokumenter. Utvikling og forvaltning av Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten er to hovedoppgaver for senteret. Arbeid på disse områdene skal ses i sammenheng og fremmes for politisk styringsgruppe, som består av statssekretærer fra Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet.

Senteret skal være en nasjonal koordinerende instans for utvikling og sikring av kvalitet og samarbeid i landsdelene; i fylker, kommuner og for interkommunalt samarbeid. Formålet er å fremme engasjement og utvikle kunnskap og kompetanse om kunst og kultur i opplæringen, og om tilbud og produksjoner for bruk i skolen. Arbeidet skal utføres i nært samarbeid med høyere kunstutdanning, lærerutdanning og barnehagelærerutdanning.

Senterets virksomhet skal være basert på forsknings-, forsøks- og utviklingsarbeid. Senteret skal samarbeide aktivt med fagmiljøer regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Senteret skal initiere forskning, stimulere og samarbeide med ulike fagmiljøer om forsknings- og utviklingsarbeid på regionalt og nasjonalt nivå. Senteret skal ha spisskom-

petanse innen egne fagområder, følge forskningsfronten på feltet, og videreformidle informasjon på nettet. Senteret skal være en ressurs og samarbeidspart for de andre nasjonale sentrene.

Senteret skal være operativt og bistå sentrale myndigheter innen kunst, kultur og utdanning med råd og tjenester i arbeidet med å realisere politiske føringer på kultur- og utdanningsfeltet, og selv ta initiativ for å implementere nasjonale satsinger.

Senteret skal bidra til at det nasjonalt, regionalt og lokalt arbeides på tvers av sektorene med å fremme personlig, kulturell og kunstfaglig utvikling for barn og unge.

Målgrupper

Kunst- og kulturfaglige miljøer, medier og organisasjoner, nasjonale aktører for DKS-arbeidet; kunstnere, formidlere, ledere for kunst- og kulturinstitusjoner og skoleeiere, lærere og ledere i kulturskoler og grunnsopplæring, barnehagelærere og tilsatte i UH-sektoren.

Oppgaver

Senterets oppgaver relateres til forsknings- og utviklingsarbeid, undervisning, veiledning, formidling, kunstnerisk utviklingsarbeid, distribusjon, informasjon, og faglig, administrativ og økonomisk forvaltning.

Senteret skal drive målrettet formidling, rådgivning og veiledning basert på resultater fra forskning, forsøks- og utviklingsarbeid og eksempler fra god praksis. Formidlingen skal i hovedsak være nettbasert. Senteret skal utvikle veilednings- og støttmateriell og andre relevante tjenester

av høy kvalitet, og gjennom sin virksomhet støtte målgruppene i kultur- og utdanningssektor på alle nivå. Det skal legges vekt på tiltak som fremmer målgruppenes kjennskap til bruk av senteret.

Senteret skal bidra til samordning mellom ulike aktører på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå og løfte fram synergieffekter som oppstår ved erfaringsutveksling og samhandling. Senteret skal gi innspill til departementene om ny kunnskap, behovet for ny kunnskap og gode eksempler fra praksis som kan få betydning for politikkutformingen på området.

Senteret skal bistå UH-sektoren i planlegging og arbeid med kompetanseutvikling for målgruppene. Senteret skal samarbeide med Utdanningsdirektoratet om hensiktsmessige måter å inkludere arbeid med kunst og kultur i utdanningspolitiske føringer og tiltak. (Eksempler som kan være aktuelle nå: elevundersøkelsen, utvikling av valgfag på ungdomstrinnet og rektorskolen).

Kunst og kultur relatert til barnehager, SFO og hele grunnopplæringen inngår i senterets arbeid.

Senteret skal bidra til utvikling og retningslinjer for kulturskolene i samsvar med gjeldende *Rammeplan for kulturskolen*, utarbeidet av Norsk kulturskoleråd. Kvalitet og kompetanse skal sikres i virksomheten, og Nasjonalt senter for kunst og kultur skal samarbeide med Utdanningsdirektoratet om statistikk og implementering av virksomheten i nasjonale føringer.

Senteret skal gi råd til skolene om hvordan tilbud fra Den kulturelle skolesekken og kulturskolene kan berike arbeidet i fag og på tvers av fag, og videreformidle gode erfaringer med å koordinere kulturskolevirksomheten og DKS-tilbudene lokalt.

Senteret foretar saksforberedelser om utvikling og forvaltning av Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten til møtene i politisk styringsgruppe for disse ordningene.

Senteret skal behandle søknader og forvalte midler til utvikling av kulturskolene og Den kulturelle skolesekken etter beslutning i styringsgruppa.

Senteret skal ha fullmakt til å føre forhandlinger med utøver- og rettighetsorganisasjoner.

Ved å legge Den kulturelle skolesekkens sekretariat inn i senteret overføres alle administrative oppgaver for DKS-ordningen på nasjonalt nivå.

Organisering og styring

Ekspertgruppa har vurdert to former for etablering:

- 1) Forankret i *Lov om universiteter og høyskoler* § 1–4, fjerde ledd
- 2) Etablert som et aksjeselskap (etter modell av UNIS i mindre målestokk)

Ved reetablering i Oslo, slik ekspertgruppa har lagt opp til, vil dette kunne innebære:

Alternativ 1: Det inngås avtale mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet og aktuell vertsinstitusjon om etablering av Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen jf. *Lov om universiteter og høyskoler* § 1–4, fjerde ledd. Virksomheten er lokalisert til... adresse. Senteretablering etter § 1–4 i Universitets- og høyskoleloven innebærer ansvar for drift inkludert tilsettinger og økonomitjenester.

Det etableres et faglig råd for virksomheten med UH-representasjon fra landsdelene. Det må reguleres i avtalen at faglige synergier mellom vertsinstitusjonen, andre aktuelle høyere utdanninger og senteret skal sikres.

Senteret skal ledes av en daglig leder med faglig og administrativt ansvar for virksomheten. Senterledelsen forholder seg til faglig råd og vertsinstitusjonen som igjen rapporterer til departementene. Sentret har også en direkte linje til departementene for arbeidet med Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten. Arbeid på disse områdene skal ses i sammenheng og fremmes for politisk styringsgruppe, som består av statssekretærer fra Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet.

Departementene, Norsk kulturråd og Utdanningsdirektoratet kan gi senteret oppdrag på fagområdene for å utvikle programmer, materiell eller implementere større politiske satsinger. Oppdragsgiver følger opp disse sakene direkte med senteret.

Senteret bemannes ved nytilsettinger, og vil få tilført kompetanse fra sekretariatet for DKS som flyttes fra Norsk kulturråd til senteret. Kompetanse fra fagmiljøene i Samarbeidsforum for estetiske fag, Fellestrådet for kunstfagene i skolen, Norsk kulturskoleråd og Rikskonserntene vil i tillegg kunne benyttes i senteret.

Alternativ 2: Senteret etableres som et aksjeselskap hvor staten ved Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet eier alle aksjene og blir senterets generalforsamling.

Ved senterplassering i Oslo, slik ekspertgruppa har lagt opp til, etableres et styre for senterets virksomhet med de tre aktuelle utdanningsinstitusjonene HiOA, KHiO og NMH og representanter fra Universitets- og høyskolerådet og Nasjonalt råd for lærerutdanning, hvor det gis rom for landsdelsrepresentasjon.

Det etableres et faglig råd for virksomheten med UH-representasjon fra landsdelene, og representanter for skoleeiere og de nasjonale aktørene for DKS.

Senteret skal ledes av en daglig leder med faglig og administrativt ansvar for virksomheten. Senterledelsen forholder seg til faglig råd og styret for sentervirksomheten, som igjen rapporterer til departementene som eiere.

Sentret vil også ha en direkte linje til departementene for arbeidet med Den kulturelle skolesekken og kulturskolevirksomheten. Arbeid på disse områdene skal ses i sammenheng og fremmes for politisk styringsgruppe, som består av statssekretærer fra Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet.

Departementene, Norsk kulturråd og Utdanningsdirektoratet kan gi senteret oppdrag på fagområdene for å utvikle programmer, materiell eller implementere større politiske satsinger. Oppdragsgiver følger opp disse sakene direkte med senteret.

Økonomi

Senteret finansieres primært ved omdisponeringer. Grunnfinansieringen fordeles mellom Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet.

Senteret mottar en årlig grunntildeling for å utføre oppgaver som er beskrevet i mandatet og i oppdragsbrev fra departementene. Senteret kan få tildelt oppgaver som enten finansieres gjennom rammen av grunntildelingen eller gjennom tilleggsbevilgninger. Senteret kan påta seg eksternt finansiert virksomhet, innenfor mandatet for senteret i samråd med *Faglig råd* for senteret.

Ekspertgruppas møtevirksomhet

Ekspertgruppa har gjennomført en rekke møter med eksterne aktører rundt om i landet. I tillegg har ekspertgruppa hatt flere interne møter. Ekspertgruppas leder har hatt jevnlige møter og fortløpende dialog med sekretariatet for ekspertgruppa. Ekspertgruppas leder, sekretariatet og vekslende antall deltakere fra gruppa har deltatt på følgende møter, konferanser og samlinger:

2013

7. oktober	Etablering/oppstart av ekspertgruppa, Kulturdepartementet, Oslo
10. oktober	KiS, Kvalitet i skolen – frokostseminar om fremtidens nøkkelkompetanser, Universitetet i Oslo
	Ås kulturskole, Akershus
14.–15. oktober	DKS-samling for fylkeskontakter og 100%-kommuner, Gardermoen
5.-6. november	Sentrale aktører: Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen, Norsk kulturskoleråd, sekretariatet for Den kulturelle skolesekken, Fellesrådet for kunstfagene i skolen, Samarbeidsforum for estetiske fag og Seanse, Voksenåsen, Oslo
14.-15. november	Innspillskonferanse på Klækken Hotell, Hønefoss
27. november	Nasjonalt senter for naturfag, Universitetet i Oslo
11. desember	Takt og Tone-prosjektet i Harstad
	Kultur i Troms (skole, kulturskole, DKS og kommune), Harstad
12. desember	Det kunstfaglige fakultet ved Universitetet i Tromsø, DKS Tromsø, Kongsbakken videregående skole og kulturskolen
13. desember	Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen, DKS Nordland, kulturskole, kommune, Profesjonshøgskolen ved Universitetet i Nordland, Bodø
17. desember	Østfold kulturutvikling og DKS-sekretariatet, Fredrikstad
	Skolebesøk, Kråkerøy ungdomsskole, Fredrikstad
18. desember	Faglig forum, Rikskonsertene (om kvalitet i Den kulturelle skolesekken), Oslo

2014

6. januar	Høgskolen i Volda med lærerutdanning, kunstfagutdanning, kulturskolen, DKS, videregående skole og Seanse, Volda
7. januar	Bergen Filharmoniske Orkester og Den Nationale Scene, Bergen
	Høgskolen i Bergen med lærerutdanningen, kunstfagutdanningen, Griegakademiet/Universitetet i Bergen, Kunsthøgskolen i Bergen, Hordaland fylkeskommune DKS, kulturskolen, Bergen kommune
8. januar	Høgskulen Stord/Haugesund med lærerutdanning, kunstfagutdanning, kulturskole og Den kulturelle skolesekken, Stord
9. januar	Universitetet i Stavanger med førskolelærerutdanningen og lærerutdanningen
	Besøk ved Gosen ungdomsskole, Stavanger
	Institutt for musikk og dans ved Universitetet i Stavanger og Fylkesmannens utdanningsdirektør,

13.–15. januar	kulturskolen, Den kulturelle skolesekken og Kongshaug videregående skole, Stavanger Nasjonalt senter for læringsmiljø og adferdsforskning, Universitetet i Stavanger Samtaler med fire skoler på Haugalandet (Eide skole, Kolnes skole og Bø ungdomsskole i Karmøy kommune, Rossebø skole i Haugesund kommune)
16. januar	Norsk kulturskoleråd, Trondheim Trondheim kommune, kulturskolen, UKM, Fylkesmannens utdanningsdirektør, NTNU, PLU estetiske fag og Institutt for musikk, Dronning Mauds Minne Høgskole, Høgskolen i Sør-Trøndelag, Norsk kulturskoleråd, Byåsen skole, kulturombud og Nordenfjeldske kunstindustrimuseum
17. januar	Internt møte i ekspertgruppa, Trondheim
3.-7. februar	Interne møter i ekspertgruppa, Oslo
3. februar	Besøk i Schous kulturbryggeri i Oslo: Norsk kulturskoleråd, Fellesrådet for kunstfagene i skolen og Samarbeidsforum for estetiske fag Rikskonsertene, Oslo Landslaget for norskundervisning
4. februar	Kunsthøgskolen i Oslo, Norges musikkhøgskole, Arkitektur- og designhøgskolen, UV-fakultetet ved Universitetet i Oslo, Høgskolen i Oslo og Akershus og Norges idrettshøgskole
5. februar	Møte med kunstnere - om erfaring fra DKS, Oslo Kulturinstitusjoner og nasjonale aktører: Rikskonsertene, Riksteatret, Nationaltheatret, Nasjonalbiblioteket, Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Den Norske Opera & Ballett, Norsk filminstitutt, Teater Manu, Norsk scenekunstbruk, Norsk forfattersentrum, Film & Kino og Norsk kulturråd Utdanningsforbundet og Skolelederforbundet, Oslo
6. februar	Utdanningsdirektoratet, Oslo Skolebesøk til Ellingsrud skole – DKS/animasjonsverksted, Oslo Norsk kulturråd, ledelsen, Oslo Sekretariatet for Den kulturelle skolesekken i Norsk kulturråd, Oslo
7. februar	KS, Oslo
12. februar	Arbeidsutvalget for fylkeskultursjefene, Oslo
14. februar	Utdanningsetaten i Oslo kommune
18. februar	Creativity, Culture and Education (CCE), Oslo
25. februar	Drammen kommune, Buskerud fylkeskommune og «Drammensskolen best i Norge» Vestfold fylkeskommune, Styringsgruppa for DKS grunnskole (fylkesmannen ved utdanningsdirektøren, representant oppnevnt av KS, rådmann i Re kommune, representant fra Høgskolen i Vestfold, Vestfold fylkeskommune) og kulturkontakt ved videregående skole, Tønsberg Larvik kulturskole, Larvik
26. februar	Telemarksforskning, DKS Telemark "Kulturskatten" og kulturskolen, Bø Høgskolen i Telemark med faglærerutdanningene og masterutdanningen for forming og formgivning

27. februar	Kilden, DKS Vest-Agder, kulturskolen i Kristiansand og Universitetet i Agder, Kristiansand
	Skoleforestillingen «SPOR» i Kilden, Kristiansand
6.–7. mars	Interne møter i ekspertgruppa, Oslo
12.–13. mars	Interne møter i ekspertgruppa, Oslo
17.–18. mars	Interne møter i ekspertgruppa, Oslo
24.–25. mars	Interne møter i ekspertgruppa, Oslo
24. april	Pressekonferanse med overlevering av rapport til kulturministeren og kunnskapsministeren, Oslo

Miljøer som har gitt innspill til ekspertgruppa

Danse- og teatersentrum	Møre og Romsdal fylkeskommune, kulturavdelinga
Drammen kommune, Virksomhet Kultur	Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design
Fellesrådet for kunstfagene i skolen (FKS)	Norges musikkhøgskole og Kunsthøgskolen i Oslo
Forum for kunstfaglig utdanning	Norsk kulturskoleråd
Fylkeskultursjefkollegiet (KS)	Norsk kulturskoleråd, Hordaland
Gosen skole, Stavanger	Norsk kulturskoleråd, Troms og Svalbard
Hordaland fylkeskommune	Norsk musikkbransjeråd, Harstad kommune og
Høgskolen i Bergen, Avdeling for lærerutdanning	Musikk i Skolen – Takt & Tone-prosjektet
Høgskolen i Bergen, masterstudiet i barne- og ungdomslitteratur	Norsk teater- og orkesterforening
Høgskolen i Bergen, Senter for kunstfag, kultur og kommunikasjon	NTNU, Dronning Mauds Minne Høgskole,
Høgskolen i Oslo og Akershus, Fakultet for teknologi, kunst og design, Institutt for estetiske fag	Høgskolen i Sør-Trøndelag og Norsk kulturskoleråd
Høgskolen Stord/Haugesund, Avdeling for lærerutdanning og kulturfag	Ole Bull Akademiet
Høgskulen i Volda	Oslo kommune, Utdanningsetaten
KILDEN Teater- og Konserthus for Sørlandet	Riksteatret
Korps i Skolen	Samarbeidsforum for estetiske fag
Kriminalomsorgsdirektoratet	Seanse, Volda
Kunst- og designhøgskolen i Bergen	Sekretariatet for Den kulturelle skolesekken
Kunst i Skolen	Skolelederforbundet
Landslaget for norskundervisning	Teatret Vårt, Molde
Musikkens studieforbund	Troms fylkeskommune ved Kultur i Troms
Musikk i Skolen	Universitetet i Nordland
	Utdanningsforbundet
	Vestfold fylkeskommune

Innlegg på innspillskonferansen på Klækken 14.–15. november 2013

Bakke, Per Odd: Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

– *Visuell kunst i DKS/skolen – behov for endringer?*

Birkeland, Turid: Rikskonsertene

– *Forslag om nytt kompetansesenter – behov for endringer?*

Christiansen, Morten: Norsk kulturskoleråd

– *Ny struktur og koordinering på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå sett fra Norsk kulturskoleråd*

Christophersen, Catharina: Høgskolen i Bergen

– *Vurderinger og anbefalinger fra forskningen om DKS*

Espeland, Magne: Høgskolen Stord/Haugesund

– *Estetiske fag og estetisk læring i skole og lærerutdanning*

Hamre, Ole: Fargespill

– *Betydningen av mangfold med samspill*

Haraldsen, Heidi: Kunsthøgskolen i Oslo

– *Høyere kunstutdanningsinstitusjoners rolle og ansvar i et utvidet samarbeid om kunst og kultur i opplæringen, sett fra Kunsthøgskolen*

Køhn, Sigrid: Kulturdepartementet

– *Utfordringer fra Kulturutredningen 2014*

Micaelsen, Vera: sekretariatet for DKS

– *Ny struktur og koordinering på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå sett fra sekretariatet for Den kulturelle skolesekken*

Myhre, Aslak Sira: Litteraturhuset

– *Litteraturformidling til barn og unge/Litteraturhuset*

Plur, Alexander Krohg: Kulturskolen i Ås

– *Kulturell grunnmur, om kulturskole og DKS i Ås*

Rygg, Anton: Grefsen skole

– *DKS i skolen, behov for endringer*

– *synspunkter fra en rektor*

Samuelson, Arne Marius: Høgskolen i Telemark, Kunst i Skolen

– *Kunst i Skolen, visuell kunst – samarbeid og formidling*

Saxi, Kirsti: Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

– *Kulturell grunnmur lokalt, om Bodø-piloten*

Sekkelsten, Ådne: Norsk scenekunstbruk

– *Scenekunst og kvalitet i DKS – behov for ny struktur*

Tornquist, Peter: Norges musikkhøgskole

– *Høyere kunstutdanningsinstitusjoners rolle og ansvar i et utvidet samarbeid om kunst og kultur i opplæringen, sett fra Norges musikkhøgskole*

Deltakere til innspillskonferansen på Klækken 14.–15. november 2013

Navn	Tittel	Arbeidsplass
Andersen, Liv	Leder, utøvende fag musikk	Majorstuen skole
Bakke, Per Odd	Avdelingsdirektør	Nasjonalmuseet
Bandlien, Bjørn-Terje	Lektor	Høgskolen i Sør-Trøndelag
Bergroth-Plur, Ulrika	Daglig leder	Musikk i skolen
Birkeland, Turid	Direktør	Rikskonsertene
Bjøntegaard, Bjørg J.	Viserektor for utdanning	Norges musikkhøgskole
Brotnow, Torunn	Nestleder	Musikk i skolen
Bustadmo, Finn-Ero	Prosjektleder for Takt & Tone /rektor	Norsk musikkbransjeråd
Christiansen, Morten	Direktør	Norsk kulturskoleråd
Christophersen, Catharina	Førsteamanuensis	Høgskolen i Bergen
Danbolt, Ingrid F.	Organisasjonskonsulent	Norges museumsforbund
Digranes, Ingvild	Førsteamanuensis	Høgskolen i Oslo og Akershus
Disen, Karen	Høgskolelektor	Kunsthøgskolen i Oslo
Eliassen, Gunn Strand	Prosjektleder Markedet for Scenekunst	Sandefjord kommune
Ellefsen, Veslemøy	Høgskolelektor	Kunsthøgskolen i Oslo
Evje, Anne-Rigmor Stock	Studierektor	Nøtterøy videregående skole
Falck, Kristin	Fagkoordinator, DKS Oslo	Utdanningsetaten i Oslo
Folkestad, Aud	Dekan	Høgskulen i Volda
Fougner, Knut	Prosjektleder	Litteraturbruket
Furholt, Aslaug	Høgskolelektor	Høgskolen i Bergen
Gythfeldt, Mai	Styreleder	Fellesrådet for kunstfagene i skolen
Haraldsen, Heidi	Studieprogramansvarlig PPU	Kunsthøgskolen i Oslo
Hardersen, Tonje	Filmrådgiver	Film & Kino
Haukom, Hanne	Kunsthåndverker	Norske Kunsthåndverkere
Holdhus, Kari	Høgskolelektor	Høgskolen i Stord
Hustad, Ketil	Seniorrådgiver	Sør-Trøndelag fylkeskommune
De Brisis, Katarina I.	Rådgiver	Musikkens studieforbund
Iversen, Matias Hilmar		Rikskonsertene
Jacobsen, Lill Carin	DKS-koordinator	Buskerud fylkeskommune
Johansson, Lennart	Daglig leder	Kunst og design i Skolen

Kraggerud, Alf Richard	Prorektor	Barratt Due musikk institutt
Kalsnes, Signe	Førstelektor/styreleder for SEF	Norges musikkhøgskole
Kvellestad, Randi Veiteberg	Lektor	Høgskolen i Oslo og Akershus
Kvile, Synnøve	Høgskolelektor	Høgskolen i Stord
Larsen, Anne Kristine	Seniorrådgiver	Utdanningsdirektoratet
Larsen, Ellen	Administrasjonsleder	Norsk barnebok institutt
Leifsdottir, Silja	Gallerikoordinator	
Lie, Catrine	Styremedlem	Kunst og design i Skolen
Lien, Bjørn	Avdelingsleder	Bodin videregående skole og maritime fagskole
Lundqvist, Mattias	Leder Unge talenter	Barratt Due musikk institutt
Lystrup, Anne	Lærer i design og håndverksfag	Slåtthaug VGS
Micaelsen, Vera	Seniorrådgiver/faglig leder sekretariatet for DKS	Norsk kulturråd
Molvær, Rune	Rektor	Oppegård kulturskole
Moen, Arild	Kulturdirektør	Vestfold fylkeskommune
Møller, Finn Schløsser	Daglig leder	Norsk musikkråd
Nielsen, Liv Merete	Institutt for estetiske fag	Høgskolen i Oslo og Akershus
Nilssen, Sven-Eirik	Rektor	Nedre Eiker kulturskole
Okkelmo, Trond	Spesialrådgiver	Norsk teater- og orkesterforening
Olsson, Maja	Rådgiver	Nasjonalt senter for kunst og kultur
Peavor-Johnson, Natasha	Rådgiver	Vestfold fylkeskommune
Plur, Alexander Krohg	Rektor	Kulturskolen i Ås
Rian, Hans Ole	Forbundsleder	Musikernes fellesorganisasjon
Runsjø, Pål	Førstelektor i musikk	Høgskolen i Vestfold
Rygg, Anton	Rektor	Grefsen skole
Salvesen, Geir	Studieleder/førstelektor	Høgskolen i Vestfold
Samuelsen, Arne Marius	Dosent	Høgskolen i Telemark, styreleder Kunst i skolen
Sandved, Kirsti	Fagkoordinator	Rogaland fylkeskommune
Saxi, Kirsti	Senterleder	Nasjonalt senter for kunst og kultur
Sekkelsten, Ådne	Daglig leder	Norsk scenekunstbruk
Skaansar, Anne	Høgskolelektor	Kunst- og designhøgskolen i Bergen
Skoge, Håkon	Daglig leder	Turneorganisasjonen for Hedmark

Storjord, Elisabeth	Daglig leder	Musikk i Nordland
Storsve, Kristine	Daglig leder	Fellesrådet for kunstfagene i skolen
Sæter, Anne-Elisabeth	Fagkonsulent, DKS Oslo	Utdanningsetaten i Oslo
Sørbye, Christine Wergeland	Prosjektleder skoleutvikling Edvard Munch VGS	Utdanningsetaten i Oslo
Sørvåg, Tove Aadland	Formidlingskonsulent	Kunst i Skolen
Tromsdal, Roar	Førstelektor i teater	Høgskolen i Nord-Trøndelag
Tornquist, Peter	Rektor	Norges musikkhøgskole
Torp, Karin	Seniorrådgiver	Utdanningsforbundet
Ulvund, Marit	Senterleder	Seanse, Høgskolen i Volda
Valberg, Lise	Produsent DKS	Nordland fylkeskommune
Ørjasæter, Kristin	Direktør	Norsk barnebokinstitutt
Østerdal, Tone	Teamleder kunst og kultur	Buskerud fylkeskommune
Øverland, Knut	Prosjektleder	Norsk kulturskoleråd

Ekspertgruppen for kunst og kultur i opplæringen

Eirik Birkeland	Leder for gruppen
Berit Kirksæther	
Aslak Sira Myhre	
Ole Hamre	
Elisabeth Sørheim	
Ann Evy Duun	
Magne Espeland	
Sissel Andsnes	

Sekretariatet

Arnhild Hegtun	Leder av sekretariatet	Kunnskapsdepartementet Tlf: 934 94974 E-post: Arnhild.Hegtun@kd.dep.no
Sigrid Køhn		Kulturdepartementet
Helle Jensen		Kunnskapsdepartementet
Sarah Gaulin		Kunnskapsdepartementet

Litteratur

Referanser til rapporten, inklusive litteratur benyttet av ekspertgruppa.

Fullstendig oversikt over litteratur på feltet i Skandinavia, utarbeidet på oppdrag for ekspertgruppa ved Høgskolen Stord/Haugesund, følger vedlagt.

- Breivik, J.-K. & Christophersen, C. (red.) (2013). *Den kulturelle skolesekken*. Oslo: Norsk kulturråd.
- Bamford, A. (2012). *Arts and Cultural Education in Norway 2010/2011*. Bodø: Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen.
- Bamford, A. (2006). *The Wow Factor*. Tyskland: Waxmann.
- Borgen, J.S. & Brandt, S.S. (2005/2006). *Ekstraordinært eller selvfølgelig?* Oslo: Nifu Step.
- Bjørnsen, E. (2012). *Inkluderende kulturskole: Utredning av kulturskoletilbudet i storbyene*. Kristiansand: Agderforskning.
- Carlsen, T.C. & Sjaastad, J. (2014). *Evaluering av Program for skolebibliotekutvikling 2009-2013*. Oslo: NIFU-rapport 4-2014.
- Collard, P. (kommer i 2014). *Elevmedvirkning i Den kulturelle skolesekken. En undersøkelse utført av Creativity, Culture & Education*. Oslo: sekretariatet for Den kulturelle skolesekken.
- Espeland, M., Allern, T.-H., Carlsen, K. & Kalsnes, S. (2011). *Praktiske og estetiske fag og lærerutdanning*. Stord: Høgskolen Stord/Haugesund.
- Espeli, A. & Gran, A.-B. (2011). *Kulturnæringenes betydning for norsk økonomi*. MENON-publikasjon nr. 9/2011.
- Følgegruppen for lærerutdanningsreformen (2014). *Lærerutdanninger i endring. Indre utvikling – ytre kontekstuelle og strukturelle hinder*. Rapport nr. 4, 2014.
- Gustavsen, K. & Hjelmbrekke, S. (2009). *Kulturskole for alle?* Bø: Telemarksforskning.
- Hofslid, E., Jakola, T. & Rishaug, H. (red.) (2013). *På vei til kulturskole for alle*. Norsk kulturskoleråd.
- Holen, A., Karstensen, G. & Larsen, M. (2011). *Sikringskost og melisdryss*. Jubileumsskrift for Den kulturelle skolesekken. Norsk kulturråd.
- Hylland, O.M., Berge, O.K. & Aure, V. (2012). *Infrastruktur for kvalitet?* Bø: Telemarksforskning.
- Jensen, M. (2013). *Estetiske læreprosesser i skole, kulturskole og barnehage*. Trondheim: Akademika forlag.
- Kalsnes, S. (2012). OASE. *Om kulturskoleutvikling og lokal forankring av Den kulturelle skolesekken*. Oslo: NMH-publikasjon.
- Karseth, B., Møller, J. & Aasen, P. (red.) (2013). *Reformtakter. Om fornyelse og stabilitet i grunnopplæringen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kleppe, B. (2013). *Kultur møter kulturmøter. Kulturskolebruk blant innvandrere*. Bø: Telemarksforskning.
- Kulturskoleutvalget (2010). *Kulturskoleløftet - Kulturskole for alle*. Oppdrag fra Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet (2012). *Kompetanse for kvalitet – Strategi for etter- og videreutdanning 2012-2015*.
- Kunnskapsdepartementet (2007). *Skapende læring. Strategiplan 2007-2010*.
- Kunnskapsdepartementet (2006). *Læreplanverket for kunnskapsløftet*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Kulturdepartementet, Nærings- og handelsdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet (2013). *Fra gründer til kulturbedrift*.
- Kulturdepartementet og Kyrkje-, utdannings- og forskningsdepartementet (1995). *Broen og den blå hesten*.
- Losnegard, G. (2014). *En introduksjon til ikke-kognitive ferdigheter*. AktuellAnalyse, februar 2014, Kunnskapsdepartementet.
- Meld. St. 6 (2012-2013). *En helhetlig integreringspolitikk*. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Meld. St. 24 (2012-2013). *Fremtidens barnehage*. Kunnskapsdepartementet.
- Meld. St. 10 (2011-2012). *Kultur, inkludering og deltaking*. Kulturdepartementet.
- Meld. St. 18 (2010-2011). *Læring og fellesskap*. Kunnskapsdepartementet.
- Myndigheten för kulturanalys (2013). *Skapande skola. Rapport 2013:4*.
- Nordisk ministerråd (2011). *Praktisk-musiske fag i utdanningssystemene i Norden*. TemaNord 2011:518. København.

- Norsk kulturskoleråd (2003). *På vei til mangfold. Rammeplan for kulturskolene 2003*.
- NOU (2013). *Kulturutredningen 2014*. Oslo: Fagbokforlaget.
- OECD (2010). *The OECD Innovation Strategy: Getting a Head Start on Tomorrow*. Lasta ned mars 2014 fra: <http://www.oecd.org/sti/theoecdinnovationstrategygettingaheadstartontomorrow.htm>
- President's Committee on the Arts and the Humanities (2011). *Reinvesting in Arts Education*. Lastet ned mars 2014 fra: http://www.pcah.gov/sites/default/files/photos/PCAH_Reinvesting_4web.pdf
- Proba samfunnsanalyse (2013). *Kultur får elever til å blomstre. Evaluering av ordning med øremerkede stimuleringsmidler til kulturskoler og kulturtilbud*. Rapport 2013 – 14
- Roaldset, D. (2014). *Den sjette grunnleggende ferdighet: Sosiale ferdigheter*. I: Bedre Skole Nr. 1 – 2014 Tidsskrift for lærere og skoleledere.
- Smith, R.A. (2006). *Culture and the Arts in Education*. New York: Teachers College Press.
- St.meld. nr. 38 (2002-2003). *Den kulturelle skulesekken*. Kultur- og kyrkjedepartementet.
- St.meld. nr. 39 (2002-2003). «*Ei blot til Lyst*». Utdannings- og forskningsdepartementet.
- St.meld. nr. 8 (2007-2008). *Kulturell skulesekk for framtida*. Kultur- og kyrkjedepartementet.
- St.meld. nr. 31 (2007-2008). *Kvalitet i skolen*. Kunnskapsdepartementet.
- Sæthre-McGuirk, E. (2010). *Kulturskole – utviklingen av de kommunale kulturskolene som gode lokale ressurscenter*. Bodø: Nasjonalt Senter for kunst og kultur i opplæringen.
- UNESCO (2006). *Veikart for kunstfaglig opplæring*. Basert på verdenskonferansen for kunst i opplæringen. Lisboa.
- Vibe, N. (2012). *Spørsmål til Skole-Norge høsten 2012*. Oslo: NIFU.
- Vibe, N. (2012). *Spørsmål til Skole-Norge våren 2012*. Oslo: NIFU.
- Winkelmann, A. & Johansson, M. (red.) (2014). *Kulturrikets tilstand 2013*. TF-rapport nr. 5/2014. Bø: Telemarksforskning.
- Winner, E., Goldstein, T.R. & Vincent-Lancrin, S. (2013). *Art for Art's Sake? OECD*.
- Østberg, T. (red.) (2005). *Barnet og kunsten*. Oslo: Norsk kulturråd.

Kunst og kultur i opplæringen

– en skandinavisk litteraturoversikt

Ekspertgruppe for kunst og kultur i opplæringen 2014

1.0	Innledning	90
1.1	Databasene	90
1.2	Tilleggssøk	92
1.3	Oversiktens struktur	92
	Skandinavisk litteratur	93

Kunst og kultur i opplæringen

1.0 Innledning

Høgskolen Stord/Haugesund v/Program for kultur- og kreativitetspedagogikk (K-ped) ble i brev av 2. desember 2013 forespurt om å bidra inn i ekspertutvalgets arbeid med å utarbeide en litteraturoversikt over vitenskapelige skandinaviske bidrag knyttet til kunst og kultur i opplæringen. Oppdraget ble beskrevet som følger:

...vil arbeidet omfatte review av vitenskapelig artikler, bøker og bokkapitler, mastergrader og doktorgrader, og andre relevante kilder. I reviewen vil inkludere oversiktelig dokumentasjon av abstrakter, summaries, korte evalueringer, og aktualitetsartikler. (KD brev av 2. des. 2013)

Oppdraget er utført med kort frist. Det er gjennomført søk i norske, danske, svenske, islandske og finske databaser over vitenskapelige publikasjoner innen oppdragsområdet og underliggende spesifikasjoner knyttet til sentrale felter innen det vi oppfatter som relevant for «kunst og kultur i opplæringen». Vi har tatt utgangspunkt i ekspertutvalgets mandat for vår forståelse av «kunst og kultur i opplæringen». Hovedfokuset i søket har i all hovedsak vært søk etter doktoravhandlinger, mastergradsavhandlinger og enkeltartikler. Mange av treffene er bøker, i noen grad rapporter, og noen av disse er også tatt med i resultatet under en «diverse» kategori. For å gjøre søkene mest mulig aktuelle, valgte vi, etter de første søkerundene, å begrense søket til publikasjoner fra de 10 siste årene. Det er i noen tilfeller gjort unntak fra dette, dersom vi anså arbeidene for å være spesielt relevante.

Innledningsvis ble det gjort søk på tema «kunst og kultur i utdanning», med ulike søkestrenger, der stikkordene var kunst, kultur, skole, utdanning, opplæring, pedagogikk osv., i ulike kombinasjoner. Dette medførte svært mange treff som ikke ble vurdert som relevante for «opplæring» og vi har derfor gjennomført søk på fagområdene som er vurdert som mest aktuelle knyttet til «opplæring». For å kunne finne relevante publikasjoner måtte det gjøres avgrensede søk som korresponderer med akademias fagområder og betegnelser

innenfor det som samlet kan beskrives som ”kunst og kultur i opplæringen”. Søket har derfor omfattet fagområdene musikk, kunst- og håndverk, dans, drama- og teater, litteratur og estetikk. Alle søkeresultat er vurdert i forhold til relevans for utvalgets mandat og arbeid. Kriteriene for utvalget av referanser og tekster i denne reviewen har vært akademiske tekster og arbeid som omhandler:

- undervisning i ett eller flere fagområder innenfor kunst og kultur
- forskning på undervisning eller institusjoner/ ordninger i fagområder innenfor kunst og kultur
- pedagogiske betraktninger fagområder innenfor kunst og kultur
- filosofiske betraktninger knyttet til fagområder innenfor kunst og kultur
- vurdering og forskning knyttet til læreplaner innenfor relevante fagområder

Reviewoversikten ble bestilt som en skandinavisk gjennomgang. Vi har derfor søkt i skandinaviske databaser slik det er redegjort for nedenfor, men vi har også søkt i internasjonale tidsskriftsbaser etter bidrag fra skandinaviske forfattere. Arbeid med litteraturoversikter har fått en stor plass i akademisk virksomhet. Det er alltid utfordringer knyttet til utvalg i utarbeidelsen av slike oversikter, og disse blir redegjort i det følgende.

1.1 Databasene

Innen Skandinavia er det i hvert land etablert en felles database for vitenskapelig publikasjoner. Dette er noe ulikt fra land til land, som har det til felles at man kan benytte kun en søkemotor. Dette har vært dobbeltsjekket i en viss utstrekning, gjennom direkte søk i enkelte institusjoners egne biblioteker, og ved å søke gjennom Google Scholar på forfatternavn. Søkene på hvert fagområde resulterte i flere ti-talls tusen treff, og det var derfor nødvendig å gå gjennom utvalget manuelt med sikte på å komme fram til et relevant,

men begrenset utvalg. Vi har valgt å legge hovedvekten på doktorgradspublikasjoner og vitenskapelige artikler, men også tatt med mastergradsarbeider og andre bidrag som vi har gitt kategorinavnet «diverse». Til sammen har vi gjennomgått flere tusen treff.

Norge

Oria

Oria er den norske felles søkemotoren for Bibsys. Også artikler man finner i NORA (Norwegian Open Research Archives) er å finne i denne søkemotoren. Dette er en fersk søkemotor som fortsatt ikke er 100% på plass, og det er opp til hver enkelt institusjon i hvilken grad de har lagt sine publikasjoner/bibliotek inn i denne databasen. Søk i ASK (den gamle søkemotoren for Bibsys) fra ulike institusjoner tyder på at de aller fleste sentrale publikasjonene innen disse fagområdene er lagt inn.

Sverige

Libris

Den svenske søkemotoren er felles for alle universiteter og høyskoler i Sverige. Libris er bygget opp på samme måten som Oria, og vi har forutsatt at begrensningene som ble gjort i søkemotoren fungerer tilfredsstillende. De enkelte universitetene har også sine databaser – f.eks. har Göteborgs Universitet, GUPEA, der man kan få opp lister over doktoravhandlinger. Tilsvarende har vi ikke funnet hos f.eks. Stockholms Universitet. GUPEA's liste over doktorgrader er gjennomgått.

Danmark

Kubis

Den danske inngangen til Det Kongelige Bibliotek og Københavns Universitets bibliotek. Her brukes søkemotoren Rex, og man velger hvilket bibliotek man vil søke i – søk i Institut for Kunst- og kulturvidenskap medførte relativt lite med stor relevans. Søket ble derfor konsentrert til Aarhus Universitet, som nå inkluderer DPU – tidligere Danmarks

Pædagogiske Universitet, nå Institut for Uddannelse og Pædagogik.

Et søk i Aarhus Universitets «database over forskningspublikasjoner» (bog, antologi, afhandling, rapport) ga på faget musikk kun 31 treff – derav kun 1 publikasjon av interesse for dette søket. Dette synes ikke rimelig, og er derfor ikke en pålitelig kilde for referanser. Søk i Aarhus Universitets bibliotek: <http://library.au.dk/betjeningssteder/campus-emdrup-dpb/> – ga et bedre treff og så godt som alle referansene fra Danmark er fra dette søket. Søkemotorene i Danmarks biblioteker har ikke den samme mulighet til å begrense søket til avhandlinger, og utvalget er derfor basert på en gjennomgang av ulike søk. Dette valget kom opp

i noen av søkene, men ikke i alle. (I bibliografilisten kan man finne noen av søkeresultatene som lenker. Disse fungerer hvis de blir limt inn i Internet Explorer.)

Danmark holder på å utvikle en felles bibliotekportal/søkemotor som heter **bibliotek.dk**: Dansk biblioteksportal. Her kan man søke direkte eller finne frem til ulike bibliotek, som f.eks. Aarhus Universitets Bibliotek. Dette er ikke ferdigutviklet, og er ikke spesifikt rettet mot vitenskapelige publikasjoner.

Finland

Søk ble foretatt i ulike databaser, blant annet ved **Sibelius Akademiet**. (Sibelius Akademiets bibliotek, Avhandlinger - SA, education). Dette gav få relevante resultater, og de få funnene fra Finland er derfor funnet via det finske nasjonalbiblioteket: **Finlands Nasjonalbibliotek**. Dette var et uventet resultat, men det kan skyldes at vi kun har søkt etter engelsk-språklige publikasjoner. Noen få sentrale finske publikasjoner er med, dels funnet gjennom disse søkene, dels på navn vi har kjennskap til.

Island

På Island har de et nasjonal- og universitetsbibliotek (**Islands Nasjonal- og universitetsbibliotek, Island Bibliotek**). Vi gjorde ingen treff av relevans i dette søket.

1.2 Tilleggssøk

Det ble lagt inn i alt 578 relevante treff etter de søkerundene som er beskrevet over.

Ved manuell gjennomgang av disse referansene, så vi at flere sentrale navn/publikasjoner til dels manglet, og det ble derfor gjort nye søk, denne gangen på 40 akademikernavn som vi kjenner til har publisert innenfor feltet kunst og kultur i opplæringen. Dette ble gjort både i Oria og i Google Scholar. Dette resulterte i til sammen ca. 200 flere relevante referanser. Det er ingen database som har «alle» publikasjoner samlet. Dette gjør store litteratursøk utfordrende på flere måter; til dels er det de samme referansene som går igjen i ulike databaser og en del internasjonale artikler blir ikke registrert i bibliotekenes databaser. Åpne søk gir mange treff, og det er ulike muligheter til å begrense søkene i de ulike databasene. Det er derfor nødvendig å ta et forbehold i forhold til søkenes treffsikkerhet; det kan være sentrale publikasjoner som av ulike årsaker er blitt oversett. I tillegg er det selvsagt nødvendig å minne om den begrensning som ligger i den menneskelige faktoren. For å balansere dette har vi latt en representativ faggruppe se gjennom utvalget og gi innspill.

1.3 Oversiktens struktur

Vi har valgt å bygge opp oversikten med referanser i følgende kategorier: Rapporter/utredninger, doktorgradsavhandlinger, mastergradsavhandlinger, publiserte artikler med fagfelle vurdering, og en diversekategori med bøker og andre relevante bidrag.

Det er i referanselisten til sammen 36 rapporter/utredninger. Av disse er seks norske og en svensk rapport. Vi har ikke inkludert institusjonenes egenrapporter, men lagt vekt på norske rapporter utarbeidet av forskningsmiljøer.

Det er funnet i alt 108 doktorgradsavhandlinger med særlig relevans for kunst og kultur i opplæringen i søkene. Arbeidene spenner vidt, men med en stor overvekt på musikkfeltet. Dette gjenspeiler trolig forholdet mellom fagområdenes akademiske produksjon over de siste 10 år knyttet til doktorgradsavhandlinger. Vi har ikke tilgang til statistiske oversikter som kan avkrefte eller bekrefte en slik antakelse. Hovedtyngden er svenske og norske avhandlinger.

Det ble funnet 78 masteroppgaver av relevans innen fagområdene, og det ligger 242 fagfellevurderte artikler i referanselisten. I diversekategorien finner vi ulike publikasjoner som ikke faller i de andre hovedkategoriene som er brukt for å sortere. Her er det valgt ut publikasjoner som er interessante på grunn av tema. De fleste er publiserte bøker. Referanselisten for alle publikasjoner er presentert alfabetisk på førsteforfatter. I den grad vi har vurdert det som formålstjenlig ligger det lenker til fullstendige tekster i oversikten.

Skandinavisk litteratur

Listen under omfatter alle publikasjoner som ble vurdert og tatt inn i reviewen.

- Aagre, W. (2006). *Sporene der hjemme: Om 15-16-åringene og deres hverdagskultur - basert på en undersøkelse om kulturelle og estetiske praksiser i noen utvalgte nordiske ungdomsrom*. (Doktoravhandling NTNU). 2006:167
- Aalberg, E. A. (2012). *Profesjonsforståelser i instrumentalpedagogiske praksiser*. (Ph.d., NTNU). 2012:323
- Aanestad, K. B. (2012). *Frigjørende integrering: En undersøkelse av de undertrykte teater og de undertrykte pedagogikk i integreringsarbeid i Norge*. (Master thesis, Misjonshøgskolen i Stavanger).
- Aasheim, M. A. & Selvik, R. M. (2013). «Musikk kan ikke læres!»: Forventninger og krav til grunnskolenes musikk lærere. (Masteroppgave,). doi: <http://diva-portal.org/smash/get/diva2:656157/FULLTEXT01.pdf>
- Acer, D. & Ömeroğlu, E. (2008). A study on the effect of aesthetic education on the development of aesthetic judgment of six-year-old children. *Early Childhood Education Journal*, 35(4), 335. doi: 10.1007/s10643-007-0193-4
- Agerbæk Jørgensen, L. (2002). Musik dæmper uro i klassen. Musik giver sociale børn. Musik er livsviktig for børn. *Skolebørn*, 69(6), s. 3-5.
- Alterhaug, B. (2003). Improvisasjon som skapende prosess; Interdisciplinary perspectives on improvisation. *Nordisk jazzforskning* (konferanse: 6: 2002). Oslo: Norsk jazzarkiv, 2003; nr 13
- Alterhaug, B. (2006) «Mellom panikk og kjedsomhet. Om improvisasjon i jazz», i Kjetil Steinsholt og Henning Sommerro (red.), *Improvisasjon*, (p 55- 78.) Oslo: Damm Forlag
- Alterhaug, B. (2009). Creativity and improvisation as phenomena and acting potential in different contexts. *Proceedings and Other Publications*.
- Alterhaug, B. & Olatunji, B. Improvisation as phenomenon and tool for communication, interactive action and learning. *Improvisation; between Technique and Spontaneity*, s. 103-134.
- Amundsen, M. (2012). *En uventet hendelse: En pedagogisk filosofisk studie av dansens dannelsespotensial*. (Master oppgave, Universitetet i Oslo). doi: https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/34799/master_marte_amundsen.pdf?sequence=1
- Andersen, H. J. (1996). *Musiklytning i folkeskolen med særlig henblik på klassisk musikk*. (Kandidatoppgave, Danmarks Lærerhøjskole). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_4959243)
- Andersen, L. (2003). *Musikalsk notation i skolen: En undersøgelse af grundskolelæreres begrundelser for og imod inddragelse af musikalsk notation i undervisningen*. (Kandidatoppgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5165595)
- Andreassen, S. (2009). *Rekruttering til ulike kunstutdanninger: En kvantitativ analyse av betydningen av sosial bakgrunn*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo). doi: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/15884/andreassen.pdf?sequence=2>
- Angelo, E. & Varkøy, Ø. (2012). *Om opplevelser og forståelser av instrumentalpedagogiske praksiser*. I: Holgersen, S.-E. & Nielsen, S.G.(red.): *Nordic Research in Music Education*. Yearbook Vol. 13. Norges Musikkhøgskole.
- Angelo, E. (2012). Profesjonsforståelse hos en instrumentalpedagog i en samordnet musikk lærerstilling. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, 15(01), s. 27-45.
- Anttila, E. (2007). Children as agents in dance: Implications of the notion of child culture for research and practice in dance education. I: L. Bresler (Red.), *International handbook of research in arts education* (s. 865-880) Springer. doi: http://download.springer.com/static/pdf/358/chp%253A10.1007%252F978-1-4020-3052-9_59.pdf?auth66=1392206003_d58e0c1fcec28ee2cec7af3b8166104e&ext=.pdf
- Anttila, E. (2007). Children as agents in dance: Implications of the notion of child culture for research and practice in dance education. *International handbook of research in arts education* (s. 865-879) Springer.
- Anttila, E. H. (1997). *Dance education in theory and practice*. (Licentiat uppsats, University of Helsinki).
- Anttila, E. (2003). *A dream journey to the unknown : Searching for dialogue in dance education*. (Doktorgrad, Teaterhögskolan, Helsingfors).
- Anttila, E. (2007). Dance as a dialogical praxis : Challenging individualism in art and education. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse*, Årg. 1 (2007), s. 57-74.
- Arda, Z. (2009). Art instruction in pre-school education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 150. doi: 10.1016/j.sbspro.2009.01.028

- Arvedsen, K. & Illeris, H. (Red.). (2000). *Samtidskunst og undervisning: En antologi*. København: Center for Billedpædagogisk Forskning, Danmarks Pædagogiske Universitet.
- Arvidsson, A. (1991). Sågarnas sång: *Folkligt musicerande i sågverkssamhället Holmsund 1850-1980 = the song of the saw-mills: Popular music-making in the saw-mill community of Holmsund 1850-1980*. (Avhandling, Universitetet i Umeå;).
- Ash, M. (1986). *Integration in the teaching of the arts: A study of the role of metaphor across four forms - music, movement, poetry and visual art*. (Ph.D, University of London, Institute of Education).
- Aulin-Gråhamn, L. & Thavenius, J. (2003). *Kultur och estetik i skolan*. (No. 9). Malmö: Malmö högskola, Lärarutbildningen
- Aulin-Gråhamn, L., Persson, M. & Thavenius, J. (2004). *Skolan och den radikala estetiken*. Malmö: Studentlitteratur.
- Aure, V. (2009). *Konsten som läranderesurs: Syn på lärande, pedagogiska strategier och social inklusion på nordiska konstmuseer*. I: H. Illeris, & H. Örtengren (Red) Skärhamn: Nordiska akvarellmuseet.
- Aure, V. (2011). *Kampen om blikket: En longitudinell studie der formidling av kunst til barn og unge danner utgangspunkt for kunstdidaktiske diskursanalyser*. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Austring, B. D. & Sørensen, M. (2006). *Æstetik og Læring: Grundbog om Æstetiske Læreprocesser*. København: Hans Reitzel.
- Bagga-Gupta, S., Ferm Thorgersen, C., Georgii-Hemming, E. & Varkøy, Ø. (2012). Aesthetic and communicative experiences: Building on the ideas of Christopher Small. I: Hennessy, S.(Ed.). *Music Education Research*. Exeter: University of Exeter Press
- Bak, J. (2013). *Drama og teater for børn og unge: Hvorfor giver det læring?* Rødekro: Forlaget Drama.
- Bakke, A. (2005). *Forbilder: En kvalitativ analyse av ungdommers holdninger til musikkvideo og kjønnsroller*. (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo). doi: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/27580/31462.pdf?sequence=1>
- Bakke,S., Indrehus, P. & Refvik, S. (1986). *Spill med!: 20 samspill-arrangementer for ungdomsskolen og den videregående skolen*. I: P. Indrehus (Red.). Oslo: Cappelen.
- Bakke, S. (1994). Læraren i skapande aktivitetar i musikk - nokre strek i eit omriss av ein balansekunstnar. I: Dyndahl, P. & Varkøy, Ø. *Musikkpedagogiske Perspektive*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Bakke, S. (2007). Kva vilkår har kreativiteten i ein norsk grunn skole i dag? I: Olsen, E. & Hovdenak, S.S. *Musikk - Mulighetenes Fag*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Balling, G. (2012). Det er i mødet, det sker - om kulturpolitikk og kulturformidling med børn i centrum. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*, (01-02), 8.
- Bamford, Anne (2006). Wow-faktoren. Globalt forskningskompendium, om kunstfagenes betydning i utdanning. Oslo: Musikk i skolen.
- Bamford, A. (2012). *Kunst- og kultur opplæringen i Norge, 2010/2011*. Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen.
- Bastholm, D. G. (2008). Forholdet mellem dans og musik i danseundervisning: En case undersøgelse af gymnasieelevers arbejde med koreografi. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse*, Årg. 2 (2008), s. 51-68.
- Bechmann, S. (2013). Musik i folkeskolen - før og nu. *Dansk Sang*, 64(5), s. 38-40.
- Becker Gruvstedt, M. (2000). World music school: Musik undervisning i en mångkulturell skola. I: Olsson B. I., Sæther E. (Red.). *Perspectives in music and music education*. Malmö Academy of Music.
- Beitohaugen, A. (2007). *Audiovisuell formidling: En studie av musikkvideo i populærmusikk*. (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo). doi: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/27112/OppgavexAgata.pdf?sequence=1>
- Bergland, R. (2006). «Hver dag hjelper musikken meg»: En kvalitativ undersøkelse om musikklytting med helsefremmende virkning. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Bergman, Å. (2009). *Växa upp med musik - ungdomars musikanvändande i skolan och på fritiden*. (Doctor of Philosophy, Göteborgs universitet. Humanistiska fakulteten). doi: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/20314/1/gupea_2077_20314_1.pdf
- Bergström, K. (2012). *Playing for togetherness - designing for interaction rituals through gaming*. (Dr.philos., Göteborgs universitet. IT-fakulteten).
- Bergström, G. (2009). *Dramaturgi gjennom musikk*. (Master oppgave, Universitetet i Oslo). doi: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/27181/Masterxoppgavexprx280409.pdf?sequence=3>
- Bjøntegaard, B. J. (2000). Musikk i øret - øre for musikk! I: Nesheim, E. *Flerstemmige Innspill 2000: Artikkelsamling*. Oslo: Norges Musikkhøyskole.

- Bjøntegaard, B. J. (2002). «Hør hvor fint jeg spiller små og store triller-»: Klaverlæreren i musikk- og kulturskolene, - konservativ eller fremtidsrettet. I: Nesheim, E., Hanken, I.M. & Bjøntegaard, B.J (red.) *Flerstemmige Innspill 2002: Artikkelsamling*. Oslo: Norges Musikkhøyskole.
- Bjurström, E. (1997). *Högt & lågt / smak och stil i ungdomskulturen*. (Doktoravhandling, Stockholms universitet).
- Bjørnsen, E. (2012). *Inkluderende kulturskole. Utredning av kulturskoletilbudet i storbyene*. (Prosjektrapport No. 5). Kristiansand: Agderforskning.
doi: http://www.kulturskoleradet.no/upload/bruker/dokumenter/Dokumentarkiv/10_Forskning/2012_Inkluderende_kulturskole_Agderforskning.pdf
- Bladh, S. (2002). *Musiklärare - i utbildning och yrke: En longitudinell studie av musiklärare i sverige*. (Ph.D, Institutionen för musikvetenskap, Universitetet i Göteborg).
- Blix, H. (2007). Hørelærerfaget før og nå. I: Blix, H. & Bergby, A.K. (red.). *Øre for Musikk*. Oslo: Unipub
- Bohemia, E., Nielsen, L. M., Digranes, I. & Lutnæs, E. (2013) Design learning for tomorrow. I: J.B. Reitan, P. Lloyd, E. Bohemia, L. M. Nielsen, I. Digranes & E. Lutnæs (Red.), *Design Learning for Tomorrow – Design Education from Kindergarten to PhD. DRS CUMMULUS* (Volumes 1-4). Oslo: ABM-Media as
- Bolton, G. (2010). I Grünbaum A. (Red.), *Drama för lärande och insikt om dramapedagogik i teori och praktik*. Johanneshov: TPB (Studentlitteratur).
- Bonde, F. (2005). Musik er en sag. *Dansk Sang*, 57 (nr. 3 (2005/2006)), s. 66-67.
- Borgen, J. S. (1998). *Kunnskapens stabilitet og flyktighet: Om forholdet mellom amatører og profesjonelle i kunstfeltet*. (dr.art., Universitetet i Bergen).
- Borgen, J. S. & Brandt, S. S. (2006). *Ekstraordinært eller selvfølgelig? Evaluering av den kulturelle skolesekken i grunnskolen*. (Nr. 5). NIFU STEP Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Borgen, J. S. (1993). Aesthetics in practice. *Kasvatus: Suomen Kasvatustieteellinen Aikakauskirja*, 24(1), 55.
- Braanaas, N. (2008). *Dramapedagogisk historie og teori* (5. utg.). Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Brønne, K. (2009). *Mellom ord og handling: Om verdsettning i kunst og handverksfaget*. (Ph.d., Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo).
- Brändström, S. & Wiklund, C. (1995). *Två musikpedagogiska fält: En studie om kommunal musikskola och musiklärarutbildning*. (Doktoravhandling, Pedagogiska institutionen, Umeå universitet).
- Bräuer, G. (Red.). (2002). *Body and language intercultural learning through drama*. Westport, CT: Ablex Pub.
- Breili, G. (2007). *Hvilken betydning har elev-lærer-relasjon for elevenes trivsel i en ungdomsskole? En empirisk undersøkelse*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo). doi: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/31877/GroBreilimasteroppgaven%5b1%5d.pdf?sequence=1>
- Breivik, J. K. & Christophersen, C. (2012). *Den kulturelle skolesekken – et utredningsnotat – for kulturutredningen 2014*. doi: http://www.regjeringen.no/upload/KUD/Styrer_raad_utvalg/Kulturutredningen/Den_kulturelle_skolesekken-et_utredningsnotat_Rokkansenteret.pdf
- Breivik, J.K. & Christophersen, C. (2013). *Den kulturelle skolesekken*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Brem Sørensen, P. (2004). *Improvisation: En undersøgelse af begrundelser og bedømmelser af musikaktiviteten improvisation, som den indgår i konservatoriernes optagelsesprøve til den rytmiske musiklæreruddannelse*. (Kandidatoppgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5165463)
- Bresler, L. (Red.). (2007). *International handbook of research in arts education*. Dordrecht: Springer.
- Brethvad, G. & Lyhne, E. (1996). *Romkugleri: Et multimedie-projekt med musik, drama, fantasi og dans*. 0-14, Årg. 6, nr. 3 (1996), s. 92-97.
- Brøndsholm Andersen, C., & Geurtze, C. (2012). Det handler om at lytte. *Teater-Et*, Nr. 159 (2012), s. 34-37.
- Brudevoll, I., Ness, B. (2005). *Eventyr som teater: Refleksjoner omkring eventyrteater og virkning, basert på performance-teori, eventyrforskning og ritualteori*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo). doi: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/24162/eventyr.pdf?sequence=1>
- Bruun-Kristensen, L. (2007). *Dansens vej frem i skole og institution: Dansekonsulenternes arbejde med danseprojekter for børn*. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse*, Årg. 1 (2007), s. 35-40.
- Buehrer, T. E. (2000). *An alternative pedagogical paradigm for skills: An examination of constructivist learning theory and its potential for implementation into aural skills curricula*. (Ph.d., Indiana University).

- Buhl, M. (2004). Visual culture as a strategy of reflection in education. *Nordisk Pedagogik*, 24(4), s. 277-293.
- Buhl, M. (2005). Visual culture as a strategic approach to art production in education. *International Journal of Education through Art*, 1(2), s. 103-114.
- Buhl, M., Christensen, K. M. & Skov, K. (2003). *Praktik set i lyset af billedkunstfaget*. København: Zahles seminarium.
- Buhl, M. (2002). *Paradoksall billedpædagogik: Variationer i læreruddannelsens billedkunstfag*. (Ph.d, Danmarks pædagogiske universitets forlag).
- Buhl, M., Meisner Christensen K. & Skov K. (2004), *Faglighed - set i lyset af billedkunstfaget*. Aalborg: Aalborg Seminarium.
- Buhl, M. & Flensborg I. (2011). *Visuel kulturpædagogik*. København: Hans Reitzel.
- Burnard, P., Dillon, S., Rusinek, G. & Sæther, E. (2008). Inclusive pedagogies in music education: A comparative study of music teachers' perspectives from four countries. *International Journal of Music Education*, 26(2), s. 109-126.
- Calissendorff, M. (2005). "Om man inte vill spela - då blir det jättesvårt": En studie av en grupp förskolebarns musikaliska lärande i fiolspel. (Avhandling, Universitetsbiblioteket, Örebro universitet).
- Candasamy, M. R. (2011). *The role of contemporary music in instrumental education*. (Masteroppgave, Universitetet i Agder).
- Carlsson, M. A., Pramling, N. & Samuelsson, I. P. (2008). *Från görande till lärande och förståelse: En studie av lärares lärande inom estetisk: Nordisk barnehageforskning 1* (1) s. 41-51.
- Chaib, C. (1996). *Ungdomsteater och personlig utveckling: En pedagogisk analys av ungdomars teaterskapande*. (Avhandling, Universitetet i Lund).
- Chemi, T. (2010). Hvad betyder det at undervise i design i folke skolen? *Håndarbejde i Skolen*, Årg. 45, nr. 4 (2010), s. 6-9.
- Christensen, M. (2000). Børn og unge komponerer. *Dmt*, 75 (nr. 6 (2000/2001)), s. 186-187, 190-191. Hentet fra http://dvm.nu/hierarchy/periodical/dmt/2000-2001/06/?show=data/periodical/dmt/2000-2001/6/periodical-dmt2000-2001_6_05.tkl&type=periodical
- Christensen, O. M. (1986). *Dramapædagogiske forløb: En samling teoretiske og praktiske tekster* (1. udg.). Tylstrup: Adapta.
- Christophersen, C. (2005). Kroppen i musikkpædagogikken. *Flerstemmige Innspill 2004 -2005: En Artikkelsamling* (NMH-Publikasjoner), 1, s. 83-96.
- Christophersen, C. (2009). *Rytmsk musikkundervisning som estetisk praksis: En casestudie*. (Ph.d, Norges Musikkhøgskole, Unipub). doi: http://brage.bibsys.no/nmh/bitstream/URN:NBN:no-bibsys_brage_36637/1/Christophersen_Avhandling.pdf
- Christophersen, C. (2011). *Interesser, nærhet og brudd. Om å forske på egen musikkpedagogisk kultur*. (Nr. 2011:2). Oslo: NMH-publikasjoner. doi: Fulltext http://brage.bibsys.no/nmh/bitstream/URN:NBN:no-bibsys_brage_28439/1/Christophersen_2010.pdf
- Christophersen, C. (2013). Helper, guard or mediator. Teachers' space for Action in The Cultural Rucksack, a Norwegian National Program for Arts and Culture in Schools. *International Journal of Education & the Arts*, 14 (Special 1.11)
- Colley, B. D., Eidsaa, R. M., Kenny, A. & Leung, B. (2012). Creativity in partnership practices. I: G. McPherson, & G. Welch (Red.), *Oxford handbook of music education, volume 2* (Chapter 27). USA: Oxford University Press.
- Dagsland, T. P. (2005). Fra aksjonsforskning i grunnskolen til endring av undervisningspraksis i allmennlærerutdanningen. I: *Vekst og Utvikling*, s. 137-151. Universitetet i Stavanger.
- Dagsland, T. P. (2013). *Eleven som aktør i dialog med kunst: Ungdoms erfaring med kunstundervisningens innhold og metode i faget kunst og håndverk i norsk grunnskole*. (Ph.d., Åbo Akademis förlag). doi: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/87921/dagsland_torunn.pdf?sequence=1
- Dahlin, L. K. (2009). Å Være digital i kunst og håndverk. I: Otnes, H. (red.) *Å Være Digital i Alle Fag*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 189-207.
- Dalaaker, D. (2007). "Kultur i skolesekken": Et møte mellom kunstfeltet og utdanningsfeltet. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Dalin, P. (1973). Centre for Educational Research and Innovation. *Case studies of educational innovation*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Dalsgaard-Rørvik, T. D. (2004). *Kunsten å være et sted: En sosiologisk studie av relasjonen mellom publikum og konsertscenen blå*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Damm, R. (2011). Spil, med livet som innsats. *Drama & Teater i Undervisningen*, 2011, nr. 1, s. 36-38.
- Dandanell, N. & Kørner, T. (2012). De forbistrede trin; dans på skoleskemaet. *Information*, 2012, (2), s. 4-5.
- Danielsson, A. & Brändström, S. (2012). *Musik oss emellan: Identitetsdimensioner i ungdomars musikaliska deltagande*. (Avhandling, Örebro: Örebro universitet).

- Davidsen, H., & Szatkowski, J. (2000). *Drama og pædagogik: Tre bidrag om den æstetiske læreproces* (1. udg.). Løgumkloster: Folkekirkens Pædagogiske Institut.
- Degerman, P. (2012). "Litteraturen, det är vad man undervisar om": *Det svenska litteraturredaktiska fältet i förvandling*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Digerfeldt, G. (1990). *Utvecklingspsykologiska och estetiska aspekter på danslek*. (Avhandling, Almqvist & Wiksell International). *Studia Psychologica Et Paedagogica. Series Altera*, 94.
- Digranes, I. (2009). The Norwegian school subject art and crafts-tradition and contemporary debate. *Formakademisk*, 2(2)
- Digranes, I. (2006). *Bygg meg eit bilete - skap meg ei verd*. (Hovedfagsoppgave, Høgskolen i Oslo, Avdeling for estetiske fag).
- Digranes, I. (2009). *Den kulturelle skulesekken: Narratives and myths of educational practice in DKS projects within the subject art and crafts*. (Ph.d, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo).
- Digranes, I., & Fauske, L. B. (2010). The reflective citizen: General design education for a sustainable future. I: C. Boks, C. McMahon, W. Ion & B. Parkinson (Red.), *When design education and design research meet... The 12th international conference on engineering and product design education 2.-3. september 2010. Trondheim, Norway*. (s. 364-370). Glasgow: Design Society, cop. 2010.
- Dyndahl, P. (2013). Towards a cultural study of music in performance, education, and society? I: P. Dyndahl (Red.), *Intersection and interplay. contributions to the cultural study of music in performance, education, and society (Perspectives in music and music education, no 9)* (pp. 7-20). Lund University: Malmö Academy of Music, cop. 2013. doi: http://www.mhm.lu.se/upload/mhm/forskning/Perspectives_no9_Dyndahl_P_Intersection.pdf
- Dyndahl, P. (2012). Musikproduktion, kunskap och lärande. I: P. Dyndahl, & S. G. Nielsen (Red.), *På tal om musikproduktion: Elva bidrag till ett nytt kunskapsområde*. (s. 55-74). Göteborg: Bo Ejeby Förlag, 2012
- Dyndahl, P. & Ellefsen, L. W. (2011). Kulturteoretiske perspektiver på musikkdidaktisk forskning. I: P. Dyndahl, T. O. Engen & L. I. Kulbrandstad (Red.). *Lærerutdanningsfag, forskning og forskerutdanning. Bidrag til kunnskapsområder i endring*, s. 185-221. Vallset: Oplandske Bokforlag.
- Dyndahl, P. & Nielsen, S. G. (2011). Musikkpedagogikk og autentisitet. I: M. Lindgren, A. Frisk, I. Henningsson & J. Öberg, (Red.). *Musik och kunskapsbildning. Festskrift till Bengt Olsson*, s. 47-56. Göteborg: Art Monitor.
- Dyndahl, P. (2009). Music didactics as a multifaceted field of cultural didactic studies. *Nordisk Musikkpedagogisk Forskning, Årbok 11*. s. 9-32. Oslo: Norges Musikkhøyskole.
- Dyndahl, P. (2008). Music education in the sign of deconstruction. *Philosophy of Music Education Review*, 16(2), s. 124-144.
- Dyndahl, P. (2008). Fagdidaktikk som et estetisk/funksjonelt felt: Et bidrag til de/rekonstruksjon av musikkundervisningens kulturdidaktiske identitet. I: I. A. Næss, & T. Egan (Red.), *Vandringer i ordenes landskap. Et festskrift til Lars Anders Kulbrandstad på 60-årsdagen* (s. 310-324). Vallset: Oplandske bokforl., 2008.
- Dyndahl, P. (2004). Musikkteknologi, kunnskapsteori og pedagogisk ironi. *Nordisk Musikkpedagogisk Forskning, Årbok 7*. s. 9-36.
- Dyndahl, P. (2002). *Musikk / teknologi / didaktikk. Om digitalisert musikkundervisning, dens diskursivitet og (selv)ironi*. (Doktoravhandling, Universitetet i Oslo). *Acta Humaniora*, 152.
- Dyndahl, P. (1993). *Ny musikkteknologi – økte musikkpedagogiske muligheter eller keiserens nye SCSI-emulator?* Musikk og skole, 2, 12-17.
- Dyndahl, P. & Varkøy, Ø. (1992). *Kunstfag mellom selvtuttrykk og dannelse*. I T. O. Engen & B. Øygarden (Red.), *Tankeblikk: Artikler om kultur og utdanning: Hamar lærerhøgskole 1867-1992* (s. 83-93). Vallset: Oplandske bokforlag.
- Dysthe, O., Bernhardt, N., Esbjørn, L. & Strømsnes, H. (2012). Dialogbasert undervisning: kunstmuseet som læringsrom. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ehlers, O. (2004). *Konsekvenser af læreres og forældres evt. forskellige holdninger og forventninger til det pædagogiske arbejde i musikskolen: En spørgeskemaundersøgelse*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitet), 69. (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5165597)
- Ehrlin, A. (2012). *Att lära av och med varandra: En etnografisk studie av musik i förskolan i en flerspråkig miljö*. (Avhandling, Örebro universitet).
- Eidsaa, R. M. (2004). *Sanger, septimer og triangler: Musikk i skolen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eidsaa, R. M. (2006). *Spektro/Musikal: Om tverrfaglige prosjekt i skolen med utgangspunkt i musikk, kreativitet og estetikk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eidtang, T. K. (2007). "Felt i forandring": *Et blikk på endringer i de kommunale kulturskolenes utviklingsbetingelser i lys av generativ prosessanalyse*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).

- Ek-Olofsson, K. (2008). *Att utveckla språkstimulans i förskolan genom sång, musik, rytmik, rim och ramsor*. (Mastergrad, Universitetet i Tromsø).
- Ekstrand, G. & Janzon, U. (2000). *Drama- og teaterleg med de små*. Gråsten: Drama.
- Ekström, A. (2012). *Instructional work in textile craft : Studies of interaction, embodiment and the making of objects T2 studies in education in arts and professions*; Department of Education in Arts and Professions, Stockholm University).
- Ellegaard, T., Andersen, P. Ø. & Muschinsky, L. J. (Red.). (2007). *Klassisk og moderne pædagogisk teori (1. udg.)*. København: Hans Reitzel.
- Emmery, B. A. (2001). Børn elsker musik...: Men de er ikke motiverede for musikundervisning i 6. klasse. *Dansk Sang*, 53 (nr. 2 (2001/2002)), s. 42-49.
- Emmery, B. A. (2001). *Musikundervisning set fra elevens synspunkt : En analyse af elevers holdning til og oplevelse af folkeskolens musikundervisning perspektiveret i forhold til deres musikalske selvopfattelse og musikkulturelle baggrund: Baseret på 6 kl. trin*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5063744)
- Engel, L. (1999). Mellem mesterlære og værksted: Om som underviser at balancere mellem disciplin og spontanitet: Workshop med sten fra out of control i stepz. *Focus Idræt*, Årg. 23, nr. 2 (1999), s. 60-63.
- Engeland, A. & Jonsdotter, O. (2007). *Eit komparativt perspektiv på musikkpedagogiske konsepsjonar og legitimeringsproblematikk i fagplanen for musikklinja i L76 og R94*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Engholm, I. & Klastруп, L. (Red.). (2004). *Digitale verdener: De nye mediers æstetik og design (1. udg.)*. København: Gyldendal.
- Englund, B. (1997). *Skolans tal om litteratur: Om gymnasieskolans litteraturstudium och dess plats i ett kulturellt åter-skapande med utgångspunkt i en jämförelse av texter för litteraturundervisning i sverige och frankrike*. Stockholm: HLS.
- Erberth, B. & Rasmussen, V. (1996). *Undervisa i pedagogiskt drama (2. oppl.)*. Lund: Studentlitteratur.
- Ericson, G. (1996). *Assessment of schoolchildren's performance in dance*. (Doktoravhandling, Uppsala Universitet).
- Ericsson, C. (2002). *Från guidad visning till shopping och förströdd tillägnelse: Moderniserade villkor för ungdomars musikaliska lärande*. (Doktoravhandling, Musikhögskolan i Malmö).
- Eriksson, S. A. (1979). *Drama as education: A descriptive study of its development in education and theatre with*. Calgary, Alberta: The University of Calgary.
- Eriksson, S. A. (1990). *Undervisningsmateriale for ungdomsskolen og den videregående skole, i forbindelse med den nationale scenes oppsetting av Anne Pedersdotter av Hans Wiers-Jenssen*. Bergen: Bergen lærerhøgskole, Dramaseksjonen: Den Nationale Scene.
- Eriksson, S. (1995). Case study on the improvement of children's creative and esthetic skills through art and drama in the city of athens. *European Education*, 27(1), s. 97-119. doi: 10.2753/EUE1056-4934270197
- Espeland, M., Allern, T., Carlsen, K. & Kalsnes, S. (2011). *Praktiske og estetisk fag og lærerutdanning: En utredning fra en arbeidsgruppe nedsatt av kunnskapsdepartementet høsten 2010, i samarbeid med høyskolene i Nesna, Telemark og Stord/Haugesund*. Stord: Høgskolen Stord/Haugesund.
- Espeland, M., Arnesen, T. E., Grønsdal, I. A., Holthe, A., Sømoe, K., Wergedahl, H. & Aadland, H. (2013). *Skolefagsundersøkelsen 2011: Praktiske og estetiske fag på barnsteget i norsk grunnskule. (Nr. 7)*. Stord: Høgskolen Stord/Haugesund.
- Espeland, M. & Grønsdal, I. (2009). *Musikk: musikkundervisninga på ungdomstrinnet og bruk av IKT - eit tenleg instrument for heile musikkfaget? I Vavik, L., Andersland, S., Arnesen, T.E., Arnesen T., Espeland, M., Flatøy., Grønsdal, I., Tuset, G.A. (2010). Skolefagsundersøkelsen 2009. Utdanning, skolefag og teknologi. (HSH rapport 2010/1).*
- Espeland, M. (1997). Once upon a time there was a minister: An unfinished story about reform in Norwegian arts education. *Arts Education Policy Review*, 99(1), s. 11-16.
- Espeland, M. (2007). *Compositional process as discourse and interaction: A study of small group music composition processes in a school context*. (Ph.d., Høgskolen Stord/Haugesund).
- Espeland, M. (2010). Dichotomies in music education--real or unreal? *Music Education Research*, 12(2), s. 129-139.
- Espeland, M. (2011). A century of music listening in schools: Toward practices resonating with cultural psychology? I: M. S. Barrett (Red.). *A Cultural Psychology of Music Education*. Oxford: Oxford University Press, Doi:10.1093/acprof:oso/9780199214389.003.0007
- Evang, H. K. (2011). En inkluderende musikkpedagogikk? Diskursanalytiske betraktninger rundt musikkpedagogikkens forhold til musikkundervisning med elever med spesielle behov. Masteroppgave, Norges Musikkhøgskole

- Fagerheim, P. (2012). Musikalske praksiser i sosiale mellomrom. *Norsk Tidsskrift for Musikkforskning*, 1, 29/5/2013. doi: <http://journal.uia.no/index.php/NTM/article/view/61>
- Falk Lundqvist, Å. (1992). *Dramapedagogik i specialundervisning*. Umeå: SIH läromedel.
- Falk Lundqvist, Å. (1995). *Klassrummet - en plats för lek, lust och mening?: En dokumentation av arbete med dramapedagogik i en lågstadiesklass i umeå*. Umeå: Institutionen för barn- och undomspedagogik, specialpedagogik och vägledning, Umeå universitet.
- Falthin, A. (2011). *Musik som nav i skolredovisningar*. (Licentiatuppsats, Stockholm Universitet). doi: <http://kmh.diva-portal.org/smash/get/diva2:445769/FULLTEXT01.pdf>
- Fauske, L. B. (2010). *Arkitektur for grunnskolefaget kunst og håndverk: Fagdidaktiske refleksjoner i kontekst*. (Ph.d., Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo).
- Fink-Jensen, K. (1997). *Musikalsk stemthed - et henrykt nu! Temaer og former i børns lytteoplevelser i skolen*. (Ph.D, Danmarks Lærerhøjskole). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_4967826)
- Fink-Jensen, K. (1998). Musik og pædagogik. *Socialpædagogen*, 55(21), 28-30.
- Fischer Thomsen, A. (2012). Ny nordisk skole: En skole med musik i? *Dansk Sang*, 64(2), s. 24-26.
- Fock, E. & Vedel, K. (2007). Dans på skemaet: Uddrag af evalueringsrapporten dans på skemaet - fra udvikling til kultur-poltisk strategi. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse*, Årg. 1 (2007), s. 19-33.
- Fodnes, H. (2007). *Læring gjennom estetisk erfaring: Et dramaarbeid med ungdomsskoleelever*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Folkestad, G. (2006). Formal and informal learning situations or practices vs formal and informal ways of learning. *British Journal of Music Education*, 23(2), s. 135-145.
- Folkestad, G. & Folkestad, G. (2005). Here, there and everywhere: *Music education research in a globalised world*. *Music Education Research*, 7(3), s. 279-287. doi:10.1080/14613800500324390
- Foster, R. (2012). *The pedagogy of recognition: Dancing identity and mutuality T2 acta universitatis tamperensis*. Tampere University Press).
- Frederiksen, S. (2005). Børn og dans - dans i skolen: Teori og praksis. *Focus*, Årg. 29, nr. 3 (2005), s. 36-38.
- Fredriksen, B. C. (2011). *Negotiating grasp: Embodied experience with three-dimensional materials and the negotiation of meaning in early childhood education*. (Ph.d, Oslo School of Architecture and Design).
- Friis Mogensen, I. (2011). Dansens dag - indtryk og udtryk: Samt en hel del kilder og henvisninger angående danseformidling. *Grundmotorik*, Årg. 7, nr. 2 (2011), s. 9-15.
- Frisch, N. S. (2006). Drawing in preschools: A didactic experience. *International Journal of Art & Design Education*, 25(1), s. 74-85.
- Frisch, N. S. (2008). Når øyet styrer hånden: Om mestringsprosesser i barnehagen. *Formakademisk*, 1(1).
- Frisch, N. S. (2010). *To see the visually controlled: Seeing-drawing in formal and informal and informal contexts: A qualitative comparative case study of teaching and learning drawing processes from vega in northern norway*. (Ph.d., Norwegian University of Science and Technology).
- Fuglsbjerg, A. & Pedersen, A. B. (2005). At skabe musik er at skabe mennesker... *Dansk Sang*, 56 (nr. 4 (2004/2005), s. 18-21.
- Gaardsted, K. (2006). Musik i tide. *Børn & Bøger*, 59(1), s. 18-19.
- Gabrielsson, A. (2008). *Starka musikupplevelser: musik är mycket mer än bara musik*. Stockholm: Akademien.
- Georgii-Hemming, E., Burnard, P., & Holgersen, S. (2013). *Professional knowledge in music teacher education*. Ashgate Publishing.
- Geurtze, C. (2004). Dans i nordvest: Danmarks første community-dance projekt. *Focus*, Årg. 28, nr. 4(2004), s. 40-43.
- Giske, R., Tjensvoll, M. & Dyrstad, S.M. (2010). Fysisk aktivitet i barnehagen: Et casestudium av daglig fysisk aktivitet i en avdeling med 5-åringer. *Nordisk Barnehageforskning*, 3(2), s. 53-62.
- Gjems, L. (2006). *Hva lærer barn når de forteller? En studie av barns læringsprosesser gjennom narrativ praksis*. (Dr. polit., Universitetet i Oslo, Det Utdanningsvitenskapelige fakultet).
- Goga, N. (2011). Det sublime og det skjønne som estetisk kvalitet i nyere norsk bildebokkritikk. *BLFT-Nordic Journal of ChildLit Aesthetics*, 2.
- Gormsen, B. (2006). Evalueringskultur og fælles mål for musik. *Dansk Sang*, 57(nr. 5 (2005/2006), s. 76-78.
- Gormsen, B. (2006). Hvorfor musik?: Begrundelser for musikundervisning. *Dansk Sang*, 58 (nr. 6 (2006/2007)), s. 22-24.
- Gormsen, B. & Bagge, P. V. (2008). Nogle skoler skodder musik. *Dansk Sang*, 60(nr. 3 (2008/2009), s. 6-9.
- Gormsen, B. & Dyremose, C. (2009). Man kan godt undervise i faget musik uden en læreruddannelse fra et seminarium. *Dansk Sang*, 61(nr. 2 (2009/2010), s. 18-22.
- Gormsen, B. & Skjørten, E. (2008). Musik er et mål i sig selv. *Dansk Sang*, 60 (nr. 3 (2008/2009), s. 56-61.

- Gormsen, B. Vestergaard Laursen, H. & Bak Rasmussen, A. M. (2008). Abild skole satser på musik i dagligdagen. *Dansk Sang*, 60(nr. 2 (2008/2009), s. 30-34.
- Granerud, G. (2004). Noder - musik kan også læses. *Dansk Sang*, 55(nr. 4 (2003/2004), s.42-48.
- Grasmo, N. M. (2006). *Den estetiske erfaring: En analyse av begrepet sanselig klokskap*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Grav, G. & Kirksæther, B. (2008) "Fare for kunst". NTNU (masteroppgave i skoleledelse)
- Grönlund, E. (1994). *Barns känslor bearbetade i dans: Dansterapi för barn med tidiga störningar* (Doktoravhandling, Stockholm Universitet).
- Gullö, J. (2010). *Musikproduktion med föränderliga verktyg: En pedagogisk utmaning*. (Doktoravhandling, KMH förlaget).
- Gürgens, R. (2004). «En usedvanlig estetikk»: En studie av betydningen av egenproduserte teatererfaringer for det usedvanlige mennesket. (Dr. art., NTNU.)
- Gustafsson, I. (2013). www.lektion.se - din kollega på nätet: En studie av lektionsförslag för skrivundervisning i skolämnet svenska. (Licentiat avhandling, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet).
- Gustafsson, S. L. (2011). «Hun er godt nok god til at danse!». *Focus*, Årg. 35, nr. 4 (2011), s. 44-46.
- Hagedsted, F. (2001). *Om inddragelsen af musikaktiviteten improvisation i den almene musikundervisning*. (Kandidatoppgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5063763)
- Hagnell, V. (1977). *Skapande dramatik på fältet: Planering och utvärdering*. Lund: Studentlitteratur.
- Häikiö, T. (2007). *Barns estetiska läroprocesser: Atelierista i förskola och skola*. (Doktoravhandling, Acta Universitatis Gothoburgensis).
- Halken, M. (2005). Gevinster ved fordybelse i musik. *Uddannelse*, 38(10), s. 39-42. Hentet fra <http://udd.uvm.dk/200510/udd200510-09.htm?menuid=4515>
- Hallberg, G. W. & Lawaetz, A. (2010). At fænge elever med fiktion. *Gymnasieskolen*, Årg. 93, nr. 12 (2010), s. 25-27.
- Halvorsen, E. M. (1996). *Kulturår og kulturarvoverføring i grunnskolen med vekt på den estetiske dimensjonen: En begreps- og erfaringsanalyse med et didaktisk perspektiv*. (dr.philos., Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo).
- Halvorsen, E. M. (Red.). (2008). *Fagdidaktikk i kunst og håndverk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hamre, I. (2011). Hygge og uhygge i dukke- og animationsteatret. *Drama & Teater i Undervisningen*, 2011, nr. 1, s. 16-18.
- Hanghøj, S. (2011). Følg genstandens læringsspor – fra praksisfællesskab til livsfællesskab. *Techné Series: Research in Sloyd Education and Craft Science A*, 18(1)
- Hanken, I. M. (2007). *Studentevaluering av individuell hovedinstrumentundervisning: En case-studie av en høyere musikk-utdanningsinstitusjon*. (Doktoravhandling, Norges Musikkhøyskole).
- Hanken, I.M. & Long, M. (2012). *Master classes: What do they offer?*. NMH-publikasjoner, Nr. 8. Oslo: Norges Musikkhøyskole
- Hanken, I. M. (2013). *Musikkundervisningens didaktikk*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Haukelien, H. & Kleppe, B. (2009). *Kulturkunnskap i en kunnskapskultur: Evaluering av forsøk med den kulturelle skolesekken i videregående skole*. (No. 254). Bø: Telemarksforsking.
- Haraldsen, H. M. (2005). *Det estetiske mennesket: Betingelser for en mer estetisk pedagogikk*. (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo).
- Hartman, P. (1993). *Skola för ande och hand: En studie av folkhögskolans praktisk-estetiska verksamhet*. (Doktoravhandling, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Institutionen för pedagogik.).
- Hasund, I. (2012). *Sangundervisning i rock med utgangspunkt i sjangerens estetikk*. (Masteroppgave, Norges Musikkhøyskole).
- Heggstad, K.M. (2012). *7 veier til drama: Grunnbok i drama-pedagogikk for lærere i barnehage og småskole* (3. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Haugsevje, Å. W. (2002). *Inspirasjon eller distraksjon? Evaluering av forsøket med full pakke profesjonell kunst- og kulturformidling som del av den kulturelle skolesekken i Buskerud*. (Arbeidsrapport nr. 10, 2002). Bø: Telemarksforsking.
- Heggstaf, K. M., Eriksson, S. A. & Rasmussen, B. (2013). *Teater som dannelse* (1. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Heiling, G. (2000). *Spela snyggt och ha kul: Gemenskap, sammanhållning och musikalisk utveckling i en amatörorkester*. (Doktoravhandling, Malmö Acad. of Music).
- Hellgren, J. (2011). "I min familj är vi omusikaliska": En studie av barns musikaliska identitet. (Licentiatuppsats, Luleå tekniska universitet - Institutionen för konst, kommunikation och lärande).

- Helsing, M. (2012). *Everyday music listening: The importance of individual and situational factors for musical emotions and stress reduction*. (Dr.philos., Göteborgs Universitet).
- Heradstveit, E., Ilsaas, T. & Hovig, G. (1995). *Spillerom: Grunnbok i drama*. Vollen: Tell.
- Hernes, L., Os, E. & Selmer-Olsen, I. (2010). *Med kjærlighet til publikum: Kunst for barn under tre år*. Oslo: Cappelen Akademisk.
- Herskind, M. (2007). Dans for små fødder. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse*, Årg. 1 (2007), s. 91-101.
- Hestnes, H., Otnes, H. & Østern, A. (2008). *Eстетisk tilnærming til tekstarbeid i språkfagene*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Hoem, R. I. (2010). *Omgivelser som kulturpolitikk: Om begrepet estetisk kvalitet i stortingsmeldingen kultur i tiden*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Hoen, F. S. (2011). *Å Lage musikk sammen: En analyse av bandøvingen som sosial interaksjon*. (Masteroppgave, Institutt for sosiologi og statsvitenskap).
- Hol, E. M. (2006). Musikk og bevegelse: Hvordan kan "musikk som bevegelsesfag" være en fagdidaktisk konsepsjon for musikkfaget? Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Holen, A., Karstensen, G. & Larsen, M. (2011) "Sikringskost og melisdryss". Norsk kulturråd, jubileumsskrift for Den kulturelle skolesekken.
- Holck, U. (2002). «Kommunikalsk» samspill i musikterapi: Kvalitative videoanalyser af musikalske og gestiske interaksjoner med børn med betydelige funktionsnedsettelser, herunder børn med autisme. (Ph.d., Institut for Musik og Musikterapi, Aalborg Universitet). 3. (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5149878)
- Holdhus, K. & Espeland, M. (2013). The visiting artist in schools: Arts based or school based practices? *International Journal of Education & the Arts*, 14. doi: Retrieved [120214] from <http://www.ijea.org/v14si1/>.
- Holdhus, K. (2001). *Kulturer på spill: Om konservatoriet som musikkpedagogisk utdanningsinstitusjon*. (Hovedfagsoppgave, Høgskolen i Stavanger og Høgskolen i Bergen).
- Holgersen, S. (2007). International commentary 60.1: Musical meaning in childhood: A western european perspective. *Springer International Handbook of Research in Arts Education*, s. 895-899.
- Holgersen, S. (2011). Færdighedsdimensionen: færdighed og kropsligt betinget læring i sammenlignende fagdidaktisk perspektiv med særligt henblik på musisk-æstetiske fag. *Cursiv*, 7, 119-135.
- Holgersen, S. & Fink-Jensen, K. (2002). The Lived Body? Object and Subject in Research of Music Activities with Preschool Childre. I: Holgersen, S.E. & Fink Jensen, K. (red.). *Children's Musical Connections: Proceedings at the Early Childhood Music Education Conference 5-9 August*. Copenhagen: The Danish University of Education: International Society for Music Education, Early Childhood Commission, 2002.
- Holgersen, S.E. (1997). Aims and methods in Danish preschool music education. *Arts Education Policy Review*, 99(1), s. 25-31.
- Holgersen, S. E. (2008). Music education for young children in Scandinavia: Policy, philosophy, or wishful thinking? *Arts Education Policy Review*, 109(3), s. 47-54.
- Holgersen, S. E. (2002). *Mening og deltagelse: Iagttagelse af 1-5 årige børns deltagelse i musikundervisning*. (dr.philos., Danmarks Pædagogiske Universitet, Institut for Curriculumforskning).
- Holmberg, K. (2010). *Musik- och kulturskolan i senmoderniteten: Reservat eller marknad?* (Doktoravhandling, Malmö Academy of Music).
- Holmberg, Y. (2012). Musikstunder i förskolepraktik: Samband mellan musiken mening, aktivitet och aktivitetsformer. *Nordisk Barnehegeforskning* 5(23), 1-14.
- Holst, F. (2003). Digitale undervisningsmaterialer til faget musik. *Dansk Sang*, 54(nr. 6 (2002/2003)), s. 20-27.
- Holst, F. (2003). Musik i sjetten. *Dansk Sang*, 55(nr. 2 (2003/2004)), s. 24-30.
- Holst, F. (2010). At arbejde professionelt med undervisningsfaglighed i musik: Et udviklingsprojekt med et anderledes koncept. *Dansk Sang*, 62 (nr. 5 (2010/2011)), s. 34-41.
- Holst, F. (2013). *Professionel musiklærerpraksis. Professionsviden og lærerkompetence med særligt henblik på musikundervisning i grundskole og musikskole samt læreruddannelse hertil*. Doktoravhandling, Aarhus Universitet, Institut for uddannelse og pædagogik.
- Hopsch, L. (2008). *Rytmen estetik, formens kraft*. Doktoravhandling, Chalmers tekniska högskola. (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_3320599)
- Hougaard-Jakobsen, C. (2003). Klassisk musik tilbage til musiklokalet. *Dansk Sang*, 55 (nr. 1 (2003/2004)), s. 28-31.
- Hylland, O.M., Berge, O.K. & Aure, V. (2012) *Infrastruktur for kvalitet?* Telemarksforskning. (Rapport 309/2012)

- Høybye, K. (2003). *En sanglig profil af 5. klasse: En undersøgelse af sangkompetencer og sangkultur*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5165481)
- Høyrup, E. (2004). Hønen og ægget: Helhedstænkning i vores syn på børn og musik? *Tidsskrift for Børne- & Ungdomskultur*, s. 9-17.
- Huhtala, A. (2008). *Det pedagogiska självet: En narrativ studie av direktvalda svensklärarstudenters berättelser*. (Avhandling, Helsingfors Universitetet, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur).
- Hulgaard, S. (2001). Børn & musik i hverdagen. *Dansk Sang*, 53(nr. 1 (2001/2002)), s. 48-52.
- Ideland, J. (2011). *Spela, leka eller låta bli: Guitar hero som kommunikativ praktik för unga musiker*. (Licentiatuppsats, Luleå Tekniska Universitet. Institutionen för konst, kommunikation och lärande).
- Ihatsu, A. (1996). *Craft, art or design?: In pursuit of the changing concept of craft T2 research in sloyd education and crafts science*. NordFo: University of Joensuu, Faculty of Education, Class Teacher Education.
- Illeris, H. (2002). Hvad kan man lære af samtidskunsten?: Om kunstpædagogik og dannelsesforestillinger. *Billedpædagogisk Tidsskrift*, (4), s. 10-13.
- Illeris, H. (2003). Performative positioner i kunstpædagogik. *Valøer*, 2003(4).
- Illeris, H. (2004). Educations of vision: Relational strategies in visual culture. *Visualidades*, 10 (1), s. 99-129.
- Illeris, H. (Red.). (2002). *Studies in visual arts education*. København: The Danish University of Education.
- Illeris, H. (2004). *Kunstpædagogisk forskning og formidling i Norden 1995-2004: Rapport udarbejdet for nordisk akvarellmuseum i forbindelse med projektet kunstpædagogik i Norden*. Skårhamn: Nordiska akvarellmuseet.
- Illeris, H. (2005). Young people and contemporary art. *International Journal of Art & Design Education*, 24(3), s. 231-242. doi: 10.1111/j.1476-8070.2005.00446.x
- Inaebnit, S. (1988). *Theory and practice of dance in education: From a gender viewpoint*. London: University of London.
- Iseminger, G. (2004). *The aesthetic function of art*. Ithaca (NY): Cornell University Press.
- Iversen, A.M. Pedersen, A. S. Lindfors, E. Dal,M.;Abrahamsen, G. Berg, L.K. Borg & K. (2011). Praktisk-musiske fag i uddanningsystemene i Norden. *TemaNord*, (Nr. 518) København: Nordisk Ministerråd. http://www.boernekultur.dk/fileadmin/user_upload/billeder_og_pdf/Skole_og_dagtilbud/skole/Praktisk_musiske_fag_i_Norden.pdf
- Jansson, D. (2008). *Musikalsk lederskap: Dirigentrollen mellom magi og metode*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Järleby, A. (2010). *Leg, fortælling og improvisation: Øvelser for drama og teater*. Gråsten: Drama.
- Jensen, J. (2011). «Jeg danser bedst i lænker»: Og om dans, kreativitet, fællesskab og demokrati i skolen. *Focus*, Årg. 35, nr. 2 (2011), s. 34-37.
- Jensen, M. (2013). *Eстетiske læreprosesser i skole, kulturskole og barnehage*. Trondheim: Akademika forlag
- Johansen, G. (2006). Fagdidaktikk som basis- og undervisningsfag. Bidrag til et teoretisk grunnlag for studier av utdanningskvalitet. I: Graabræk-Nielsen, S. og Nielsen, F.V. (red). *Nordisk Musikkpedagogisk Forskning. Årbok 2005-06*, s. 115-135. NMH-publikasjoner 2006:1. Oslo: Norges musikkhøgskole.
- Johansen, G. (2007). Educational quality in music teacher education: Components of a foundation for research. *Music Education Research*, 9(3), s. 435-448.
- Johansen, G. (2003). *Musikkfag, lærer og læreplan: En intervjuundersøkelse av læreres fagoppfatning i musikk og en ny læreplans påvirkning på denne*. (Ph.d., Norges Musikkhøgskole).
- Johansen, G. (2002): The Challenge of Change in Music Education. I: Hanken, I. M., Graabræk-Nielsen, S. og Nerland, M. (red). *Research in and for Higher Music Education . Festschrift for Harald Jørgensen*, s. 135-147. NMH-publikasjoner 2002:2. Oslo: Norges musikkhøgskole.
- Johansen, G. (2005): Hvordan utvikles musikk som undervisningsfag? I: Bjøntegaard, B., Hanken, I.M. og Nesheim, E. (red.). *Flerstemmige innspill. En artikkelsamling*, s.63-82. NMH-publikasjoner 2005:1. Oslo: Norges musikkhøgskole.
- Johansen, G. (2010). Musikdidaktik and sociology. I: R. Wright (Red.), *Sociology and music education* (s. 51-63). Farnham: Ashgate.
- Johansson, M. (2003). *Slöjdpraktik i skolan : Hand, tanke, kommunikation och andra medierande redskap*. (Doktoravhandling, Göteborgs Universitet).

- Johnsrud, M. G. (2012). *Mestring, utfordringer og dans: En kvalitativ studie av hvordan fire ungdommer har dansen som mestringsarena*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Juncker, B. (2006). *Om processen: Det æstetiskes betydning i børns kultur*. København: Tiderne skifter.
- Jørgensen, S. (2004). *På sporet av improvisasjonens potensiale*. (Doktoravhandling, NTNU, Det historiskfilosofiske fakultet, Institutt for musikk).
- Jørgensen, H. (1997). Musikkpedagogisk forskning i norge. *Studia Musicologica Norvegica* (Trykt Utg.)
- Kairavuori, S. & Rusanen, S. (2007). Pedagogical traditions and academic discourses in visual art and craft education in Finland. *Nordic Perspectives of Lifelong Learning in the New Europe : NERA's 35th Congress, 15-17 March 2007*
- Kalsnes, S. (2002). Faglærerutdanning i praktiske og estetiske fag - løsningen på grunnskolens behov for lærere med estetisk kompetanse? I: Nesheim, E., Hanken, I.M. & Bjøntegaard, B.J. *Flerstemmige Innspill 2002: en artikkelsamling*. NMH-publikasjoner 2002, Nr. 3. Oslo: Norges Musikkhøyskole.
- Kalsnes, S. (2005). Kunstfaglige utfordringer i morgendagens skole - variasjoner over et tema. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 89(04), s. 289-300.
- Kalsnes, S. (2012). *OASE: Om kulturskoleutvikling og lokal forankring av den kulturelle skolesekken: Rapport fra et samarbeidsprosjekt mellom grunnskole, kulturskole og musikk lærerutdanning*. (NMH-publikasjoner Nr. 6). Oslo: Norges Musikkhøyskole.
- Kalvatn, A. B. (2012). *Øving i instrumentalundervisning: Læreren sine muligheter, kompetanse og refleksjon i møte med eleven sin øvingspraksis i instrumentalundervisning*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Karlsen, S. (2011). Using musical agency as a lens: Researching music education from the angle of experience. *Research Studies in Music Education*, 33(2), s.107-121.
- Karlsen, S. (2007). The music festival as an arena for learning: *Festspel i Pite Älvdal and matters of identity*. (Ph.d., Luleå University of Technology, Department of Music and Media).
- Karlsen, S. (2010). BoomTown music education and the need for authenticity: Informal learning put into practice in swedish post-compulsory music education. *British Journal of Music Education*, 27 (Spesial issue 01), s. 35-46. doi: <http://dx.doi.org/10.1017/S0265051709990180>
- Karlsen, S. (2010). Revealing musical learning in the informal field. I: R. Wright (Red.), *Sociology and music education* (s. 193-207). Farnham: Ashgate.
- Karlsen, S. (2011). Fra teori til metodisk verktøy: Operasjonalisering av begrepet «musikalsk aktørskap» som eksempel på utvikling av analyseredskap. I: P. Dyndahl, T. O. Engen & L. I. Kulbrandstad (Red.), *Lærerutdanningsfag, forskning og forskerutdanning. bidrag til kunnskapsområder i endring* (s. 161-183). Vallset: Oplandske bokforlag.
- Karlsen, S. (2012). Multiple repertoires of ways of being and acting in music: Immigrant students' musical agency as an impetus for democracy. *Music Education Research*, 14(2), s. 131-148. doi: 10.1080/14613808.2012.685460
- Karlsen, S. & Väkevä, L. (2012). Theorising the formal-informal nexus: A critical examination of future possibilities for music education practice and research. I: S. Karlsen, & L. Väkevä (Red.), *Future prospects for music education: Corroborating informal learning pedagogy* (s. vii-xxiii). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Karlsen, S. & Westerlund, H. (2010). Immigrant students' development of musical agency-exploring democracy in music education. *British Journal of Music Education*, 27(3), s. 225-239. doi: 10.1017/S0265051710000203
- Karlsen, S. Westerlund, H., Partti, H., & Solbu, E. (2013). Community music in the nordic countries: Politics, research, programs, and educational significance. I: K. K. Veblen, S. J. Messenger, M. Silverman & D. J. Elliott (Red.), *Community music today* (s. 41-61). Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Education.
- Kärnebro, K. (2013). *Plugga stenhårt eller vara rolig?: Normer om språk, kön och skolarbete i identitetsskapande språkpraktiker på fordonsprogrammet*. (Doktoravhandling, Umeå universitet).
- Karppinen, S. (2008). Craft-art as a basis for human activity. *International Journal of Art & Design Education*, 27(1), s. 83-90.
- Kjørboe, J. & Zander, B. (2011). *Drama og musikk i UMD faget. Drama & Teater i Undervisningen*, 2011(1), s. 24-28.
- Kjørbye Bertelsen, C. & Bertelsen, P. (2005). Skabende musik ... og teater i skolen. *Dansk Sang*, 56 (nr. 4 (2004/2005)), s. 34-37.
- Kirk, E. (1996). Musikalsk inddragelse, musikalsk opdragelse. *Dansk Sang*, Årg. 48, nr. 3 (1996/97), s. 20-26.
- Kjellander, E. (2013). *Jag och mitt fanskap: Vad musik kan betyda för människor*. (Avhandling, Örebro: Örebro universitet).

- Kjosavik, S. (2004) Kunst og håndverk - et nytt fag, men ble det nytt? I: Klette, K (Red.). *Fag og arbeidsmåter i endring?* Tidsbilder fra Norsk grunnskole. Grunnskolen etter Reform 97. Oslo, Universitetsforlaget.
- Klerfelt, A. (2007). *Barns multimediala berättande: En länk mellan mediakultur och pedagogisk praktik.* (Doktorgradsavhandling, Göteborgs Universitet, Institutionen för pedagogisk och didaktik.).
- Klerfelt, A. & Qvarsell, B. (2012). *Kultur, estetik och barns rätt i pedagogiken.* Malmö: Gleerups.
- Knudsen, J. S. (2006). *Those that fly without wings: Music and dance in a chilean immigrant community.* Oslo: Unipub AS, Oslo Academic Press.
- Knutsen, K. (2005). Den pragmatiske vendingen - vending eller omvending? *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 89(03), s. 209-221.
- Kristensen, D. (2001). Musikk lærer - og hvad så: Musik og læsning på skansevejens skole i nørresundby. *Dansk Sang*, 53 (nr. 2 (2001/2002)), s. 16-20.
- Kristensen, J. (1992). «Pigerne nejer og drengene bukker»: Danseskolen mellem tilpasning og dannelse. *Idrætshistorisk Årbog*, Årg. 8 (1992), s. 77-89.
- Kristoffersen, A. M. (2010). *Inkludering og estetikk: En teoretisk undersøkelse av hvordan en tenkt pedagogisk tilnærming kan forene inkludering som ideologi og John Deweys estetiske teori.* (Masteroppgave, Pedagogisk institutt).
- Krogh Larsen, L. (2010). Klassisk musikk i barnehaveklassen. *Skolestart*, 40(2), s. 16-18.
- Krøgholt, I. (1999). Dramapedagogikk og performanceteater - fortælleformer med autobiografisk effekt. *Drama Og Teater - i Undervisningen*, (1), s. 16-21.
- Krüger, T. (1980). *Musikkundervisning i grunnskolen - estetisk undervisning?: Hovedarbeid i musikkpedagogikk ved Bergen lærerhøgskole, våren 1980.* (Hovedoppgave, Lærerhøgskolen).
- Krüger, T. (1988). *Vokalensemblet: Kartlegging av forhold, krefter og prosesser som har betydning for den enkelte sanger og for ensemblet som helhet.* Bergen lærerhøgskoles skriftserie, nr 6. Bergen: Bergen lærerhøgskole.
- Krüger, T. (1994): «Musikk lærerutdanningen som et sosialt felt. Noen refleksjoner om hva som påvirker kunnskapsinnholdet i utdanning og i egen undervisningspraksis». I: Dyndahl, P. & Varkøy, Ø. (red.). *Musikkpedagogiske perspektiver.* Gyldendal Ad Notam. (s.177-208)
- Krüger, T. (2000): Musikkundervisningens epistemologi. Publisert i "Nordisk Musikkpedagogisk Forskning. Årbok 4 2000. (Nordic Research in Music Education Yearbook. Vol: 4 2000). NMH-publikasjoner 2000:3 (s. 55-77)
- Krüger, T. (2000). *Teacher practice, pedagogical discourses and the construction of knowledge: Two case studies of teachers at work.* Bergen: Bergen University College Press.
- Krüger, T. (2000). *Writings on John Dewey: Epistemological comments on ideas in John Dewey's "Arts as Experience and "Democracy and Education".* Bergen: Høgskolen i Bergen.
- Krüger, T. (2007). *Didaktiske refleksjoner - et feltperspektiv.* Oslo: Abstrakt forlag.
- Krüger, V. (2012). *Musikk, fortelling, fellesskap: En kvalitativ undersøkelse av ungdommers perspektiver på deltagelse i samfunnsmusikkterapeutisk praksis i barnevernsarbeid.* (Ph.d., Institutt for musikk, Griegakademiet, GAMUT, Universitetet i Bergen).
- Kulturdepartementet. (1995). *Broen og den blå hesten. Handlingsplan for styrking av dei estetiske faga og kulturdimensjonen i grunnskolen.* Oslo: Kulturdepartementet.
- Kulturskoleløftet (2012) *Kulturskole for alle.* Kulturskoleutvalget.
- Kunnskapsdepartementet. (2007). *Skapende læring: Strategiplan for kunst og kultur i opplæringen 2007-2010.* Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet. (2011). Bologna-Proessen. Hentet fra http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/tema/Hoyere_uttanning/Bolognaprosessen.html?id=279746%20...
- Kvamme-Dalland, T. (2007). *Selv læring og rytmiske instrumentaler.* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Kvamsøe, I. S. (2010). *Musikkpedagogikk og musikk syn i Kina og Norge: En komparativ undersøkelse.* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Kvile, S. (2011). *Mellom liten og stor - tonar og ord: Ein diskursanalyse av korleis musikk kan blir forstått av elevar og produsentar i den kulturelle skulesekken.* (Masteroppgave, Høgskolen i Bergen, Griegakademiet).
- Kvisvik, T. O. (2001). "Sjå ka e fekk te, lærer!": Tilpasset opplæring i kunst og håndverk. *Tilpassing og tilhørighet i en skole for alle*, s. 241-256.
- Lagergren, A. (2012). *Barns musikkkomponering i tradition och förändring.* (Doktor of Philosophy, Konstnärliga fakulteten, Göteborgs universitet).
- Larsen, L. C. & Søndergaard, F. V. (2012). *Skolekoncerten: Mellem kunst og pædagogik.* (Kandidatoppgave, Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5557679)
- Larsen, M. E. (2012). *Musikk i norsk - «bokstaver, musikk og bevegelse»:* Læreres erfaringer med et undervisningsopplegg med norsk og musikk. (Hovedoppgave, Norges Musikkhøgskole).

- Larsen, M. E., Basse, L. & Sehested, C. (2008). *Den levende bog: Rapportering og evaluerende undersøgelse*. København: Center for Børnelitteratur, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Larsen, S. (2009). *Når man klapper bedst med venstre hånd : Lateralitet i musikundervisningen*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole), 92. (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5201454)
- Søgaard Larsen, M., Kampmann, J., Persson, S., Moser, T., Ploug, N., Kousholt, D., Bjørnøy, H. & Steenberg, K. S. (2013). Forskningskortlægning og forskervurdering af skandinavisk forskning i året 2011 i institutioner for de 0-6 årige. (Forskningskartlegging No. SR 14). København: Clearinghouse – Forskningsserien, Universitetet i Aarhus.
- Laumann, K. (2005). *Men er det kreativt?: Digitale verktøy i kreative prosesser*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Lembcke, S. (2010). Musik i skole og fritid. *Liv i Skolen*, 12(3), s. 44-48.
- Lidman Magnusson, B. (1999). *Att sjunga eller inte sjunga: Samverkande faktorer av betydelse för sångutveckling*. (Licentiatuppsats, Konliga Musikhøyskolan).
- Liin Jessen, J. (2004). *Kunst og håndværk, et praktisk-musisk fag på en dansk privatskole: Specialeopgave*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5199705)
- Lilsg, G. (2008). Dreng mod piger i rytmekrig. Morgensamling for fuld musik. Musikk lærere skal have noget at byde på. *Folkeskolen*, 125(9), s. 8-10. Hentet fra <http://www.folkeskolen.dk/ObjectShow.aspx?ObjectId=51971>;
- Lind, U. (2010). *Blickens ordning: Bildspråk och estetiska läroprocesser som kulturform och kunskapsform*. (Doktorgradsavhandling, Stockholms Universitet. doi: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:292988/COVER02.pdf>)
- Lindahl, I. (2002). *Att lära i mötet mellan estetik och rationalitet: Pedagogers vägledning och barns problemlösning genom bild och form*. (Doktoravhandling, Forskarutbildningen i pedagogik, Lärarutbildningen, Malmö högskola). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5145938)
- Lindberg, U. (1995). *Rockens text: Ord, musik och mening*. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Lindgren, M. (2006). *Att skapa ordning för det estetiska i skolan. Diskursiva positioneringar i samtal med lärare och skolledare*. (Doktoravhandling, Göteborgs Universitet).
- Lindgren, M. & Folkestad, G. (2005). "Det estetiska" i den avreglerade skolan-för ämnets eller barnets särskilda behov? *SOU 2005: 102 Utan timplan-forskning och utvärdering. Antologi Från Timplanedelegationen*
- Lindgren, M. (2006). *Att skapa ordning för det estetiska i skolan : Diskursiva positioneringar i samtal med lärare och skolledare*. (Doktoravhandling, Högskolan för scen och musik vid Göteborgs universitet).
- Lindqvist, A. (2007). *Dansens plats i skolan : Tradition, utveckling och lärande i skellefteå kommun*. (Licentiatavhandling, Pedagogiska institutionen, Umeå universitet).
- Lindqvist, A. (2010). *Dans i skolan: Om genus, kropp och uttryck*. (Doktoravhandling, Institutionen för estetiska ämnen, Umeå universitet).
- Lindstrand, F. & Selander, S. (2009). *Estetiska läroprocesser : Upplevelser, praktiker och kunskapsformer*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindström, L. (2011). The multiple faces of visual arts education. *International Journal of Art & Design Education*, 30(1), 7. doi: 10.1111/j.1476-8070.2011.01688.x
- Lindström, L. (2012). Aesthetic learning about, in, with and through the arts: A curriculum study. *International Journal of Art & Design Education*, 31(2), 166. doi: 10.1111/j.1476-8070.2012.01737.x
- Linnér, B. (1984). *Litteratur och undervisning : Om litteraturläsningens institutionella villkor*. Malmö: LiberFörlag.
- Nielsen, L. M. & Digranes, I. (2007). User participation - real influence or hostage taking?. *Shaping the future? Proceedings from the 9th engineering & product design education international conference, Newcastle upon Tyne, United Kingdom, 13-14 september 2007*. Chapter 5 - Experiencing design. s. 305-310.
- Loe, I. & Østern, A. L. (2012). *Gje meg handa di: Kroppsbasert metodikk i sang og musikkundervisningen*. (Masteroppgave).
- Löfstedt, U. (2001). *Förskolan som lärandekontext för barns bildskapande*. (Doktoravhandling, Acta Universitatis Gothoburgensis).
- Lorenzen, C. (2002). Drama og teater i undervisningen: Leg og læring i indskolingen. *Uddannelse, Årg. 35, nr. 2* (2002), s. 45-51.
- Louring, T. P. (2010). *Skuespilteknik med børn og unge: En håndbog til underviseren*. Gråsten: Drama.

- Lund, A. (2008). *Mellan scen och salong: En kultursociologisk analys av ungdomsteater*. (Doktoravhandling, Växjö Universitet).
- Lundström, S. (2007). *Textens väg: Om förutsättningar för texturval i gymnasieskolans svenskundervisning*. (Doktoravhandling, Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk, Umeå universitet).
- Lutnæs, E. (2011). *Standpunktvrdering i grunnskolefaget kunst og håndverk: Læreres forhandlingsrepertoar*. (Doktoravhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo).
- Lyhne, E. & Bechmann, S. (2010). Musik... en vigtig del af skolekulturen. *Dansk Sang*, 62 (nr. 4 (2010/2011)), s. 40-45.
- Maanen, H. v. (2009). *How to study art worlds: On the societal functioning of aesthetic values*. Amsterdam : Amsterdam University Press.
- Madsen, M. C. (2011). Gråsten: Drama.
- Madssen, K. ([1998 1999]). *Morsmålfagets normtekster: Et skolefag blir til - norskfaget mellom tradisjon og politikk*. (Dr. polit., Trondheim, NTNU). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5000101)
- Mæland, K. T. & Mæland, K. T. (2002). *Kultur møte og kulturbryting: Dagens barn i møte med kulturskiftet i noreg ca 950-1050*. (Dr. polit., Pedagogisk institutt).
- Mandrup, A. K. & Vinter, M. K. (2010). *Skal vi prøve?: Muligheds-perspektiver på indførelsen af en afgangsprøve i musik som valgfag i grundskolen*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5205742)
- Märak, G. (1994). *Barns tolkning av fiktiva figurers tänkande : Om snusmumrikens vårvisa och en björn med mycket liten hjärna*. (Doktoravhandling, Linköpings Universitet).
- Markussen, P. & Berg, A. (2000). At udvikle og bevare musikken som profil. *Uddannelse*, 33(3), s. 34-39. Hentet fra <http://udd.uvm.dk/200003/udd03-5.htm?menuid=4515>
- Mathiasen, S. F., Schmidt, J. R. & Lyhne, E. (2004). Et liv med børn og musik. de musiske dyder er presset. *Børn & Unge*, 35(15), s. 7-9. Hentet fra <http://www.boernogunge.dk/internet/BoernOgUnge.nsf/0/5548730BD59487C6C1256E76003117FC!OpenDocument>
- Mehlsen, C., Nielsen, F. V. & Blachman, T. (2011). Er musik vidensamfundets x-faktor. *Asterisk*, s. 23-25. Hentet fra <http://www.e-pages.dk/aarhusuniversitet/237/fullpdf/full4e44eb28809be.pdf>
- Mejlbjerg, C. (2004). *Musikskolevirksomhe: Præmisser & pædagogik*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5165459)
- Melbye, E. (2002). *Hovedfagsstudium i forming 25 år*. Porsgrunn: Høgskolen.
- Meld. St. 41. (2009). *Kvalitet i barnehagen*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Meld. St. 10. (2011). *Kultur, inkludering og deltaking*. Oslo: Kulturdepartementet.
- Meld. St. 22. (2011). *Motivasjon-mestring-muligheter*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Meld.st. 6 (2012-2013). *En helhetlig integreringspolitikk*. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Meld.st. 24 (2012-2013). *Fremtidens barnehage*. Kunnskapsdepartementet.
- Meld. St. 20. (2013). *På rett vei: Kvalitet og mangfold i fellesskolen*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Møller, H. (2012). *Pragmatisk musikpædagogik: Et bidrag til musikfagets socialteori i en digitaliseret kultur*. (Kandidatopgave, Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5499518)
- Molloy, G. (2003). *Läraren, litteraturen, eleven: En studie om läsning av skönlitteratur på högstadiet*. Stockholm: HLS Förlag.
- Myhre, C. & Nesse, C. W. (2008). Å Møte barn i dansekunstneriske prosesser. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse*, Årg. 2 (2008, s. 93-110).
- Neelands, J. (2000). *Drama i praksis: Teori, idéer og metoder*. Gråsten: Drama.
- Nerland, M. (2004). *Instrumentalundervisning som kulturell praksis: En diskursorientert studie av hovedinstrumentundervisning i høyere musikkutdanning*. (Dr. polit., Norges Musikkhøgskole). 2004:1.
- Nielsen, F. V. (2009). What is the significance of research for music education in practice?: On relations between the practice of and the scientific approach to music education. *Philosophy of Music Education Review*, 17(1), s. 22-40.
- Nielsen, F.V. (Red.) (2010). *Musikfaget i undervisning og uddannelse: Status og perspektiv 2010*. Faglig Enhed Musikpædagogik, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole.
- Nielsen, L. M. (2008). Art, design and environmental participation. *Nordic Visual Arts Education in Transition*, s. 127-145.

- Nielsen, L. M. & Digranes, I. (2012). Designkompetanse i et gjennomgående utdanningsløp. *Techné Series: Research in Sloyd Education and Craft Science A*, 19(1), s. 1-24.
- Nielsen, S. G. (2004). Strategies and self-efficacy beliefs in instrumental and vocal individual practice: A study of students in higher music education. *Psychology of Music*, 32(4), s. 418-431.
- Nielsen, S. G. & Westby, I. A. (2012). The professional development of music teachers. Understanding the music teacher as a professional and as a competency nomad. *NMH-Publikasjoner: Educating Music Teachers in the New Millennium*, 7, s. 141-154.
- Nielsen, C. (2001). At være eller lade som om: En undersøgelse af dans som formsprog i folkeskolen. *Focus Idræt*, Årg. 25, nr. 5 (2001), s. 179-184.
- Nielsen, F. V. (2000). Fagdidaktikkens aktualitet: - om nødvendigheden af en reflekteret musikundervisning. *Uddannelse*, 33(3), s. 6-14. Hentet fra <http://udd.uvm.dk/200003/udd03-1.htm?menuid=4515>
- Nielsen, F. V. (2010). Hvorfor musik? : Om begründelser for en almen musikundervisning. *Dansk Sang*, 62 (nr. 1 (2010/2011)), s. 54-65.
- Nielsen, S. G. (1998). Problemer ved verbalisering av innlæringsprosesser: En diskusjon av argumenter for kunnskap på et vitenskapsteoretisk grunnlag. *Nordisk Musikkpedagogisk Forskning, NMH-publikasjoner nr. 4*, s. 59-74.
- Nielsen, S. G. (1998). *Selvregulering av læringsstrategier under øving: En studie av to utøvende musikkstudenter på høyt nivå.* (dr.polit., Norges Musikkhøgskole).
- Nielsen, S. G. (1998). Teoriutvikling innen øvingsforskning. *Flerstemmige Innspill: En artikkelsamling*. NMH-publikasjoner, nr 2.
- Nielsen, S. G. (2002). Musical practice in the conservatoires: Strategies advanced students use in self-regulated learning. I: I. M. Hanken, S. G. Nielsen, M. Nerland & H. Jørgensen (Red.), *Research in and for higher music education: Festschrift for Harald Jørgensen* (s. 155-167). Oslo: Norges musikkhøgskole.
- Nielsen, S. G. (2008). Achievement goals, learning strategies and instrumental performance. *Music Education Research*, 10(2), s. 235-247. doi: 10.1080/14613800802079106
- Nilsson, B. & Folkestad, G. (2005). Children's practice of computer-based composition 1. *Music Education Research*, 7(1), s. 21-37. doi: 10.1080/14613800500042042
- NOU. (2002). *Førsteklasses fra første klasse. Forslag til rammeverk for et nasjonalt kvalitetsvurderingssystem av norsk grunnopplæring.* (No. 10). Oslo: Utdannings- og Forskningsdepartementet.
- NOU. (2013). *Kulturutredningen 2014.* (No. 4). Oslo: Kulturdepartementet.
- Nørgaard, B. (2009). *Elevernes identitetsforhandlinger på en dansk efterskole: En pædagogisk-antropologisk undersøgelse med særligt fokus på det musikalske praksisfællesskab.* (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5196174)
- Nørgaard, J. T. (2002). *Instrumentalundervisning i skolen.* (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5145169)
- Novas, H. A. (2005). *Slagverkmetodikk: Allsidig slagverkundervisning i norske kulturskoler.* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Nyhuus, L. (1998). Kroppen i centrum : Dans i skolen. *Folkeskolen*, Årg. 115, nr. 3 (1998), s. 24-26.
- Nyhuus, L. (1999). Dans - på vej ind i skolen. *Focus Idræt*, Årg. 23, nr. 6 (1999), s. 192-195.
- Nyrnes, A. (2002). *Det didaktiske rommet : Didaktisk topologi i ludvig holbergs moralske tanker.* (Dr.art., Universitetet i Bergen). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_2574833)
- Nyrnes, A. (2007). Tone. Text: Rhetoric and research in music education. *Nordisk Musikkpedagogisk Forskning*, s. 9-26.
- Oberborbeck, I. (2002). I musik og bevægelse har rummet en hovedrolle. *Dansk Sang*, 54 (nr. 4 (2002/2003)), s. 46-49.
- Ofstad, E. K. (2011). *Barneteater i profesjonelle rammer: En analyse av teaterproduksjonen folk og røvere i kardemomme by ved rogaland teater.* (Masteroppgave, Institutt for kunst og medievitenskap).
- Oftedal, K. H. (2011). *Estetisk erfaring: Et pedagogisk- filosofisk studie av kunstens dannelsingspotensial.* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Olin-Scheller, C. (2006). *Mellan dante och big brother: En studie om gymnasieelevers textvärldar.* (Doktoravhandling, Estetisk-filosofiska fakulteten, Karlstads universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5188138)
- Olsson, L. (2008). *Movement and experimentation in young children's learning: Deleuze and Guattari in early childhood education.* (Doktorgradsavhandling, Umeå Universitet.).

- Olsson, M. R. (2011). *Å Bryte mønstre: Forståelse av estetikens verdi i pedagogisk virksomhet i barnehagen*. (Masteroppgave).
- Pandrup Jensen, J. (2001). *Musik og musikalsk læring i Ghana: Den musikalske habitus i krydsfeltet mellem ghanesisk tradition og vestlig kultur*. (Kandidatoppgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5064380)
- Partti, H. & Karlsen, S. (2010). Reconceptualising musical learning: New media, identity and community in music education. *Music Education Research*, 12(4), s. 369-382. doi: 10.1080/14613808.2010.519381
- Pedersen, P. R. (2011). *Musikkstudier med trivsel: En kvalitativ undersøkelse av skapende atmosfære rundt langvarige musikkstudier*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Pemsel, M. & Lindeborg, R. (2012). *Musik och lärande: Unga vuxnas syn på musikundervisning*. (Master arbete, Kungliga Musikhögskolan).
- Persson, T. (2001). *Den kommunala musikskolans framväxt och turbulenta 90-tal: En studie av musikskolorna i Mörbylånga, Tranås, Kiruna och Borås*. (Doktoravhandling, Göteborgs universitet, Institutionen för musikvetenskap).
- Pio, F. & Varkøy, Ø. (2011). A reflection on musical experience as existential experience.: An ontological turn. *Philosophy of Music Education Review*, s. 1-17.
- Prip Eriksen, C. (2011). Tilblivelsen af «vandreforestillinger om kærligheden»: Et tværfagligt samarbejde på den kreative skole i fredericia. *Drama & Teater i Undervisningen*, 2011, nr. 1, s. 4-8.
- Randers-Pehrson, A. (2011). *Entreprenørskap + kunst og håndverk = sant? I: T. Kvernbekk, & L. Løvlie (Red.). Nye stemmer i norsk pedagogisk humanioraforskning*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rasch, A. F. (2004). *Improvisation - øjeblikkets begivenhed: Et speciale om begrebet improvisation anskuet som indholds-kategori i folkeskolens obligatoriske musikundervisning*. (Kandidatoppgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5165524)
- Rasch, J. (2001). Min kat er god til at være kat. *Dansk*, 2001, nr. 1, s. 16-21.
- Rasmussen, T. (2002). Danseglyde og kropsbevidsthed på skemaet. *Gymnasieskolen*, Årg. 85, nr. 13 (2002), s. 10-12.
- Ravn, S. (2002). Dans på idrætsstudiet. *Teater-Et*, Nr. 107 (2002), s. 12-15.
- Ravn, S. (2002). Faget hedder dans. *Idrætspædagogisk Årbog*, 2002, s. 135-158.
- Ray, J. (2004). *Musikaliska möten man minns: Om musikundervisningen i årskurserna sju till nio som en arena för starka musikupplevelser*. (Doktoravhandling, Åbo Akademi).
- Reitan, J. B. (2011). FORMakademisk and research-based teaching in higher education in design and design education. *Formakademisk*, 4(2).
- Rikandi, I. (2012). *Negotiating musical and pedagogical agency in a learning community: A case of redesigning a group piano vapaa säestys course in music teacher education T2 studia musica*, Sibelius-Akatemia).
- Rikonskcertene. (2013). *Handlingsplan 2013*. Hentet fra 8.9. 2013 fra <http://viewer.zmags.com/publication/2bc4b1ed#/2bc4b1ed/1>
- Rikonskcertene.(2003). *KoS-prosjektet*. Konsert og Skole. Utviklingsprosjekt i Hordaland og Rogaland 2000-2003. Oslo: Rikonskcertene
- Rindorf, C. S. (2004). *En - to - mange: En didaktisk analyse og vurdering af undervisningsformer i klaverundervisningen*. (Kandidatoppgave, Danmarks Pædagogiske Universitets-skole). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5193964)
- Romme, I. B. (2012). *Klassisk sangpedagog vs. rytmisk repertoar: En undersøkelse av sangundervisning i videregående skole*. (Masteroppgave, Norges Musikkhøyskole).
- Rønning, F. (2009). *Å Regne i kunst og håndverk*. I: J. Fauskanger, R. Mosvold & E. Reikerås (Red.), *Å Regne i alle fag* (s. 86-189). Oslo: Universitetsforlag.
- Rønsbo, J. (2001). Kreativ, skabende, musik: Hvad dækker disse begreber egentlig, og er musik et æstetisk fag? *Dansk Sang*, 53(nr. 4 (2001/2002)), s. 28-31.
- Rønsbo, J. (2006). Musical som narrativ læringsproces: Lærer eleverne egentlig noget ved at deltage i skolens musik? *Dansk Sang*, 57(nr. 4 (2005/2006)), s. 58-60.
- Roth, S. I. (2007). *Media - et kulturelt skattekammer for unge: Hvordan kommuniserer mediebilder mot unges identitetskonstruksjon?* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Røyseng, S., Mangset, P., Borgen, J. S. (2007). Young artists and the charismatic myth. *International Journal of Cultural Policy*, 13(1), s. 1-16. doi: 10.1080/10286630600613366
- Ruud, E. (1992). *Innføring i systematisk musikkvitenskap*. Oslo: Universitet i Oslo. Institutt for musikk og teater.
- Ruud, E. (1992). *Ongaku ryôhō: Riron to haikai = music therapy*. Tokyo: Yurishisu shuppanbu.

- Ruud, E. (1994). Fra struktur til diskurs. To doktoravhandlinger om musikk. *Studia Musicologica Norvegica* (Trykt Utg.).
- Ruud, E. (1999). Musikkterapi - et fag i utvikling. *Studia Musicologica Norvegica* (Trykt Utg.).
- Ruud, E. (2000). Music and the quality of life. *Nordic Journal of Music Therapy* (Online).
- Ruud, E. (2000). *Musikk, identitet, musikkformidling*. Studenthefte. Oslo: Institutt for musikkvitenskap.
- Ruud, E. (2005). *Lydlandskap: Om bruk og misbruk av musikk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ruud, E. (2007). Kulturformidling i det flerkulturelle: Muligheter og utfordringer. I: H. Bjørgen (Red.), *Kultur former framtida*. (s. 18-22). Oslo: Kulturforbundet og Andrimne.
- Ruud, E. (2011). Musikk med helsekonsekvenser: Et musikk-pedagogisk prosjekt for ungdommer i en palestinsk flyktningleir. Nordisk Musikkpedagogisk Forskning.
- Ruud, E. (2013). *Musikk og identitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Samuelsson, I. P. & Carlsson, M. A. (2008). The playing learning child: Towards a pedagogy of early childhood. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 52(6), s. 623-641.
- Samuelson, A. M. (2013). *Formidling av kunst til barn og unge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Salo-Mattila, K. (2009). Vitalsm, art and craft. *Proceedings of the Crafticulation & Education Conference*, Helsinki.
- Sandvik, K. (2007). Pige klik varsomt, thi scenen er skrå: Rollespil, dramatisk handling og interaktiv dramaturgi i computerspil. I: N. Lehmann, & C. C. Reiche (Red.), *Børneteater i interaction*. (s. 9-123). Viborg: KulturPrinsen - LA Danish.
- Sannes, I. (2012). *Musikk som uttrykkshjelp for følelsar i psykoterapi med barn og unge: Ein kvalitativ studie av seks musikkterapeutar sitt arbeid med musikk og emosjonsregulering innanfor psykisk helsevern*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Schei, T. B. & Krüger, T. (2008). Et foucault-inspirert blikk på vokalfagets didaktikk. I: F. V. Nielsen, S.-E. Holgersen & S. G. Nielsen (Red.). *Nordisk musikkpedagogisk forskning. Årbok 10*, s. 97-112. NMH-publikasjoner 2008:6. Oslo: Norges Musikkhøyskole
- Schei, T. B. (2007). *Vokal identitet: En diskursteoretisk analyse av profesjonelle sangeres identitetsdannelse*. (dr.art., Griegakademiet, Institutt for musikk, Universitetet i Bergen).
- Schei, T. B. (2009). "Identitation" - researching identity processes of professional singers from a discourse-theoretical perspective. *Nordisk Musikkpedagogisk Forskning*.
- Schei, T. B. (2011). *Kan stemmeskam overvinnes? Om helsefremmende aspekter ved profesjonelle sangeres identitetsarbeid*. (NMH-publikasjoner Nr. 3). Oslo: Norges Musikkhøyskole.
- Scheid, M. (2009). *Musiken, skolan och livsprojektet: Ämnet musik på gymnasiet som en del i ungdomars identitetsskapande*. (Doktoravhandling, Estetiska ämnen i Lärarutbildningen, Umeå universitet).
- Selander, S., Lindstrand, F. & Thorsnes, T. (2009). *Estetiska läroprocesser: upplevelser, praktiker och kunskapsformer*. Lund: Studentlitteratur.
- Simonsen, M. (1992). Danseundervisningens loppemarked. *Teater-Et*, Nr. 59 (1992), s. 29-31.
- Simonsson, M. (2006). *Pedagogers möte med bilderböcker i förskolan*. Linköping: Linköpings Universitet.
- Sjørring Christensen, H. (2004). *Relationer mellem sangene i traditionen og musiklæreres overvejelser over valg af sange til undervisningen i folkeskolen i dag*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5184906)
- Skaaret, L. (1971). «God» och «dålig» litteratur: Gymnasister och deras lärare om två berättelser. (Doktoravhandling, Göteborgs Universitet).
- Skårberg, O. (2013). Musikalsk skoloring for framtiden - om valgets kvaler i dagens musikkundervisning. *Norwegian Journal of Musicology*, (01), s. 93-114.
- Skovgaard, L. E. (2004). *Sang og mening: Et kognitivt-eksistentielt perspektiv på sangaktiviteter i folkeskolens mellemtrin*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitet) (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5165465)
- Smidt, O. S. (2005). Evaluering i faget musik. *Dansk Sang*, 57 (nr. 1 (2005/2006)), s. 36-37.
- Smidt, O. S. (2006). Har man musik i 3. klasse?: The return of the jeronimus. *Dansk Sang*, 58(nr. 4 (2006/2007)), s. 28-29.
- Smith-Autard, J. (2007). The art of dance in education: The midway model and use of video resources in teaching choreography. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse*, Årg. 1 (2007), s. 41-56.
- Sode, M. (2010). *Almen musikundervisning på senmoderne vilkår: En teoretisk analyse af centrale dannelsesteoretiske positioner sammenholdt med empirisk undersøgelse af fire læreres opfattelse*. (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5221262)

- Sæbø, A. B. (2009). *Drama og elevaktiv læring: En studie av hvordan drama svarer på undervisnings- og læringsprosessens didaktiske utfordringer*. (Doktoravhandling, NTNU, Det humanistiske fakultet, Institutt for kunst og medievitenskap).
- Sæbø, A. B. (2008). Hva mener morgendagens lærere om drama i undervisningen? *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, (6), 460.
- Sæbø, A. B. (2009). Challenges and possibilities in norwegian classroom drama practice. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 14(2), 279. doi: 10.1080/13569780902868952
- Sæther, E. (2003). *The oral university: Attitudes to music teaching and learning in the Gambia*. (Ph.d, Malmö Academy of Music, Lund University).
- Sæther, E. (2010). Music education and the other. *Finnish Journal of Music Education*, 13(1), s. 45-60.
- Sæthre-McGuirk, E. (2010) Kulturskole – utviklingen av de kommunale kulturskolene som gode lokale ressurscenter. *Veildning til kommunene*. Nasjonalt Senter for kunst og kultur i opplæringen.
- Söderman, J. & Folkestad, G. (2004). How hip-hop musicians learn: Strategies in informal creative music making. *Music Education Research*, 6(3), s. 313-326. doi: 10.1080/1461380042000281758
- Sømoie, K. (2010). *Kunst og håndverk: Liten bruk av IKT-verktøy i kunst og håndverk - fornuftig bortvelging eller vegring og inkompetanse?* Stord: Høgskolen Stord/Haugesund.
- Søndergaard, B. (2002). Sammenspil i skolen: Valghold og frivillig musik. *Dansk Sang*, 54 (nr. 4 (2002/2003)), s. 40-43.
- Søndergaard, B. (2006). Målsætning og evaluering hører sammen: Derfor skal der også evalueres i musik. *Dansk Sang*, 58 (nr. 2 (2006/2007)), s. 6-9.
- Søndergaard, B. (2008). Musik i syvende. *Dansk Sang*, 60 (nr. 5 (2008/2009)), s. 6-12.
- Sørensen, M. (2011). Dramasters - mastere i drama og teaterpædagogik. *Drama & Teater i Undervisningen*, 2011, nr. 1, s. 33-35.
- Stanek, H. (2004). Elever finder rytmen. Musik kan andet end at spille. *Folkeskolen*, 121(9), s. 12-14. Hentet fra <http://www.folkeskolen.dk/ObjectShow.asp?objectId=29246&objektType=1&ReleaseDate=26%2D02%2D2004&MagazineNo=9&MagazineYear=2004&ThemeWord=Musik>
- Stavrum, H. (2013). Begeistringsforskning eller evalueringstyranni? Om kunnskap om kunst for barn og unge. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, 16(01), s. 154-170.
- Staxrud, K. S. (2012). *Lærerens kompetanse og implementeringen av læreplanen kunnskapsløftet*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Stehouwer, G. (2002). *Den aller første sang: Musikk for barn 0-1 år og foreldre*. Oslo: Norsk musikkforlag.
- Stenbäck, H. (2001). *Lärande i kör: En studie av körsång i gymnasium och folkhögskola*. (Licentiatuppsats, Luleå University of Technology, Musikhögskolan i Piteå, Avd. för musikpedagogik).
- Stenseng, H. (2008). *En vakrere verden: MP3-spillere, estetikk og hverdagsliv*. (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Stige, B. (2002). *Culture-centered music therapy*. Gilsum, NH: Barcelona Publishers.
- Stige, B., Ansdell, G., Elephant, C. & Pavlicevic, M. (2010). *Where music helps: Community music therapy in action and reflection*. Aldershot: Ashgate.
- Stige, B. (2010). Practicing music as mutual care. I: B. Stige, G. Ansdell, C. Elephant & M. Pavlicevic (Red.), *Where music helps. community music therapy in action and reflection* (s. 253-276). Farnham: Ashgate.
- Stige, B. (2005). Musikk som tilbud om deltakelse. I: R. Säfvenbom (Red.). *Fritid og aktiviteter i moderne oppvekst: Grunnbok i aktivitetsfag*. (s. 121-146). Oslo: Universitetsforlaget.
- Stigen, G. R. (2010). *Musikalsk identitet, smak og gehør: - en utredning av mulige sammenhenger knyttet til bandspill i ungdomsskolen*. (Masteroppgave, Høgskolen i Hedmark).
- Still, J. (2011). *Musikalisk lärande miljö: Planerade musikaktiviteter med småbarn i daghem*. (Doktoravhandling, Åbo Akademis förlag).
- St.meld. 31. (2008). *Kvalitet i skolen*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- St.meld. 38. (2002-2003). *Den kulturelle skulesekken*. Oslo: Kultur- og Kyrkjedepartementet.
- St.meld. 39. (2003). *"Ei blot til Lyst". Om kunst og kultur i og i tilknytning til grunnskolen*. Oslo: Utdannings- og Forskningsdepartementet.
- St.meld. 8. (2007). *Kulturell skulesekk for framtida*. Oslo: Kultur- og kyrkjedepartementet.
- Strandberg, T. (2007). *Varde ljud!: Om skapande i skolans musikundervisning efter 1945*. (Doktoravhandling, Universitetet i Umeå).
- Styrke, B. (2010). *Utbildare i dans: Perspektiv på formeringen av en pedagogutbildning 1939-1965*. Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

- Suojanen, U. (1993). From a technical crafts student into a critical one. A process of development through reflective teaching. *Kasvatu: Suomen Kasvatustieteellinen Aikakauskirja*, 24(1), 61.
- Svendler Nielsen, C. & Regnarsson, I. (2007). Dans med et kreativt og kunstnerisk fokus: I skole og lærer-uddannelse. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse*, Årg. 1 (2007), s. 75-90.
- Tafjord M. (2012). *Min musikk - formidlet følelse eller dokumentasjon av måloppnåelse?: Om læreplan-implementering i hovedområdet formidling i musikk fordypning i videregående skole*. (Masteroppgave, NTNU, Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse, Program for lærerutdanning).
- Thirup, S. (1998). Musik i folkeskolen. *Dmt*, 73 (nr. 6 (1998/1999)), s. 189-192.
- Thirup, S. (2005). Fælles mål for musik. *Kvan*, 25(72), s. 41-51.
- Tholin, J. (2003). *En roliger dans?: Svenska skolors första tolkning av innebörden i lokala betygsriterier i tre ämnen för skolår åtta*. (Licentiatuppsats, Institutionen för pedagogik, Högskolan i Borås).
- Thorell, S. (2006). *Läsandets cirkel i förskolan: En studie av läsmiljön utifrån Aidan Chambers litteraturpedagogiska idéer*. (Magister uppsats, Högskolan i Borås, Biblioteks-högskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap.).
- Thorsen, M. M. (2013). *Dagbok fra kulturskolen: En undersøkelse av undervisningspraksis i kulturskolen*. (Masteroppgave, Høgskolen i Oslo og Akershus. Fakultet for teknologi, kunst og design).
- Thorsnes, T. (2009). Grunnleggende ferdigheter i kunst og håndverk. I: H. Traavik, O. Hallås & A. Ørvig (Red.). *Grunnleggende ferdigheter i alle fag*. Oslo: Universitetsforlaget
- Thyrén, D. (2009). *Musikhus i centrum: Två lokala praktiker inom den svenska progressiva musikrörelsen: Uppsala musikforum och sprängkullen i göteborg*. (Doktoravhandling, Institutionen för musik och teatervetenskap, Stockholms universitet).
- Tivenius, O. (2008). *Musiklärartyper: En typologisk studie av musiklärare vid kommunal musikskola*. (Doktoravhandling, Örebro: Örebro universitet).
- Toxværd, L. (2012). *Processer i sammenspil: En hermeneutisk undersøgelse som et bidrag til forståelse af det musikalske sammenspils fænomenologi*. (Kandidatoppgave, Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5590499)
- Trond, A. P. (Red.). (2000). *Musikkformidling*. Oslo: Gyldendal undervisning.
- Trondalen, G. & Stensæth, K. (2012). Barn, musikk, helse. Antologi 5 i Skriftserien fra Senter for musikk og helse. Oslo: Norges Musikkhøyskole.
- Ubbesen, I. (2003). Hvad kan vi - og hvad skal vi med musik i indskoling? *Skolestart*, 33(3), s. 15-16.
- Ubbesen, I. (2004). *Musikforståelse i skolen: Børnene - musikken - mødet*. (Kandidatoppgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5165462)
- Ubbesen, I. (2012). Faglig læsning i musik. *Dansk Sang*, 63(6), s. 34-38.
- Uddholm, M. (2012). *Om professionella aktörers musikpedagogiska definitions-makt: En kulturhistorisk studie av samband mellan musikpedagogisk teori och definitions-makt*. (Doktoravhandling, Royal College of Music in Stockholm). doi: <http://kmh.diva-portal.org/smash/get/diva2:603602/FULLTEXT02.pdf>
- UNESCO (2007). Veikart for kunstfaglig opplæring. Bygging av kreativ kompetanse for det 21. århundre. Basert på verdenskonferansen for kunst i opplæringen. Lisboa, 6. – 9. mars 2006. Oversatt av Morten Nymoen. http://www.musicschoolunion.eu/fileadmin/downloads/Roadmap/Veikart_setteklar_tekst_Norwegian.pdf
- Utdanningsdirektoratet. (2006). Læreplanverket for Kunnskapsløftet. Hentet 19.8. 2013 fra <http://www.udir.no/Lareplaner/Kunnskapsloftet/>
- Urbach, A. K. M. (2004). *Stemmetretthet blant lærere: En kartleggingsstudie*. (Masteroppgave, Spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo).
- Ursing, A. M. (2004). *Fantastiska fröknar: Studier av lärarinne-gestalter i svensk skönlitteratur*. (Avhandling, Universitetet i Malmö. B. Östlings bokförl. Symposion).
- Vakeva, L. (2003). Music education as critical practice: A naturalist view. *Philosophy of Music Education Review*, 11(2), s. 141-156.
- Väkevä, L. (2007). Art education, the art of education and the art of life. considering the implications of Dewey's later philosophy to art and music education. *Action, Criticism & Theory for Music Education*, 6(1), s. 2-15.
- Väkevä, L. (2009). The world well lost, found: Reality and authenticity in green's" new classroom pedagogy". *Action, Criticism, and Theory for Music Education*, 8(2), s. 7-34.
- Väkevä, L. (2010). Garage band or GarageBand®? Remixing musical futures. *British Journal of Music Education*, 27(01), s. 59-70.

- Vakeva, L. & Ojala, J. (1999). Music education as enculturation: A semiotic approach; pragmatism, semiotics and meaning in praxial music education philosophy. I: M. S. Barrett, G. McPherson & R. Smith (Red.), *Children and music: Developmental perspectives*. (s. 311-316). Launceston, Tas: Australian and New Zealand Association for Research in Music Education (ANZARME).
- Väkevä, L. & Westerlund, H. (2007). The 'Method' of democracy in music education. *Action, Criticism, and Theory for Music Education*, 6(4), s. 96-108.
- Valberg, T. *En relasjonell musikkestetikk – barn på orkesterselskapenes konserter. A relational aesthetic of music – children at professional orchestras' concerts*. (Dr. philos., Göteborgs Universitet).
- Vangsnes, V. (2009). A dramaturgic perspective: Seeing digital role-plays as drama and theatre. what are the epistemological and pedagogical consequences. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 4(1), s. 20-34.
- Vangsnes, V., Gram Okland, N. T., Krumsvik, R., Vangsnes, V., Gram Okland, N. T. & Krumsvik, R. (2012). Computer games in pre-school settings: Didactical challenges when commercial educational computer games are implemented in kindergartens. *Computers & Education*, 58(4), s. 1138-1148. doi: 10.1016/j.compedu.2011.12.018
- Varkøy, Ø. (1984). *Legitimering av musikk i oppdragelse og undervisning: En idéhistorisk skisse og idéenes nedslag i norsk skole*. (Hovedoppgave, Norges Musikkhøgskole).
- Varkøy, Ø. (1997). *Hvorfor musikk?: En musikkpedagogisk idéhistorie*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Varkøy, Ø. (2007). Instrumentalism in the field of music education: Are we all humanists? *Philosophy of Music Education Review*, 15(1), s. 37-52.
- Varkøy, Ø. (2009). The role of music in music education research: Reflections on musical experience. *Nordisk Musikkpedagogisk Forskning*, s. 233-247.
- Varkøy, Ø. (2010). The concept of 'bildung'. *Philosophy of Music Education Review*, 18(1), s. 85-96.
- Varkøy, Ø. (2010). Musikkopplevelse som eksistensiell erfaring - i kunnskapsløftet. *Allmenn Musikkundervisning*.
- Varkøy, Ø. (2012). *Nyttig for det som er hinsides nytten: Om kunsterfaringen som kritikk*. Oslo: St. Olav forlag.
- Varkøy, Ø. (2013). Technical rationality, techne and music education (1.ed.). I: E. Georgii-Hemming, P. Burnard, S.-E. Holgersen (Red.). *Professional knowledge in music teacher education* (s. 39-50). Farnham, Surrey: Ashgate.
- Varkøy, Ø. (1991). Lærerhøgskolenes musikkutdanning: *En studie i kvantitet og kvalitet*. Oslo: Landslaget Musikk i skolen.
- Varkøy, Ø. (2001). *Musikk for alt (og alle) - om musikk i norsk grunnskole*. Doktoravhandling, Norges Musikkhøgskole. NMH-publikasjoner 2001:1
- Varkøy, Ø. (2002). Music - "useful tool" or "useless happiness?": Ideas about music in Norwegian general education. I: I. M. Hanken, S. Graabræk-Nielsen & M. Nerland (Red.), *Research in and for higher music education. Festschrift for Harald Jørgensen*, (s. 121-134). Oslo: Norges musikkhøgskole.
- Varkøy, Ø. (2003). *Musikk - strategi og lykke: Bidrag til musikkpedagogisk grunnlagstenkning*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Vestad, I. L. (2012). Da er jeg liksom glad... om musikk og livskraft i et barnekulturperspektiv. I: *Barn, musikk, helse. NMH-publikasjoner 2012:3*, s. 123-146.
- Vestad, I. L. (2009). "Tufsa danser": Om barns bruk av musikk fra barne-tv til å bearbeide livserfaringer. *Musikk i psykisk helsearbeid med barn og unge. NMH-publikasjoner; 2009:5* (s. 153-170). Oslo: Norges Musikkhøgskole.
- Vestad, I. L. (2010). To play a soundtrack: How children use recorded music in their everyday lives. *Music Education Research*, 12(3), s. 243-255.
- Vestad, I. L. (2013). *Barns bruk av fonogrammer: Om konstituering av musikalsk mening i barnekulturelt perspektiv*. (Ph.d, Institutt for musikkvitenskap, Universitetet i Oslo).
- Vesterager Clausen, C., Lindberg, H. & Bager, M. (2011). Teater i undervisningen: Anvendt teater i den gamle by. *Drama & Teater*, 2011, nr. 2, s. 6-9.
- Vestergård Pedersen, M. (2002). *Læreren, litteraturen og dannelsen*. (Kandidatoppgave, Danmarks Pædagogiske Universitet). http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5107551
- Vibe, Nils (2012). Spørsmål til Skole-Norge våren 2012: Resultater og analyser fra Utdanningsdirektoratets spørreundersøkelse blant skoler og skoleeiere. Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning.
- Vibe, N. & Hovdhaugen, E. (2012). Spørsmål til Skole-Norge høsten 2012: Resultater og analyser fra Utdanningsdirektoratets spørreundersøkelse blant skoler og skoleeiere. Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning.
- Vieira, A. P. (2007). *The nature of pedagogical quality in higher dance education*. (Ph.D, Temple University).

- Vilhelmsen, L. (1999). *Når børn synger falsk...hva' så?: ...en undersøgelse af erfaringer og oplevelser omkring sanglig udfoldelse hos børn i alderen 7-14 år med udprægede intonationsproblemer. Dette, med henblik på at diskutere det sanglige stemmeværd.* (Kandidatopgave, Danmarks Lærerhøjskole). http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5004730
- Vinther, P. & Ladics, T. (1998). Sang og musik er værktøjet. *Ungdom & Idræt*, 1998(15), s. 20-21.
- Vist, T. (2002). Musikken - en kulturell navlestreng. I: Mjør (red.), *Kulturbarnehagen* (s. 72-81). Oslo: Samlaget.
- Vist, T. (2005). I lyden bor barnet, i barnet bor lyden: Om små barns forhold til musikk. I: S. Haugen, G. Løkken & M. Røthle (Red.). *Småbarnspedagogikk: Fenomenologiske og estetiske tilnærminger* (s. 75-91). Oslo: Cappelen akademisk.
- Vist, T. (2006). Self interview: Relevance in research? *Flerstemmige Innspill 2006: En artikkelsamling* (s. 83-91). Oslo: Norges musikkhøgskole.
- Vist, T. (2008). Musikken som medierende redskap. I: F. V. Nielsen, S. G. Nielsen & S. E. Holgersen (Red.), *Nordic research in music education: Yearbook 10* (s. 185-204). Oslo: Norges Musikkhøgskole.
- Vist, T. (2009). Følelseskunnskap - kunnskapsområde i musikkfaget? *Nordisk Musikkpedagogisk Forskning, Årbok 11*, s. 185-206. Norges Musikkhøgskole.
- Vist, T. (2009). *Musikkopplevelse som muligheter for følelseskunnskap : En studie av musikkopplevelse som medierende redskap for følelseskunnskap, med vekt på emosjonell tilgjengelighet og forståelse.* (Ph.d., Norges Musikkhøgskole)
- Vist, T. (2011). *Følelseskunnskap og helse: Musikk og identitet i et kunnskapsperspektiv.* (NMH-publikasjoner: Musikk, helse, multifunksjonshemming, s. 179-198, Nr. 3). Oslo: Norges Musikkhøgskole.
- Vist, T. (2012). Når rytmene ler og tonene gråter - musikalske muligheter for følelseskunnskap. I: T. Vist & M. Alvestad (Red.), *Læringskulturer i barnehagen; Flerfarglige forskningsperspektiver* (s. 188-213). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Waagen, W. (1996). *Problembasert læring.* Trondheim: Musikkonservatoriet.
- Waagen, W. (2011). *Kulturskole: Profesjon og bærekraft.* Oslo: Gyldendal akademisk.
- Waagen, W. (2013). Kunstfaglige læringsprosesser: En vei til livskompetanse. I: M. Bakken, & S. B. Hommersand (Red.), *Barn, kunst og kultur* (s. 175-187). Oslo: Universitetsforlaget-
- Westergaard, T. (2010). *Didaktisk kompetence i kunstneriske musikuddannelser: En undersøgelse af gode instrumental- og sammenspilslærere i rytmisk musik på professionelle musiker- og musikpædagoguddannelser i Norden.* (Kandidatopgave, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5205961)
- Westerlund, H. (2003). *Bridging experience, action, and culture in music education.* Doktoravhandling. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Westerlund, H. (2003). Reconsidering aesthetic experience in praxial music education. *Philosophy of Music Education Review*, 11(1), s. 45-62.
- Westerlund, H. (2008). Justifying music education: A view from here-and-now value experience. *Philosophy of Music Education Review*, 16(1), s. 79-95.
- Westerlund, H. & Allsup, R. E. (2012). Methods and situational ethics in music education. *Action, Criticism, & Theory for Music Education, Volume 11*(1), s. 124-148.
- Westerlund, H. & Väkevä, L. (2011). Who needs theory anyway? the relationship between theory and practice of music education in a philosophical outlook. *British Journal of Music Education*, 28, s. 37-49. doi: 10.1017/S0265051710000409
- Wetterholm, H. (2001). *En bildpedagogisk studie: Lärare undervisar och elever gör bilder.* (Doktoravhandling, Institutionen för pedagogik, Lärarhögskolan, Malmö). *Studia Psychologica Et Paedagogica. Series Altera*;158.
- Wingstedt, J. (2005). *Narrative music: Towards an understanding of musical narrative functions in multimedia.* (Licentiatavhandling, med artikler, Luleå tekniska universitet, Musikhögskolan i Piteå).
- Winner, E., Goldstein, T. R. & Vincent-Lancrin, S. (2013). *Art for art's sake?* Organisation for Economic Co-operation and Development. doi: 10.1787/9789264180789-en
- Winther, H. & Svendler Nielsen, C. (2008). Unge underviser unge: Om praksisfællesskaber og virkelighedsnære læreprocesser. *Tidsskrift for Dans i Uddannelse, Årg. 2* (2008), s. 15-29.
- Zandén, O. (2010). *Samtal om samspel. Kvalitetsuppfattningar i musiklärares dialoger om ensemblespel på gymnasiet.* (Doktoravhandling, Göteborgs Universitetet).
- Zandén, O. (2010). *Samtal om samspel: Kvalitetsuppfattningar i musiklärares dialoger om ensemblespel på gymnasiet.* (Doktoravhandling, Högskolan för scen och musik, Konstnärliga fakulteten, Göteborgs universitet).

- Zetterqvist Nelson, K. & Kvist Lindholm, S. (2012). *Säg stopp! - ett antimobbningsprojekt från kulturskolan i Katrineholm: Forumteater och dramapedagogik när elever i år fyra utarbetar strategier mot mobbning (2009 - 2011): En utvärderingsrapport*. Linköping: Tema Barn.
- Østbye, G. L. (2005). *Barn, kunst, dannning: Møter mellom barn og kunst som danningsarena for barn i grunnskolen*. (Ph.d., Institutt for kulturstudier og kunsthistorie, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Bergen).
- Østern, A. L., Karlsen, G. & Angelo, E. (Red.). (2013). *Vitensformer i estetisk praksis*. Oslo: Universitetsforlag.
- Østern, A. (2004). Artistic (learning) processes in Drama—a drama student perspective on constructions of concept. *Dramatic Cultures. Report from the Faculty of Education, Åbo Akademi University*, (10), s. 83-93.
- Østern, A. (2010). Estetisk tilnærming til læring. *Kunnskap i Skolen*, s. 181-197.
- Østern, A., Backas, I. & Sarling, I. (1994). *Dramatisk improvisation : Ledarens metodik och pedagogiska grundsyn*. Vasa: Åbo akad., Pedagogiska fakulteten.
- Østern, A., Stavik-Karlsen, G. & Aalberg, E. A. (2013). *Kunstpædagogikk og kunnskapsutvikling*. Oslo: Universitetsforlaget
- Østern, T. P. (2009). *Meaning-making in the dance laboratory: Exploring dance improvisation with differently bodied dancers*. Helsinki: Teatterikorkeakoulu.
- Özdemir, O. (2012). Aesthetic processes in science education: Art based science education. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(1), 269.
- Årheim, A. (2007). *När realismen blir orealistisk : Litteraturens «sanna historier» och unga läsares tolkningsstrategier*. (Doktoravhandling, Växjö University Press). (http://www.statsbiblioteket.dk/au/showrecord.jsp?record_id=sb_5191007)

Fra Ekspertgruppe for kunst og kultur i opplæringen
– oppnevnt av Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet

Offentlige institusjoner kan bestille flere eksemplarer fra:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Internett: www.publikasjoner.dep.no
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefon: 22 24 20 00
Elektronisk versjon: regjeringen.no

Publikasjonskode: F-4398 B
Illustrasjon: Ørjan Jensen, superpop.no
Design: Gjerholm Design AS, Jorunn Waaler
Trykk: Merkur-Trykk AS
04/2014 – opplag 4 000